

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
**ЮСТИЦИЯ
МИНИСТРЛИГИ**

Funded by
the European Union

АДАМ УКУКТАРЫ ЖАНА АЙЛАНА-ЧӨЙРӨНҮ КОРГОО ЧӨЙРӨСҮНДӨГҮ ЭЛ АРАЛЫК МАКУЛДАШУУЛАР КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ.

Маалыматтык-аналитикалык материал

УДК
ББК
А

Авторлор жана түзүүчүлөр: Джаркынбаев А.Д., Джайлобаева Р.А., Коротенко В.А., Карыбаева М.А., Кириленко А.В., Осмоналиева А.М., Уметов У.Т., Яковлев М.В. / жооптуу редактор: В.А. Коротенко.

Адам укуктары жана айлана-чөйрөнү коргоо чөйрөсүндөгү эл аралык макулдашуулар Кыргыз Республикасы. Маалымдама-аналитикалык материал.

ISBN

Маалымдама-аналитикалык материал мамлекеттик органдарга, чечим кабыл алуучу жактарга жана жарандык коомдун өкүлдөрүнө Кыргыз Республикасынын Адам укуктары, гендердик теңчилик жана экология жаатындагы эл аралык милдеттенмелери жөнүндө практикалык маалымат берүү үчүн түзүлгөн. Бул маалымдама-аналитикалык материал эл аралык стандарттарды улуттук мыйзамдарга киргизүү, сапаттуу укуктук, укук коргоо, гендердик экспертиза жүргүзүү жана анын натыйжалары боюнча квалификациялуу корутундуларды берүү үчүн, ошондой эле өлкөнүн эл аралык милдеттенмелери боюнча БУУнун келишимдик органдарына мезгилдүү баяндамаларды даярдоо процессинде пайдалуу курал болуп калат. Гендердик теңчиликке, жеке турмуштун кол тийбестигине жана айлана-чөйрөнү коргоо чөйрөсүнө тиешелүү адам укуктарынын өзгөчөлүгүндөгү айырмачылыктардан улам инфопакеттин бөлүмдөрү ар бир чөйрөнүн өзгөчөлүктөрүн кыйла толук жана так чагылдырууга мүмкүндүк берүүчү вариативдүү форматка ээ. Бул басылма Европа Биримдиги тарабынан каржыланган "юстициянын мониторинги – Кыргызстанда адам укуктарын алга жылдырууда жарандык коомду чыңдоо" долбоорунун алкагында даярдалган.

Долбоорду фонд баштаган консорциум ишке ашырат. К. Аденауэр "БИОМ" ЭК, "АЛГА" КФ жана Фонд менен өнөктөштүктө. Макс Планк эл аралык тынчтык жана мыйзамдын үстөмдүгү үчүн. Аталган басылма Европа Биримдигинин каржылык колдоосу менен жарык көрдү. Басылманын мазмуну Европа Бирлигинин көз карашын чагылдырбашы мүмкүн.

Бул басылма Европа Биримдигинин каржылык колдоосу астында жарыяланган. Басылманын мазмуну сөзсүз түрдө Европа Биримдигинин расмий көз карашын билдирбейт.

Funded by
the European Union

KONRAD
ADENAUER
STIFTUNG

BIOM
ECOLOGICAL MOVEMENT

MAX PLANCK FOUNDATION
for International Peace and
the Rule of Law

Оглавление

Кыскартуулардын тизмеси.....	5
1. БУУнун адам укуктары боюнча тутумунун негизги эл аралык келишимдери.....	9
1.1. БУУнун адам укуктары боюнча эл аралык келишимдер тутуму.....	9
1.2. АДАМ УКУКТАРЫНЫН ЖАЛПЫ ДЕКЛАРАЦИЯСЫ	13
1.3. ЖАРАНДЫК ЖАНА САЯСИЙ УКУКТАР ЖӨНҮНДӨГҮ ЭЛ АРАЛЫК ПАКТ	15
Контекст	15
1.4. ЭКОНОМИКАЛЫК, СОЦИАЛДЫК ЖАНА МАДАНИЙ УКУКТАР ЖӨНҮНДӨГҮ ЭЛ АРАЛЫК ПАКТ	19
1.5. РАСАЛЫК ДИСКРИМИНАЦИЯНЫН БАРДЫК ТҮРЛӨРҮН ЖОЮУ ЖӨНҮНДӨГҮ ЭЛ АРАЛЫК КОНВЕНЦИЯ	22
1.6. КЫЙНООЛОРГО ЖАНА БАШКА МЫКААЧЫ, АДАМГЕРЧИЛИКСИЗ ЖЕ КАДЫР-БАРКТЫ БАСМЫРЛАГАН МАМИЛЕ ЖАНА ЖАЗАЛОО ТҮРЛӨРҮНӨ КАРШЫ КОНВЕНЦИЯ.....	26
1.7. АЯЛДАРГА КАРАТА БАРДЫК ТҮРДӨГҮ ДИСКРИМИНАЦИЯНЫ ЖОЮУ ЖӨНҮНДӨГҮ ЭЛ АРАЛЫК КОНВЕНЦИЯ	32
1.8. БАЛА УКУКТАРЫ ЖӨНҮНДӨГҮ КОНВЕНЦИЯ	38
1.9. ЭМГЕКЧИ-МИГРАНТТАРДЫН УКУКТАРЫ ЖӨНҮНДӨГҮ КОНВЕНЦИЯ.....	46
1.10. Майыптардын укуктары жөнүндө Конвенция.....	49
2. Жеке жашоонун кол тийбестик укугу.....	54
3. АЙЛАНА-ЧӨЙРӨНҮ КОРГОО ТАРМАГЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК КЕЛИШИМДЕР	76
3.1. 1992-ЖЫЛЫ РИО-ДЕ-ЖАНЕЙРО САММИТИНДЕ КАБЫЛ АЛЫНГАН ГЛОБАЛДЫК КОНВЕНЦИЯЛАР	80
3.1.1. БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча рамкалык конвенциясы (БУУ КӨРК).....	87
3.1.2. БУУнун Чөлгө айланууга каршы күрөш боюнча конвенциясы (БУУ ЧАККК)	87
3.1.3. БИОЛОГИЯЛЫК АР ТҮРДҮҮЛҮК ЖӨНҮНДӨГҮ КОНВЕНЦИЯ (СВД)	91
3.1.4. БУУнун Рамсар конвенциясы «Эл аралык мааниге ээ суу-баткак жерлер жөнүндө, айрыкча, суу канаттуу канаттуулардын жашоо чөйрөсү катары»	97

3.1.5. «ЖОГОЛУП КЕТҮҮ КОРКУНУЧУНДА ТУРГАН ЖАПАЙЫ ФАУНА ЖАНА ФЛОРА ТҮРЛӨРҮН ЭЛ АРАЛЫК СООДАГА ЧЫГАРУУ ЖӨНҮНДӨГҮ КОНВЕНЦИЯ» (СITES)	101
.....	
3.1.6. БУУнун Бонн конвенциясы «Жапайы жаныбарлардын миграциялоочу түрлөрүн сактоо жөнүндө»	104
.....	
3.2. Химиялык конвенциялар	107
.....	
3.2.1. Коркунучтуу калдыктарды чек ара аркылуу ташууну жана аларды жок кылууну көзөмөлдөө жөнүндө Базель конвенциясы	108
.....	
3.2.2 РОТТЕРДАМ КОНВЕНЦИЯСЫ ЭЛ АРАЛЫК СООДА ЖҮРҮШҮНДӨ АЙРЫМ КООПТУУ ХИМИЯЛЫК ЗАТТАР ЖАНА ПЕСТИЦИДДЕР БОЮНЧА АЛДЫН АЛА НЕГИЗДЕЛГЕН МАКУЛДУК ТАРТИБИ ЖӨНҮНДӨ	110
.....	
3.2.3. СТОКГОЛЬМ КОНВЕНЦИЯСЫ ТУРУКТУУ ОРГАНИКАЛЫК БУЛАГАНДАР ЖӨНҮНДӨ	113
.....	
3.3. ЭКОЛОГИЯЛЫК УКУКТАР, ЖАРАНДАРДЫН УКУКТАРЫН КОРГОО ЖАНА КООМЧУЛУКТУН КАТЫШУУСУ	116
.....	
3.3.1. ББЭК БУУНУН КОНВЕНЦИЯСЫ МААЛЫМАТКА ЖЕТҮҮ, КООМЧУЛУКТУН ЧЕЧИМ КАБЫЛ АЛУУ ПРОЦЕССИНЕ КАТЫШУУСУ ЖАНА АЙЛАНА-ЧӨЙРӨГӨ ТИЕШЕЛҮҮ МАСЕЛЕЛЕР БОЮНЧА АДИЛЕТ СОТКО ЖЕТҮҮ ЖӨНҮНДӨ	117
.....	
АЙЛАНА-ЧӨЙРӨ [ОРХУС КОНВЕНЦИЯСЫ]	117
.....	
3.3.2. Чек арадан тышкаркы контекстте айлана-чөйрөгө тийгизилген таасирди баалоо жөнүндө Конвенция (кыскача Эспо Конвенциясы)	119
.....	
3.4. Аба тазалыгына жана озон катмарына байланышкан конвенциялар	121
.....	
Контекст:	121
.....	
3.4.1. БУУ ЕЭКтин Узак аралыктагы трансчек аралык аба булгануусу боюнча Конвенциясы	121
.....	
3.4.2. Озон катмарын коргоо боюнча Вена Конвенциясы	124
.....	
3.4.3. Дүйнөлүк маданий жана жаратылыш мурастарын коргоо жөнүндө Конвенция (ЮНЕСКО)	126
.....	

КЫСКАРТУУЛАРДЫН ТИЗМЕСИ

КР	Кыргыз Республикасы
АУЖД	Адам укуктарынын жалпы декларациясы
КР ЖК	Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши
БУУ-БАК	БУУнун Биологиялык ар түрдүүлүк боюнча конвенциясы
АЖТДЖК (CEDAW)	Аялдарга карата бардык түрдөгү дискриминацияны жоюу боюнча конвенция
КР КоБ	Кыргыз Республикасынын укук бузуулар жөнүндө кодекси
МАУК	Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө БУУнун конвенциясы
БУК	Бала укуктары жөнүндө конвенция
РДЖК	Расалык дискриминацияны жоюу жөнүндө конвенция
БЭМҮК	Бардык эмгекчи-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо боюнча эл аралык конвенция
ЖСУЭП	Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт
ЭСМУЭП	Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт
УСК КР	Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети
ЕККУ	Европадагы коопсуздук жана кызматташтык уюму
БУУ	Бириккен Улуттар Уюму
УДАС	Улуттук деңгээлде аныкталган салымдар
БУУӨП	БУУнун Өнүктүрүү программасы
КР ӨТ	Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому
АУК	Адам укуктары боюнча кеңеш (БУУ)
БУУ-АУЖКБ	БУУнун Адам укуктары боюнча Жогорку комиссарынын башкармалыгы
КР ЖКо	Кыргыз Республикасынын Жазык кодекси
УМК	Универсалдык мезгилдүү кароо
ТӨМ	Туруктуу өнүгүү максаттары

Киришүү

Заманбап дүйнө «мультикризис» термини менен мүнөздөлгөн чакырыктарга туш болууда. Ал экологиялык, климаттык, экономикалык, социалдык жана саясий толкундоолордун өз ара байланышып, бири-бирин күчөтүп турганын чагылдырат. Бул чакырыктар глобалдык кызматташууну жана инновациялык ыкмаларды киргизүүнү талап кылган жаңы чындыкты жаратууда.

Глобалдык аренада адам укуктарын коргоо жаатындагы олуттуу чакырыктар сакталууда. Сөз эркиндигин камсыз кылуу, адилет сотко тең мүмкүнчүлүктү камсыз кылуу, аярлуу топторду коргоо жана теңчиликти камсыз кылуу маселелери көпчүлүк өлкөлөр үчүн актуалдуу бойдон калууда. Бул салттуу чакырыктарга санариптештирүү шартында жеке жашоонун кол тийбестигинин бузулушу сыяктуу жаңы көйгөйлөр кошулууда. Бул маселелер туруктуу өнүгүү принциптерине негизделген системалуу мамилени талап кылат.

Туруктуу өнүгүү максаттары (ТӨМ) дүйнөлүк коомчулуктун бул чакырыктарга берген жообу болуп калды. Бириккен Улуттар Уюму (БУУ) тарабынан 2015-жылы кабыл алынган бул максаттар жакырчылыкты жоюуга, планетаны коргоого жана гүлдөп-өнүгүүнү камсыз кылууга чакырык болуп эсептелет (<https://www.undp.org/ru/kyrgyzstan/ceii-ustoychivogo-razvitiya>). БУУнун Башкы Ассамблеясынын «Дүйнөбүздү өзгөртүү: 2030-жылга чейинки Туруктуу өнүгүү тармагындагы Күн тартиби» резолюциясы менен 17 максат бекитилген (БУУнун Башкы Ассамблеясынын резолюциясы <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/92/PDF/N1529192.pdf?OpenElement>).

Туруктуу өнүгүү максаттары жана адам укуктары жаатындагы сунуштар:

БУУ–ТӨМ жана адам укуктары

<https://uhri.ohchr.org/ru/%D0%A6%D0%A3%D0%A0>

2020–2030-жылдар аралыгындагы он жылдыкта глобалдык жана улуттук деңгээлдеги аракеттердин борбордук багыты адам укуктарын бардык жерде сактоону камсыз кылуу, аярлуу топтордун мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү, жакырчылык менен күрөшүү жана климаттын өзгөрүшү менен байланышкан коркунучтарды азайтуу болуп эсептелет (БУУ – Туруктуу өнүгүү күн тартиби (<https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/about/development-agenda/>)) Бул аракеттер ТӨМ боюнча Күн тартибинде бекитилген «эч кимди четте калтырбоо» принципке таянат.

Кыргыз Республикасы бул резолюцияга кошулган, ТӨМ мамлекеттик саясатка киргизилген жана улуттук өнүгүү стратегиялык документтеринде чагылдырылган. ТӨМ боюнча күн тартибинде жергиликтүү, улуттук, региондук деңгээлдерди камтыган жана БУУнун Жогорку деңгээлдеги саясий форумунда жыйынтыкталган глобалдык отчеттуулук түзүмү каралган. Өлкө учурда ТӨМгө жетишүү боюнча экинчи Улуттук ыктыярдуу баяндаманы даярдоо процессинде турат. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети (УСК КР) ТӨМ боюнча 171

көрсөткүчтү мониторинг кылууда, алардын ичинен 110у глобалдык, 61и улуттук көрсөткүч болуп эсептелет. (www.stat.kg)

Кыргыз Республикасы табигый жана маданий мурастарга бай болуп, глобалдык мультикризистин кесепеттерин сезимтал кабыл алат. Бул кесепеттер өлкөдө уникалдуу жана локалдаштырылган чакырыктар аркылуу көрүнөт. Адам укуктары, гендердик теңчилик жана экология сыяктуу негизги тармактарды камтыган бул чакырыктар системалуу мамилени жана эл аралык кызматташууну талап кылат. Өлкө бул чакырыктарга жооп кайтаруу гана эмес, эл аралык нормаларды улуттук мыйзамдарга активдүү интеграциялоо зарылдыгына да туш болууда.

Бул милдеттенмелерди ийгиликтүү ишке ашыруу тиешелүү мыйзамдык базаны түзүүнү гана эмес, бардык кызыкдар тараптардын тыгыз өз ара аракеттенүүсүн да талап кылат. Мамлекеттик бийлик органдары жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, жарандык коом, эл аралык өнөктөштөр коюлган максаттарга жетүүдө чечүүчү ролду ойношот. Эл аралык нормаларды практикага натыйжалуу колдонуу үчүн ар бир катышуучу тиешелүү билимге жана ресурстарга ээ болушу зарыл.

Бул процессте маанилүү инструмент катары маалыматтык колдоо кызмат кылат. Ушул маалыматтык пакет Кыргыз Республикасынын эл аралык милдеттенмелери жөнүндө мамлекеттик органдардын, саясий акторлордун жана кеңири коомчулуктун маалымдуулук деңгээлин жогорулатуу үчүн иштелип чыкты.

Маалыматтык пакет Конвенциялардын кыскача структуралаштырылган сүрөттөмөсүн камтыйт жана QR-коддор аркылуу төмөнкүлөр менен таанышууга мүмкүнчүлүк берет:

- Документтин толук аталышы, аны башка эл аралык келишимдерден айырмалоого мүмкүндүк берет; расмий логотип жана айрым учурларда Конвенциянын тексти, жаңылыктар жана байланыш маалыматтары камтылган расмий веб-ресурска шилтеме;
- Негизги максат: Конвенциянын миссиясын, катышуучу өлкөлөрдүн алдына койгон милдеттерин жана ал багытталган көйгөйлөрдү сүрөттөп берүү;
- Ишке ашыруу механизмдери: Конвенциянын жоболорун ишке ашыруу үчүн колдонулган инструменттер жана ыкмалар, мониторинг, отчеттуулук жана эл аралык кызматташтык боюнча маалымат;
- Кошумча протоколдор жана келишимдер тууралуу маалымат, алар негизги документтин жоболорун кеңейтет жана тактайт;
- Кыргызстандын Конвенцияга кошулганын же аны ратификациялаганын тастыктаган юридикалык негиздер;
- Кыргызстанда бул Конвенция боюнча милдеттенмелерди аткаруу үчүн иштелип чыккан мыйзамдар, программалар жана стратегиялар жөнүндө маалымат;

- Конвенциянын жоболорун практикалык колдонуу үчүн иштелип чыккан отчеттор, баяндамалар, илимий жана методикалык материалдар, инструменттер жана колдонмолор.

Бириккен Улуттар Уюмунун келишимдер жыйнагы (БУУ Депозитарий – Multilateral Treaties Deposited with the Secretary-General) – бул эл аралык келишимдер тууралуу маалымат жарыяланган расмий электрондук ресурс. Анда төмөнкү маалыматтар камтылат: келишим качан жана ким тарабынан кол коюлган же ратификацияланган; кайсы мамлекеттер ага кошулган; өлкөлөрдүн эскертүүлөрү, билдирүүлөрү же комментарийлери бар же жок экендиги; келишим качан күчүнө киргендиги; келишимдерге өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилген учурлар ж.б. Маалыматтар базасы күн сайын жана зарыл болгон учурда күндүн ичинде да жаңыртылып турат. Кыргыз Республикасы айлана-чөйрөнү коргоо жана адам укуктары боюнча көптөгөн эл аралык келишимдердин катышуучусу катары бул реестрде расмий катталган.

Башкы катчыга депозитарий катары тапшырылган көп тараптуу келишимдер <https://treaties.un.org/Pages/ParticipationStatus.aspx?clang=en>

БУУнун депозитарийин колдонуу тартиби:

- А. Веб-сайтка кириңиз: <https://treaties.un.org>
- В. Жогорку менюдан «Status of Treaties» (Келишимдердин абалы) бөлүгүн тандаңыз — бул БУУ тарабынан администрленген бардык эл аралык келишимдердин тизмеси.
- С. Издөө бөлүмүнө келишимдин аталышын киргизиңиз (мисалы, *Paris Agreement* же *Aarhus Convention*)
- Д. Келишимдин барагын ачып, «Participant»(Катышуучулар) бөлүгүн табыңыз — ал жакта катышуучу мамлекеттердин тизмесин көрөсүз.
- Е. **Kyrgyzstan (Кыргызстан)** өлкөсүн табыңыз — анда төмөнкү маалыматтар көрсөтүлөт: кол коюу же кошулуу датасы; аракеттин түрү (ратификация, кошулуу ж.б.); мүмкүн болгон эскертүүлөрдүн тексти.
- Ф. *БУУнун депозитарийинин расмий билдирүүлөрү* – бул эл аралык келишимдерди чогултуу жана сактоо функциясын аткарган БУУнун Катчылыгы тарабынан жарыяланган билдирүүлөр. Ар бир билдирүү уникалдуу номерге, жарыяланган датасына, аталышына жана эл аралык укуктун стандарттарына ылайык жасалган текске ээ.
- Г. “Depositary Notifications” (Депозитарийдин билдирүүлөрү) бөлүгүн басыңыз. <https://treaties.un.org/Pages/CNs.aspx?cnTab=tab2&clang=en> — Бул жерде ушул келишим боюнча расмий билдирүүлөр жайгаштырылат. Алардын PDF версиясын жүктөп алып, иште пайдаланса болот.

БУУнун Конвенцияларынын жана келишимдеринин тексттери тематика боюнча орус тилинде.

1. БУУНУН АДАМ УКУКТАРЫ БОЮНЧА ТУТУМУНУН НЕГИЗГИ ЭЛ АРАЛЫК КЕЛИШИМДЕРИ

1.1. БУУНУН АДАМ УКУКТАРЫ БОЮНЧА ЭЛ АРАЛЫК КЕЛИШИМДЕР ТУТУМУ

Биринчи дүйнөлүк согуштан мурда адам укуктарына байланышкан айрым маселелер өлкөлөрдүн ортосундагы эки тараптуу жана көп тараптуу келишимдерге киргизилген. Лига Улуттарынын катышуусунда адам укуктары боюнча бир катар келишимдер кабыл алынган, мисалы, азыркы күнгө чейин күчүндө болгон Кулчулук жөнүндө Конвенция жана 1919-жылы негизделген Эл аралык эмгек уюмунун конвенциялары.

Экинчи дүйнөлүк согуш учурунда жасалган ырайымсыздык жана кыргыздар мындай жырткычтыктар эч качан кайталанбашы үчүн эл аралык коомчулукту чара көрүүгө мажбур кылды жана адам укуктарын коргоонун эл аралык тутумун түзүүнүн башталышына түрткү берди. 1945-жылдын июнунда БУУнун Уставына кол коюлуп, анын биринчи беренеси уюмдун негизги максаттарынын бири катары «адам укуктарына урматтоону жайылтуу жана өнүктүрүү жаатында эл аралык кызматташууну» жүзөгө ашырууну жарыялаган.

Бул миссияны ишке ашыруу үчүн 1949-жылы Адам укуктарынын жалпы декларациясы (АУЖД) кабыл алынган. АУЖДда баяндалган идеяларды өнүктүрүү максатында катышуучу өлкөлөр үчүн милдеттүү болгон эки эл аралык пакт кабыл алынган: Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт жана Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт. Бул эл аралык пакттар жана АУЖД чогулуп, Адам укуктары боюнча эл аралык билльди түзөт (Кененирээк: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/hr_bill.shtml)

Экинчи бөлүк – конвенциялар боюнча милдеттенмелер, алар өз кезегинде эки топко бөлүнөт. Биринчи топ – расалык дискриминация, кыйноо жана күч менен жоголуп кетүү сыяктуу көрүнүштөрдү кыскартууга жана жоюуга багытталган. Экинчи топ – аялдар, балдар, эмгекчи-мигранттар жана мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар сыяктуу калктын айрым топторунун укуктарын коргоого багытталган.

Ушул принциптерге ылайык, БУУнун адам укуктары боюнча негизги келишимдери иштелип чыгып, кол коюу, ратификациялоо үчүн ачылып, күчүнө кирген. Алар белгилүү бир көрүнүштөргө же калктын конкреттүү топторунун укуктарына тиешелүү.

Обзор международных договоров по правам человека

Алардын абсолюттук көпчүлүгү Кыргыз Республикасы тарабынан ратификацияланган. https://www.gov.kg/ru/p/conventions_un

Кыргыз Республикасы ратификациялаган БУУнун конвенциялары

Кабыл алынган жылы	Күчүнө кирген жылы	Конвенциянын аталышы	Кыргыз Республикасы тарабынан ратификацияланган датасы
1965	1969	Расалык _____ дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө эл аралык конвенция (РДЖК)	5 сентябрь 1997
1979	1981	Аялдарга карата бардык түрдөгү дискриминацияны жоюу жөнүндө конвенция (АЖТДЖК)	10 февраль 1997
1984	1987	Кыйноого жана башка мыкаачы, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге жана жазалоого каршы конвенция (ККК)	26 июль 1996
1989	1990	Бала укуктары жөнүндө конвенция (БУК)	7 октябрь 1994
1990	2003	Бардык _____ эмгекчи-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн	29 сентябрь 2003

		укуктарын коргоо жөнүндө эл аралык конвенция (БЭМҮК)	
2006	2008	Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө БУУнун конвенциясы (МАУК)	16 май 2019

Ар бир келишимге ылайык, анын жоболорунун аткарылышын көзөмөлдөө үчүн өзүнчө механизм катары эл аралык комитет түзүлөт. Ар бир комитетти түзүү тартиби келишимдердин өзүндө көрсөтүлөт. Комитеттер катышуучу мамлекеттер тарабынан сунушталып жана шайланган, бирок жеке сапатында иш жүргүзгөн көз карандысыз эксперттерден турат. Комитет мүчөлөрү төрт жылдык мөөнөткө шайланат. Талапкерлерге коюлган талаптар жана процедуралар ар бир комитетте өзгөчө мүнөзгө ээ. Комитеттердин тизмеси түзүлгөн датасына жараша хронологиялык тартипте таблицада берилет.

БУУнун адам укуктары боюнча комитеттери

№	Комитет	Түзүлгөн жылы	Мүчөлөрдүн саны
1.	Расалык дискриминацияны жоюу боюнча комитет	1969	18
2.	Адам укуктары боюнча комитет	1976	18
3.	Аялдарга карата дискриминацияны жоюу боюнча комитет	1981	23
4.	Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча комитет	1985	18
5.	Кыйноолорго каршы комитет	1987	10
6.	Бала укуктары боюнча комитет	1991	18
7.	Эмгекчи-мигранттар боюнча комитет	2004	14
8.	Кыйноолордун алдын алуу боюнча подкомитет	2007	25
9.	Майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча комитет	2009	18

Бул комитеттердин жыйындысы БУУнун адам укуктары боюнча келишимдик органдарын түзөт. Алардын негизги милдети – адам укуктары жаатындагы негизги эл аралык келишимдердин аткарылышын көзөмөлдөө. (Келишимдик органдар боюнча: «Адам укуктары боюнча келишимдик органдар деген эмне жана алардын менин ишиме кандай тиешеси бар?» / БУУнун туруктуу өнүгүү боюнча тобу).

<https://unsdg.un.org/ru/2030-agenda/strengthening-international-human-rights/un-treaty-bodies> Анын ичинде төмөнкү инструменттерди колдонуу менен (Келишимдик органдар эмне менен алектенишет?)

<https://www.ohchr.org/ru/treaty-bodies/monitoring-core-international-human-rights-treaties>

- Катышуучу мамлекеттердин мезгилдүү баяндамаларын кароо;

- Жеке даттанууларды кароо;
- Жеринде иликтөөлөрдү жүргүзүү.

Адам укуктары боюнча эл аралык стандарттар бардык адамдарга тиешелүү базалык «минимум» болуп эсептелет, мамлекеттер бул деңгээлден төмөн түшө албайт. Бирок ар бир өлкөдө жогору же өзгөчө стандарттарды белгилөө жана колдонуу мүмкүн.

Бул документтерди ратификациялоо менен Кыргыз Республикасы ар бир эл аралык келишимдин жоболорун улуттук деңгээлде аткаруу жана тиешелүү БУУнун келишимдик органдарына алардын ишке ашырылышы боюнча мезгилдүү баяндамаларды берүү милдетин өзүнө алды.

Ар бир конвенциянын текстинде белгиленген эрежелерге ылайык иш алып барган тематикалык комитеттерден тышкары, БУУнун келишимдик органдарына Универсалдык мезгилдүү кароолорду (УМК) берүү сыяктуу бир катар процедуралар кирет. Бул – БУУнун Адам укуктары боюнча кеңешинин негизги механизми. Ар бир өлкө бул кароодон орто эсеп менен 4–5 жылда бир өтөт. Кыргызстан УМКдан үч жолу өткөн: 2010-жылы, 2015-жылы жана 2020-жылы. Баяндамада адам укуктарын ишке ашыруу боюнча улуттук аракеттердин сүрөттөлүшү жана УМК процедурасынын жүрүшүндө башка өлкөлөрдөн алынган сунуштарга жооптор камтылат.

Жарандар жана алардын бирикмелери БУУнун адам укуктары боюнча келишимдик органдарына мамлекеттик баяндамаларга альтернатива катары өз баяндамаларын тапшыруу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Жарандык коомдон берилген баяндамалар адам укуктары жана негизги эркиндиктердин сакталуусун коомдук мониторингдин жыйынтыктарына негизделет.

Кыргызстан БУУнун Адам укуктары боюнча кеңеши (АУК), БУУнун Адам укуктары боюнча Жогорку комиссарынын башкармалыгы (БУУ-АУЖКБ), ошондой эле Европадагы коопсуздук жана кызматташтык уюмунун (ЕККУ) алкагында адам укуктары боюнча милдеттенмелерди аткаруу багытында активдүү кызматташууда.

Ошентип, адам укуктары жаатындагы эл аралык келишимдер катышуучу мамлекеттер үчүн улуттук деңгээлде адам укуктарын илгерилетүү жана коргоо боюнча юридикалык милдеттерди жаратат.

Мамлекеттик кызматкерлер үчүн бул механизмдер жана процесстер тууралуу билүү бир нече себептерден улам маанилүү.

Эң башкысы – эл аралык укуктун көз карашынан. Эл аралык келишимдердин укугу жөнүндө 1969-жылдагы Вена конвенциясында ар бир ратификацияланган келишим анын катышуучулары үчүн милдеттүү экени жана алар тарабынан ак ниеттүү аткарылышы керектиги каралган. Ошондой эле, келишимдин катышуучусу аны аткарбоонун жүйөөсү катары өзүнүн ички укуктук жоболоруна таянууга укуксуз экени белгиленет. Ошого байланыштуу БУУнун катышуучу мамлекеттери өзүнүн улуттук мыйзамдарын жана саясатын анын жоболоруна шайкеш келтирүүгө милдеттүү.

Катышуучу мамлекеттер адам укуктары боюнча эл аралык келишимдер камтыган

жарандык, маданий, экономикалык, социалдык жана саясий укуктардын бардык жыйындысын де-факто жана де-юре сактоо боюнча милдеттенмелерди өзүнө алышат. Маанилүүсү, бул милдеттенмелер мамлекеттер тарабынан ыктыярдуу түрдө кабыл алынган.

Аларды аткарбоо өз жарандардын көз алдында элдин саясий эркин жана келишимге кошулуу/ратификациялоо чечимин кабыл алган мурунку муундардын саясатчыларын урматтабоо катары кабыл алынат.

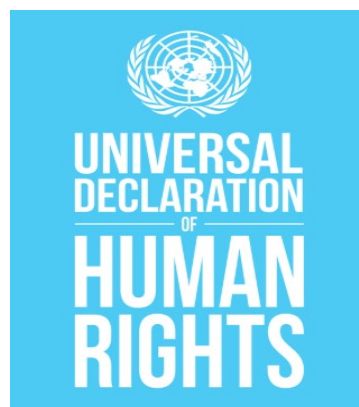
Ошол эле учурда, адам укуктарын коргоо, анын коопсуздугу жана жыргалчылыгы үчүн шарттарды түзүү мамлекеттин иштешинин башкы максаты болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы эл аралык укуктун улуттук укуктук тутумдагы ордун так аныктайт. КР Конституциясынын 6-беренесинде жалпыга таанылган эл аралык укуктун принциптери жана нормалары, ошондой эле КР мыйзамдарына ылайык күчүнө кирген эл аралык келишимдер Кыргыз Республикасынын укуктук тутумунун ажырагыс бөлүгү болуп эсептелери белгиленет.

1.2. АДАМ УКУКТАРЫНЫН ЖАЛПЫ ДЕКЛАРАЦИЯСЫ

Контекст

Адам укуктарынын жалпы декларациясы (АУЖД) 1948-жылдын 10-декабрында Париж шаарында өткөн БУУнун Башкы Ассамблеясында кабыл алынган. Бул окуя Экинчи дүйнөлүк согуш аяктагандан көп өтпөй болуп, ошол жылдардагы адам укуктарынын ири бузулууларына, анын ичинде аскердик кылмыштарга жана геноцидге жооп катары жаралган. Эл аралык коомчулук ар бир адамдын фундаменталдуу укуктарын бекемдөөнүн жана коргоонун, келечектеги кагылышууларды алдын алуунун, адилеттүү дүйнөнү курууда жалпы стандарттарды орнотуунун жана адам укуктары боюнча эл аралык укуктун негизин түзүүнүн зарылдыгын түшүнгөн.

Толук аталышы

Адам укуктарынын жалпы декларациясы (Universal Declaration of Human Rights, UDHR)

Конвенциянын расмий тексти (QR-код)

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml

Ратификация тууралуу маалымат

Кыргыз Республикасы эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин, 1992-жылдын 2-мартында БУУнун мүчөсү болгон. БУУнун мүчө-мамлекети катары КР АУЖД принциптерин колдойт. Бул принциптер Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жана адам укуктары жаатындагы улуттук мыйзамдардын негизин түзгөн.

Негизги максат

АУЖД бардык адамдар үчүн негизги укуктарды жана эркиндиктерди бекемдеген биринчи универсалдык эл аралык документ болуп калды.

АУЖД түздөн-түз милдеттүү юридикалык күчкө ээ документ эмес, бирок анын маанисин кемсинтүүгө болбойт. Ал чоң моралдык мааниге ээ, анткени бардык адамдардын фундаменталдуу укуктары менен эркиндиктеринин биринчи эл аралык деңгээлде макулдашылган аныктамасын камтыйт. Бул декларация массалык укук бузуулар болгон мезгилден кийин кабыл алынып, эл аралык укуктун негизи болуп эсептелет.

АУЖД төмөнкү милдеттерди чечүү үчүн иштелип чыккан:

- Расасына, жынысына, тилине, динине, улуттук же социалдык тектүүлүгүнө карата дискриминацияга жол бербөө.
- Кыйноолорго, негизсиз камоого, кулчулукка тыюу салуу аркылуу ыктыярсыз мамиледен коргоо.
- Жашоого, эркиндикке жана жеке кол тийбестикке болгон укук.
- Адилет соттук кароого болгон укук.
- Пикирди, абийирди, динди жана тынч жыйындарды билдирүү эркиндиги.
- Социалдык жана экономикалык укуктар – эмгектенүү, билим алуу, татыктуу жашоо деңгээли жана эс алуу укугу.

АУЖД адам укуктарын жана эркиндиктерин коргоого багытталган көптөгөн эл аралык келишимдердин, улуттук конституциялардын жана мыйзамдардын негизи болуп калды.

1.3. ЖАРАНДЫК ЖАНА САЯСИЙ УКУКТАР ЖӨНҮНДӨГҮ ЭЛ АРАЛЫК ПАКТ

КОНТЕКСТ

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (ЖСУЭП) – 1966-жылдын 16-декабрында БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан кабыл алынып, 1976-жылдын 23-мартында күчүнө кирген негизги эл аралык укук коргоо документтеринин бири. Ал 1948-жылдагы Адам укуктарынын жалпы декларациясы (АУЖД) жана Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (ЭСМУЭП) менен катар Адам укуктары боюнча эл аралык биллдин бир бөлүгү болуп эсептелет.

Толук аталышы:

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (*International Covenant on Civil and Political Rights, ICCPR*)

Расмий тексти:

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml

Негизги максат:

- **Тирания менен репрессиянын алдын алуу:** тоталитаризм менен геноциддин сабактары жеке эркиндиктерди коргой турган эл аралык нормалардын зарылдыгын көрсөттү.
- **Тынчтыкты жана эл аралык туруктуулукту бекемдөө:** адилеттүүлүк жана укуктарды коргоо – туруктуу тынчтыктын жана кагылышууларды алдын алуунун негизи.
- **Адам укуктарынын стандарттарын бирдиктүү кылуу:** бардык катышуучу мамлекеттер сактоого тийиш болгон милдеттүү нормалардын жыйындысын түзүү.
- **Көзөмөл механизмдерин түзүү:** Пакт Адам укуктары боюнча комитет жөнүндө жоболорду камтыйт – бул орган мамлекеттердин баяндамаларын жана жеке даттанууларды карайт.

Пакт жарандык жана саясий эркиндиктер жаатындагы негизги чакырыктарга жооп берет, мисалы:

- Негизсиз камоолор жана кармоолор
- Кыйноолор жана мыкаачы мамиле

- Адилетсиз соттук кароо
- Расасына, жынысына, дин тутумуна карата дискриминация
- Пикирди билдирүү, абийир, дин эркиндигин чектөө
- Саясий көз караштары үчүн куугунтуктоо
- Жыйындар жана бирикмелер эркиндигин чектөө
- Шайлоо укугунан ажыратуу
- Адилет сотсуз өлүм жазасына тартуу

Ратификация тууралуу маалымат

Кыргыз Республикасы ЖСУЭПке 1994-жылдын 7-октябрында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин (ЖК КР) 1994-жылдын 12-январындагы № 1406-XII токтому менен кошулган.

(<https://cbd.minjust.gov.kg/50679/edition/318866/ru>)

ЖСУЭПтин жоболорун Кыргыз Республикасында ишке ашыруу

Кыргыз Республикасы ЖСУЭПке катышуучу мамлекет катары БУУнун Адам укуктары боюнча комитетине Пакт боюнча өз милдеттенмелеринин аткарылышы тууралуу мезгилдүү баяндамаларды үзгүлтүксүз тапшырууга милдеттүү. Пакттын 40-беренесине ылайык, баштапкы баяндама Пакт бул мамлекет үчүн күчүнө киргенден кийин бир жылдын ичинде берилүүгө тийиш, кийинки баяндамалар болсо Комитеттин талабы боюнча, адатта ар төрт жыл сайын тапшырылат.

Кыргызстандын ЖСУЭП боюнча мезгилдүү баяндамалары:

Баяндамалар	Тапшырылган датасы	QR-код
Баштапкы баяндама	3-декабрь 1999-жыл	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2F113%2FAdd.1&Lang=ru
Экинчи мезгилдүү баяндама	23 май 2013 жыл	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2FC%2FKGZ%2F2&Lang=ru
Үчүнчү мезгилдүү баяндама	12 май 2020 жыл	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2FC%2FKGZ%2F3&Lang=ru

Өлкө ЖСУЭП боюнча милдеттенмелерди ишке ашыруу үчүн бир катар кадамдарды жасады:

Пакттын беренеси	Кыргызстан кабыл алган мыйзамдар жана мамлекеттик программалар
6-берене. Жашоого болгон укук	2007-жылы өлүм жазасына мораторий киргизилген; 2010-жылы Өлүм жазасын жоюу жөнүндө Экинчи факультативдик протоколго кошулган.
7-берене. Кыйноолорго жана мыкаачы мамилеге тыюу	«Кыйноолорго каршы күрөш жөнүндө» Мыйзам кабыл алынган; Улуттук превентивдик механизм катары Кыргыз Республикасынын Акыйкатчысы (Омбудсмен) түзүлгөн; Кыйноолордун алдын алуу боюнча Улуттук борбор (Кыйноолордун алдын алуу борбору) түзүлгөн.
8-берене. Кулчулукка жана мажбурлап эмгекке тыюу	Жазык кодексинде адам сатуунун бардык формаларына тыюу салынат; Адам сатууга каршы күрөш боюнча ведомостор аралык комиссия түзүлгөн.
9-берене. Эркиндик жана жеке кол тийбестик	Алдын ала камакка алуу системасы реформаланган; Камакка алуу боюнча соттук көзөмөл күчөтүлгөн (тергөө судьясы институту киргизилген).
10-берене. Камактагыларга гуманизм принциптерине ылайык мамиле кылуу	СИЗОлордо кармоо шарттарынын стандарттары киргизилген; Камак жайларына коомдук байкоочулардын кирүү мүмкүнчүлүгү камсыздалган.
14-берене. Адилет соттук кароо укугу	Сот системасы реформаланган; Соттук-укуктук реформа (2018–2023-жж.); Ачык сот отурумдары жана процесстердин аудиожазуусу киргизилген.
17-берене. Жеке жашоонун кол тийбестиги	Конституция (2021-ж.) жана Жазык кодекси соттун санкциясынсыз жеке жашоого кийлигишүүгө тыюу салат.
18-берене. Абийир жана дин эркиндиги	«Дин тутуу эркиндиги жөнүндө» Мыйзам кабыл алынган; Диний уюмдарды каттоо кепилденген.
19-берене. Пикирди билдирүү эркиндиги	Бул укук Конституцияда кепилденет.

21–22-беренелер. Жыйындар жана бирикмелер эркиндиги	Урук Конституцияда кепилденет; Уруксат берүүчү принцип теориялык жактан билдирүүчү принцип менен алмаштырылган.
23-берене. Үй-бүлөнү коргоо жана никеге туруу укугу	Жубайлардын тең укуктары жана милдеттери белгиленген; Мажбурлап үйлөндүрүү жана «ала качуу» үчүн кылмыш жоопкерчилиги киргизилген.
24-берене. Баланын укуктары	Баланын укуктары боюнча Омбудсмен институту түзүлгөн; «Балдар жөнүндө» Кодекс кабыл алынган; Балдарга карата зомбулук үчүн кылмыш жоопкерчилиги киргизилген.
25-берене. Өлкөнү башкарууга катышуу укугу	Жалпы шайлоо укугу камсыздалган; Тунук шайлоо өткөрүү үчүн биометрикалык каттоо киргизилген.
26-берене. Мыйзам алдында теңдик жана дискриминацияга тыюу	Мыйзамдарга антидискриминациялык нормалар киргизилген
27-берене. Азчылыктардын укуктары	Конституция маданий жана тил укуктарын кепилдейт; Мектептерде мамлекеттик, расмий жана башка тилдерде окутуу жүргүзүлөт.

Факультативдик протокол

ЖСУЭПке анын жоболорун кеңейткен жана тактаган эки Факультативдик протокол тиркелген:

Биринчи Факультативдик протокол (1966-ж.) – жеке адамдарга, эгер алардын ЖСУЭПте бекитилген укуктары бузулган деп эсептешсе, БУУнун Адам укуктары боюнча комитетине индивидуалдык даттанууларды берүү мүмкүнчүлүгүн берет.

Өзгөчөлүктөрү:

- Даттануу бардык улуттук укуктук коргоо каражаттары түгөнгөндөн кийин гана берилет.
- Комитет даттанууларды карап чыгып, сунуштарды чыгарат (алар юридикалык жактан милдеттүү болбосо да, эл аралык укукта салмактуу мааниге ээ).
- Мамлекеттер айрым жоболор боюнча Комитеттин компетенциясын тааныбай турганын көрсөткөн оговорка киргизе алышат.
- Кыргызстан 1994-жылдын 7-октябрында кошулган — ошондон бери Кыргызстандын жарандары БУУнун Адам укуктары боюнча комитетине кайрылууга укуктуу.

Экинчи Факультативдик протокол (1989-ж.) – өлүм жазасын толугу менен жоюуга багытталган.

Өзгөчөлүктөрү:

- Мамлекеттер өлүм жазасын колдонбоого милдеттенет, ал тургай өзгөчө кырдаалдарда да.
- Убактылуу оговоркага жол берилет (мисалы, аскердик убакта), бирок бул ратификация учурунда так көрсөтүлүшү керек.

Кыргызстан 2010-жылы өлүм жазасын колдонуудан түп-тамырынан баш тартып, Экинчи Факультативдик протоколго кошулган.

Баяндамалар, илимий маалыматтар, баяндамалар, илимий маалыматтар жана келишим чөйрөсүндөгү колдонмолор.

Адам укуктарынын жалпы декларациясы — Ар бир адам үчүн кадыр-барк жана адилеттүүлүк:

<https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210557702c003>

<https://www.un-ilibrary.org/content/journals/22202331/2018/4>

<https://www.un-ilibrary.org/content/journals/22202331/2018/4/1/read>

1.4. ЭКОНОМИКАЛЫК, СОЦИАЛДЫК ЖАНА МАДАНИЙ УКУКТАР ЖӨНҮНДӨГҮ ЭЛ АРАЛЫК ПАКТ

Международный пакт
об экономических,
социальных и
культурных правах

Контекст

Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (ЭСМУЭП) 1966-жылдын 16-декабрында БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан кабыл алынып, 1976-жылдын 3-январында күчүнө кирген. Бул Пакт АУЖДны ишке ашыруу үчүн инструмент болуп саналат.

Толук аталышы:

Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, ICESCR*)

Расмий тексти:

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml

Ратификация тууралуу маалымат

Кыргызстан ЭСМУЭПке 1994-жылдын 12-январында № 1406-ХII Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин «Кыргыз Республикасынын адам укуктары боюнча эл аралык келишимдерге кошулуусу жөнүндө» токтому менен кошулган. (<https://cbd.minjust.gov.kg/50679/edition/318866/ru>)

Негизги максат:

ЭСМУЭП социалдык адилеттүүлүк, жакырчылык, теңсиздик жана жашоо үчүн негизги ресурстарга жетүүнүн чектелиши менен байланышкан бир катар чакырыктарга жооп берет. Пакт саясий эркиндиктер социалдык жана экономикалык коопсуздуксуз маанисин жоготоорун тааныйт жана мамлекеттер адамдар татыктуу жашоо укугун ишке ашыра ала турган шарттарды түзүүгө жоопкерчиликтүү экенин белгилейт.

Пакт экономикалык, социалдык жана маданий укуктардын кеңири чөйрөсүн камтыйт, анын ичинде:

- Эмгектенүү жана адилеттүү эмгек шарттарына болгон укук
- Социалдык камсыздоого болгон укук
- Тамак-ашты, кийимди жана турак жайды камтыган татыктуу жашоо деңгээлине болгон укук
- Дене жана акыл-эс саламаттыгынын эң жогорку жетишилчү деңгээлине болгон укук
- Билим алууга болгон укук
- Маданий жашоого жана илимий прогреске катышуу укугу

ЭСМУЭПти ратификациялаган мамлекеттер укуктарды акырындык менен ишке ашыруу үчүн (жеткиликтүү ресурстар алкагында) чараларды көрүүгө, бул укуктарды урматтоого, коргоого жана камсыз кылууга милдеттүү. Ошондой эле алар жетишилген прогресс тууралуу Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча комитетке отчет берүүгө тийиш.

ЭСМУЭПтин жоболорун КРда ишке ашыруу

Кыргызстан ЭСМУЭПтин аткарылышы боюнча төрт мезгилдүү баяндама тапшырган

Баяндамалар	Тапшырылган датасы	QR-код
Баштапкы баяндама	26 февраль 1999 жыл	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2F1990%2F5%2FAdd.42&Lang=ru

Экинчи жана үчүнчү бириктирилген баяндама	8 ноябрь 2013 жыл	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2FC.12%2FKGZ%2F2-3&Lang=ru
Төртүнчү баяндама	20 апрель 2020 жыл	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2FC.12%2FKGZ%2F4&Lang=ru

ЭСМУЭПтин жоболорун Кыргыз Республикасында ишке ашыруу мыйзамдар, мамлекеттик программалар жана эл аралык кызматташтык аркылуу жүзөгө ашырылат.

Пакттын беренеси	Кыргызстан кабыл алган мыйзамдар жана мамлекеттик программалар
6-берене. Эмгектенүү укугу	Калктын иш менен камсыз болуусуна көмөктөшүү жөнүндө Мыйзам жана 2022–2026-жылдарга Программа кабыл алынган, анда аялдарга, жаштарга жана майыптыгы бар адамдарга өзгөчө көңүл бурулган. 2024-жылдын февралында Эмгек боюнча эл аралык уюмдун (ЭЭУ) №190 «Эмгек чөйрөсүндөгү зомбулукту жана асылууну жоюу жөнүндө» Конвенциясы ратификацияланган.
7-берене. Адилеттүү жана ыңгайлуу эмгек шарттарына укук	Балдар жана майыптыгы бар адамдар үчүн минималдуу социалдык жөлөкпулдар жогорулатылган. Зомбулук учурларын каттоо боюнча медициналык документациянын бирдиктүү эрежелери киргизилген.
9-берене. Социалдык камсыздоого укук	«Социалдык контракт» долбоору ишке ашырылууда, анын алкагында 6 000ден ашык үй-бүлө чакан бизнести өнүктүрүү үчүн каржылык жардам алган.
11-берене. Татыктуу жашоо деңгээлине укук	Саламаттык сактоо кызматтарына жетүү деңгээли аярлуу топтор үчүн, анын ичинде аз камсыз болгон үй-бүлөлөр жана майыптыгы бар адамдар үчүн жогорулатылган.

12-берене. Ден соолуктун эң жогорку жетишилчү деңгээлине укук	2023-жылдагы маалыматтарга ылайык, Кыргызстанда энелер өлүмүнүн көрсөткүчү 100 000 тирүү төрөлгөнгө 42 учурду түзөт — бул 2022-жылга салыштырмалуу (44 учур) болжол менен 4,6 % төмөндөөнү көрсөтөт ((шилтеме: https://www.macrotrends.net/global-metrics/countries/kgz/kyrgyz-republic/maternal-mortality-rate)
13-берене. Билим алууга укук	Кыздардын, айылдык жерлердеги балдардын, улуттук азчылыктардын жана майыптыгы бар балдардын билим алууга жетүүсүн жакшыртуу боюнча чаралар кабыл алынган.
15-берене. Маданий жашоого катышууга укук	Айтыш сыяктуу маданий салттарды колдоо жана өнүктүрүү боюнча чаралар көрүлүүдө, ал ЮНЕСКОнун материалдык эмес маданий мурастар тизмесине киргизилген (шилтеме https://ich.unesco.org/en/state/kyrgyzstan-KG?info=elements-on-the-lists)

ЭСМУЭПке Факультативдик протокол

ЭСМУЭПке Факультативдик протокол БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан 2008-жылдын 10-декабрында кабыл алынып, 2013-жылдын 5-майында күчүнө кирген. Протоколдун максаты – Пактта бекитилген укуктардын бузулушун иликтөө жана индивидуалдык даттануу механизмдин түзүү. Ал жеке адамдарга же адамдардын топторуна өз укуктары бузулду деп эсептеген учурда жана улуттук укуктук коргоо каражаттары түгөнгөндөн кийин Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча комитетке даттанууга мүмкүндүк берет. Кыргызстан ЭСМУЭПке Факультативдик протоколду ратификациялаган эмес.

1.5. РАСАЛЫК ДИСКРИМИНАЦИЯНЫН БАРДЫК ТҮРЛӨРҮН ЖОЮУ ЖӨНҮНДӨГҮ ЭЛ АРАЛЫК КОНВЕНЦИЯ

Контекст

Ар бир мамлекеттин улуттук чек араларынын ичинде калктын басымдуу бөлүгүнөн айырмаланган этникалык, тилдик же диний өзгөчөлүктөргө ээ болгон топтор жашайт. Ар бир коомчулуктун өз алдынчалыгын сактоо жана өлкө жарандарынын ортосундагы

гармониялуу мамилелерди бекемдөө тынчтыкты, этникалык жана маданий ар түрдүүлүктү сактоо үчүн чоң мааниге ээ. Ушул контекстте азчылыктарга таандык

адамдарды дискриминациядан натыйжалуу коргоону камсыз кылуучу чараларды кабыл алуунун зарылдыгы айкын болду. Адам укуктары боюнча эл аралык келишимдерде бекитилген дискриминацияга жол бербөө нормаларын бекемдөө үчүн кошумча чаралар көрүлдү. Эң негизгиси – БУУнун расалык дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө Конвенциясы, ал БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан 1965-жылдын 21-декабрында кабыл алынып, 1969-жылдын 4-январында күчүнө кирген.

Толук аталышы:

Расалык дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө эл аралык конвенция (*International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, ICERD*)

Конвенциянын расмий тексти (QR-код)

Шилтеме: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instreet/Rd1cerd.html>

Ратификация тууралуу маалымат:

Кыргыз Республикасы Расалык дискриминацияны жоюу жөнүндө Конвенцияны 1997-жылдын 5-сентябрында ратификациялап, анын жоболорун аткаруу, ошондой эле ар төрт жылда бир БУУнун Расалык дискриминацияны жоюу боюнча комитетине анын жоболорунун аткарылышы тууралуу баяндама тапшыруу милдетин алган. (<https://cbd.minjust.gov.kg/17709/edition/297801/ru>)

Негизги максат:

Конвенция расасына, терисинин түсүнө же этникалык тектүүлүгүнө жараша адамдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюуга багытталган. Ал улуттар ортосундагы достук жана тынчтык мамилелерин, коопсуздукту, ошондой эле мамлекеттин ичиндеги адамдардын гармониялуу чогуу жашоосун чыңдоого көмөктөшөт.

Ишке ашыруу механизми: Расалык дискриминацияны жоюу боюнча комитет

Кыргыз Республикасы Конвенциянын жоболорун ишке ашыруу боюнча беш жолу мезгилдүү баяндама тапшырып, ага жооп катары КРД боюнча комитеттен кийинки кадамдарга сунуштар камтылган Жыйынтыктоочу эскертмелерди алган.

Баяндамалар	Тапшырылган датасы	QR-код
Баштапкы баяндама	30 сентябрь 1998 жыл	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/tr eatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CERD%2FC%2F326%2FAdd.1&Lang=ru

Баяндамалар	Тапшырылган датасы	QR-код
Экинчи–Төртүнчү бириктирилген баяндама	18 май 2007 жыл	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/tr_eatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CERD%2FC%2FKGZ%2F4&Lang=ru
Бешинчи–Жетинчи бириктирилген баяндама	10 апрель 2012 жыл	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/tr_eatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CERD%2FC%2FKGZ%2F5-7&Lang=ru
Сегизинчи–Онунчу бириктирилген баяндама	4 октябрь 2016 жыл	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/tr_eatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CERD%2FC%2FKGZ%2F8-10&Lang=ru
Он биринчи–Он экинчи бириктирилген баяндама	2 май 2025 жыл	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/tr_eatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CERD%2FC%2FKGZ%2F11-12&Lang=ru

Расалык дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө эл аралык конвенциянын жоболорун ишке ашыруу мыйзамдар, мамлекеттик программалар жана эл аралык кызматташтык аркылуу жүзөгө ашырылат.

Конвенциянын беренеси	Кыргызстан кабыл алган мыйзамдар жана мамлекеттик программалар
1-берене. Расалык дискриминациянын аныктамасы	Кыргыз Республикасынын Конституциясы «Кыргызстандын эли – Кыргыз Республикасынын бардык улуттагы жарандарынан турат» деп аныктайт (1-берененин 5-пункту).

<p>2-берене. Жалпы милдеттенмелер</p>	<p>«Кыргыз Республикасынын элин түзгөн бардык этностордун өкүлдөрүнө өз эне тилин сактоо, үйрөнүү жана өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү укугу кепилденет» (13-берененин 3-пункту). «Мамлекет Кыргызстандын элинин маданиятын өнүктүрүүгө кам көрөт, адам укуктарын жана эркиндиктерин бузбаган каада-салттарды жана салттарды сактайт» (21-берененин 1-пункту). «Мамлекет этностор аралык жана дин аралык ынтымакты камсыздайт» (21-берененин 4-пункту).</p>
<p>3-берене. Расалык сегрегацияны жана апартеидди өзгөчө айыптоо</p>	<p>Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 24-беренесинде мындай деп белгиленет: «Кыргыз Республикасы анын аймагында жана юрисдикциясында жүргөн бардык адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоону камсыз кылат.</p> <p>Эч ким жынысына, расасына, тилине, майыптыгына, этникалык таандыгына, дин тутумуна, жаш курагына, саясий же башка ишенимдерине, билими, теги, мүлктүк же башка абалына, ошондой эле башка жагдайларга карата дискриминацияга дуушар болбошу керек.</p> <p>Дискриминацияга жол берген адамдар мыйзамга ылайык жоопко тартылат.</p> <p>Дискриминация болуп эсептелбейт — мыйзам менен белгиленген жана ар кандай социалдык топтор үчүн тең мүмкүнчүлүктөрдү камсыздоого багытталган атайын чаралар, эл аралык милдеттенмелерге ылайык».</p>
<p>4-берене. Расисттик үгүттөөгө тыюу</p>	<p>Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 32-беренесинин 4-пунктунда: «Улуттук, расалык, диний жек көрүүнү, гендердик же башка социалдык үстөмдүктү үгүттөгөн, дискриминацияга, кастыкка же зомбулукка чакырган үгүттөөгө тыюу салынат» деп көрсөтүлгөн.</p>
<p>5-берене. Расалык дискриминациясыз ишке ашырылышы керек болгон укуктардын тизмеси</p>	<p>Кыргыз Республикасынын Жазык кодекси (ЖК КР) жарандардын мыйзам алдындагы теңдик принциптерин бекитет: «Ушул Кодексте белгиленген кылмыштарды жасаган адамдар жынысына, расасына, тилине, майыптыгына, этникалык таандыгына, дин тутумуна карабастан мыйзам алдында тең жана кылмыш жоопкерчилигине тартылууга тийиш» (4-берене).</p>

6-берене. Расалык дискриминациядан коргоону камсыз кылуу боюнча милдеттенмелер	Кыргыз Республикасынын «Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө» Мыйзамынын 10-беренесинде: акимдин ыйгарым укуктары этностор аралык мамилелерди жөнгө салуу боюнча өз компетенциясынын алкагында өз убагында чара көрбөгөндүгү жана тиешелүү аймактагы жаңжалдарга алып келген кырдаалды жөнгө сала албагандыгы үчүн Президент тарабынан мөөнөтүнөн мурда токтотулушу мүмкүн деп белгиленет.
--	--

Адам укуктарын ишке ашыруу боюнча мамлекеттик программалар, резолюциялар жана расмий адамдардын билдирүүлөрү

Жарандык өзүн-өзү таануусун өнүктүрүү концепциясы — «Кыргыз жараны» Кыргыз Республикасында 2021–2026-жылдарга

<https://cbd.minjust.gov.kg/430346/edition/1253187/ru>

«Кыргыз жараны» жарандык өзүн-өзү таануусун өнүктүрүү концепциясын ишке ашыруу боюнча иш-чаралар планы (Кыргыз Республикасында 2021–2026-жылдарга)

<https://cbd.minjust.gov.kg/57-18206/edition/1118583/ru>

1.6. КЫЙНООЛОРГО ЖАНА БАШКА МЫКААЧЫ, АДАМГЕРЧИЛИКСИЗ ЖЕ КАДЫР-БАРКТЫ БАСМЫРЛАГАН МАМИЛЕ ЖАНА ЖАЗАЛОО ТҮРЛӨРҮНӨ КАРШЫ КОНВЕНЦИЯ

Контекст: Кыйноолорго жана башка мыкаачы, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиле жана жазалоо түрлөрүнө каршы Конвенция 1984-жылдын 10-декабрында БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан кабыл алынган.

Конвенция дүйнөнүн бир катар өлкөлөрүндө кыйноо, мыкаачы мамиле жана башка адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиле жана жазалоо практикасынын уланышы боюнча өсүп жаткан эл аралык тынчсызданууга жооп катары кабыл алынган. Бул аракеттер адам укуктарынын негизги принциптерине жана гуманитардык баалуулуктарга коркунуч жараткан. Конвенциянын максаты – кыйноолорду алдын алуу жана алар кайсы жерде жана ким тарабынан

жасалбасын, жапа чеккендерди мыкаачы мамиледен натыйжалуу коргоону камсыз кылуу.

Көптөгөн өлкөлөрдө кыйноо саясий кысым көрсөтүүнүн, мойнуна алдыруунун, жарандарды коркутуунун жана кордоонун каражаты катары колдонулган, айрыкча авторитардык режимдердин шартында. Конвенция кабыл алынганга чейин эл аралык укукта кыйноолорду алдын алуу жана мындай аракеттер үчүн жоопкерчилик камсыз кылуу боюнча универсалдуу механизм болгон эмес. Конвенция мамлекеттер-участчылар үчүн милдеттүү болгон катуу нормаларды киргизген.

Айрым өлкөлөрдө кыйноо жасаган адамдар жазаланган эмес. Конвенция кыйноолор үчүн жаза колдонууну жана жазасыз калуусун алдын алууну камсыздоого багытталган, ар бир мамлекет кыйноого шек саналган учурларда иликтөө жүргүзүүнү жана жабыркагандар үчүн натыйжалуу укуктук коргоону камсыздоону талап кылат. Конвенция мамлекеттерге кыйноолордун курмандыктарын коргоо жана аларга адилет сот адилеттигине жетүү мүмкүнчүлүгүн берүү, ошондой эле калыбына келтирүү жана компенсация менен камсыз кылуу боюнча милдеттерди жүктөйт. Ошондой эле Конвенция мамлекеттерди кыйноолорду жана башка мыкаачы мамиленин формаларын алдын алуу боюнча чараларды көрүүгө жана бул практикаларды жоюу үчүн эл аралык деңгээлде кызматташууга милдеттендирет.

Кошулуу тууралуу маалымат

Кыйноолорго каршы Конвенция 1984-жылдын 10-декабрында кол коюуга ачылып, 1987-жылдын 26-июнунда 20 мамлекет аны ратификациялагандан кийин күчүнө кирген.

Шилтеме: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/torture.shtml

Кыргыз Республикасы Кыйноолорго каршы Конвенцияга 1996-жылдын 26-июлунда № 46 «Кыргыз Республикасынын кыйноолорго жана башка мыкаачы, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиле жана жазалоо түрлөрүнө каршы Конвенцияга кошулуусу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен кошулган.

Шилтеме: <https://cbd.minjust.gov.kg/653/edition/506821/ru>

Кошулган учурдан тартып Кыргыз Республикасы Конвенциянын жоболорун сактоого милдеттенген, анын ичинде кыйноолорду жана башка мыкаачы мамиленин жана жазалоонун түрлөрүн алдын алуу үчүн зарыл мыйзамдык, укуктук жана соттук чараларды киргизүүгө, ошондой эле жабыркагандардын укуктарын камсыз кылууга милдеттүү.

Бул Кыргыз Республикасы үчүн эмнени билдирет:

- Конвенциянын нормаларын сактоо милдети.

Кыргыз Республикасы Конвенциянын жоболорун улуттук мыйзамдарга интеграциялап, аларды практикалык деңгээлде аткарууну камсыз кылууга тийиш.

- Эл аралык көзөмөлгө катышуу.

Кыргыз Республикасы Кыйноолорго каршы комитетке Конвенциянын аткарылышы боюнча мезгилдүү баяндамаларды дайыма тапшырууга милдеттүү. Комитет Конвенциянын сакталышын көзөмөлдөйт жана кырдаалды жакшыртуу үчүн сунуштарды берет.

- Жабыркагандардын укуктарын коргоо.
 Кыргыз Республикасы кыйноолордун ар бир учуру боюнча иликтөө жүргүзүүгө, жабыркагандарды эффективдүү коргоо менен камсыз кылууга жана аларга компенсация берүүгө милдеттенген.
 Конвенцияны ратификациялоо КР үчүн эл аралык укуктук нормаларды сактоо жана өлкөдө адам укуктарын камсыз кылуу багытында маанилүү кадам болду.

Кошулгандан кийинки мыйзамдык өзгөртүүлөр

Кыргыз Республикасы БУУнун кыйноолорго жана башка мыкаачы, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиле жана жазалоо түрлөрүнө каршы Конвенциясына кошулгандан кийин, өлкө Конвенциянын жоболорун аткарууга жана кыйноолорго каршы күрөштү күчөтүүгө багытталган бир катар мыйзамдык жана институционалдык чараларды кабыл алган.

Конвенция	Кыргызстан кабыл алган мыйзамдар жана мамлекеттик программалар
<p>Кыйноолорго жана башка мыкаачы, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиле жана жазалоо түрлөрүнө каршы Конвенция</p>	<p><i>Кыргыз Республикасынын Жазык кодекси (ЖК КР)</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - ЖК КРнин 137-беренеси «Кыйноо» өзүнчө кылмыш катары киргизилген, ал жөн гана ыйгарым укуктарды ашыра пайдалануу эмес. - Кыйноо жасоо үчүн жаза чаралары күчөтүлгөн – эркинен узак мөөнөткө ажыратууга чейин. - Кыйноолор эл аралык стандарттарга ылайык мөөнөтү өтпөгөн кылмыш катары бекитилген.
	<p><i>Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодекси (ЖПК КР):</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Камакка алынгандар үчүн кепилдиктер белгиленген: коргонуу укугу, туугандарын дароо кабардар кылуу, медициналык кароодон өтүү укугу. - Сотто далил катары кыйноо жолу менен алынган көрсөтмөлөрдү колдонууга тыюу салган нормалар киргизилген.
	<p>Кыргыз Республикасынын «Кыйноолордун алдын алуу боюнча Улуттук борбор жөнүндө» Мыйзамы (2012-ж.) кабыл алынган. Натыйжада Улуттук превентивдик механизм (УПМ) түзүлгөн – бул көз карандысыз орган эркиндиктен ажыратуу жайларына алдын ала билдирүүсүз барууга ыйгарым укуктуу.</p> <p>Улуттук борбор Кыйноолорго каршы Конвенциянын Факультативдик протоколуна (ФПКК) ылайык иш жүргүзөт.</p>

	<p>Кыргызстан бул протоколго Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин «Кыргыз Республикасынын кыйноолорго жана башка мыкаачы, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиле жана жазалоо түрлөрүнө каршы Конвенциянын Факультативдик протоколуна кошулуу жөнүндө Кыргыз Республикасынын Мыйзамын кабыл алуу тууралуу» 2008-жылдын 21-февралындагы № 216-IV токтому менен кошулган. Протокол 2006-жылдын 22-июнунда күчүнө кирген.</p>
	<p>Кыргыз Республикасынын «Кылмыш жасоого шектелген же айыпталган адамдарды кармоо тартиби жана шарттары жөнүндө» Мыйзамы кабыл алынган.</p>

Институционалдык жана практикалык өзгөртүүлөр

- Омбудсмен (Акыйкатчы) институтунун ролу чыңдалган, ал да адам укуктарынын сакталышын мониторинг жүргүзөт.
- Камактагы адамдарга мамиленин стандарттары боюнча укук коргоо органдарынын жана СИЗОнун кызматкерлери үчүн окутуулар өткөрүлүүдө.

Отчеттуулук тууралуу маалымат

Кыргыз Республикасы Кыйноолорго жана башка мыкаачы, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиле жана жазалоо түрлөрүнө каршы БУУнун Конвенциясынын катышуучусу катары БУУнун Кыйноолорго каршы комитетине (ККК) өз милдеттенмелеринин аткарылышы тууралуу мезгилдүү баяндамаларды дайыма тапшырууга милдеттүү.

Кыргызстандын Кыйноолорго каршы Конвенция (ККК) боюнча мезгилдүү баяндамалары			
Биринчи отчет	Биринчи мезгилдүү баяндама – 1999-жылы тапшырылган. 1999-жылы каралган (доклад CAT/C/32/Add.1).	Комитет мыкаачы мамиленин учурлары жана эффективдүү иликтөө механизмдеринин жоктугу боюнча тынчсыздануусун билдирген.	https://tbinter.net.ohchr.org/layouts/15/treatybody_external/Download.aspx?symbolno=CAT%2FC%2F42%2FAdd.1&Lang=ru
Экинчи жана үчүнчү отчет	Экинчи–Үчүнчү бириктирилген	2011-жылдын ноябрында каралган.	https://tbinter.net.ohchr.org/layouts/1

	баяндама – 2010-жылы тапшырылган.	Комитет мыйзамдарды күчөтүү жана жазасыз калууну алдын алуу боюнча сунуштарды камтыган жыйынтыктоочу эскертмелерди берген.	5/treatybody external/Download.aspx?symbolno=CAT%2FC%2FKGZ%2F2&Lang=ru
--	-----------------------------------	--	---

Кошумча отчеттуулуктун формалары:

Кыргыз Республикасы ошондой эле төмөнкүлөрдү тапшырат:

- Сунуштардын аткарылышы боюнча маалыматты, анын ичинде Универсалдык мезгилдүү кароо (Universal Periodic Review, УМК) механизминин алкагында;
- Альтернативдүү баяндамаларды укук коргоо уюмдары тапшырат.

КККнын жоболорун Кыргыз Республикасында ишке ашыруу

Конвенциянын беренеси	Мамлекеттин милдеттенмеси	Кыргызстан жасаган иш-аракеттер
1-берене	Кыйноонун эл аралык аныктамасын кабыл алуу	Кыргыз Республикасынын Жазык кодексине (305-1-берене) киргизилген, Конвенцияга ылайык келет
2-берене	Кыйноолорду алдын алуу үчүн натыйжалуу чараларды кабыл алуу. Кыйноолорго абсолюттук тыюу	Ар кандай шарттарда кыйноолорго тыюу салган мыйзамдар кабыл алынган
3-берене	Кыйноо коркунучу бар өлкөлөргө экстрадициялоого же депортациялоого тыюу	Улуттук мыйзамдарда бекитилген
4-берене	Кыйноолорду кылмыш катары криминалдаштыруу жана алар үчүн жаза белгилөө	Кыйноо өзүнчө кылмыш катары каралат, жаза 10 жылга чейин жана андан жогору эркинен ажыратуу
10-берене	Укук коргоо органдарынын кызматкерлерин кыйноолорго каршы стандарттар боюнча окутуу	Бейөкмөт уюмдардын (БӨУ) жана эл аралык уюмдардын колдоосу менен тренингдер өткөрүлөт

11-берене	Камактагы адамдарды кармоо эрежелерин жана практикаларын кайра кароо	Улуттук превентивдик механизм (УПМ) иш алып барат, мониторингдерди жүргүзөт
12-берене	Кыйноолорду ыкчам жана калыс иликтөө	Тергөөнү жүргүзүү үчүн прокуратуранын атайын бөлүмдөрү түзүлгөн
13-берене	Даттануу берүү укугу жана коркутуудан коргоо	Даттануу берүү тартиби белгиленген, УПМ жана Акыйкатчы иш алып барат
14-берене	Кыйноолордун курмандыктарына компенсация жана реабилитация	Компенсация алуу укугу мыйзам менен каралган
15-берене	Кыйноо жолу менен алынган далилдерди колдонууга жол берилбестиги	ЖПК мындай далилдерди колдонууга тыюу салат
16-берене	Мыкаачы жана кадыр-баркты басмырлаган мамилеге тыюу	Мыйзамдарга киргизилген, УПМ бардык мамиленин формаларын камтыйт

Эл аралык отчеттуулук жана кызматташтык:

Кыргыз Республикасы БУУнун Кыйноолорго каршы комитетине мезгилдүү баяндамаларды тапшырат жана сунуштарды алат. Адам укуктары боюнча эл аралык жана региондук уюмдар менен кызматташууга ачык.

БУУнун кыйноолорго жана башка мыкаачы, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиле жана жазалоо түрлөрүнө каршы Конвенциясынын бир Факультативдик протоколу бар жана ал кыйноолордун алдын алуунун эл аралык системасында маанилүү роль ойнойт.

Кыйноолорго каршы Конвенциянын Факультативдик протоколу (ФПКК)

Кабыл алынган: БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан 2002-жылдын 18-декабрында
https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/torture_prot.shtml

Күчүнө кирген: 2006-жылдын 22-июнунда

Протоколдун максаты:

Эркиндиктен ажыратуу жайларын алдын алуучу мониторинг системасын түзүү аркылуу:

- Эл аралык деңгээлде – БУУнун Кыйноолордун алдын алуу боюнча комитети;

- Улуттук деңгээлде – ар бир катышуучу өлкөдөгү Улуттук превентивдик механизмдер (УПМ).

ФПКК эмне карайт:

Мамлекеттер Улуттук превентивдик механизмди (УПМ) түзүүгө милдеттүү – бул көз карандысыз органдар төмөнкү ыйгарым укуктарга ээ:

- Эркиндиктен ажыратуу жайларына (СИЗО, түрмөлөр, ИВС, психиатриялык мекемелер, балдар үйлөрү ж.б.) алдын ала билдирүүсүз кирүү укугу;
- Камактагылар менен купуя сүйлөшүү укугу;
- Кармоо шарттарын мониторинг кылуу жана кыйноолорду алдын алуу боюнча мандат.

Эл аралык Кыйноолордун алдын алуу боюнча Подкомитет (Кыйноолордун алдын алуу боюнча туруктуу комитеттин алдындагы комитет, СППП) менен кызматташуу:

- Туруктуу комитеттин алдындагы комитет өлкөлөргө визит жасап, милдеттенмелердин аткарылышын текшерет;
- УПМ менен кызматташып, сунуштарды берет.

Кыргызстан жана ФПКК:

- Кыргызстан Факультативдик протоколду 2008-жылы ратификациялаган;
- 2012-жылы Улуттук превентивдик механизмдин (УПМ) функцияларын аткарган Кыйноолордун алдын алуу боюнча Улуттук борбор түзүлгөн.

1.7. АЯЛДАРГА КАРАТА БАРДЫК ТҮРДӨГҮ ДИСКРИМИНАЦИЯНЫ ЖОЮУ ЖӨНҮНДӨГҮ ЭЛ АРАЛЫК КОНВЕНЦИЯ

Контекст

Аялдар ар бир коомдо маанилүү роль ойношот. Бирок бүгүнкү күндө да дүйнө жүзүндө жынысына жараша дискриминациянын ар кандай түрлөрү бар. Айрым учурларда ал жашыруун айырмачылыктар аркылуу көрүнсө, заманбап коомдордо аялдардын жана кыздардын укуктарын жана кадыр-баркын ачык, одоно бузган мисалдар да жетиштүү. Ушул себептен аларды коргоо боюнча чаралар эл аралык укуктун маанилүү бөлүгү болуп калды.

Аялдардын укуктарына түздөн-түз багытталган ар тараптуу эл аралык келишимди иштеп чыгуу процесси 1963-жылы башталган. Ал кезде БУУнун Башкы Ассамблеясы Аялдардын макамы боюнча комиссияга эл аралык документтер топтомун даярдоону сунуштаган. Бул этапта аялдардын укуктарын коргоо жана илгерилетүү боюнча бир катар декларациялар жана конвенциялар даярдалган.

Аялдардын укуктарын коргоо боюнча БУУнун конвенциялары жана декларациялары

Жыл	Конвенциялар жана декларациялар	QR код
1951	Эркектер менен аялдарга бирдей бааланган эмгек үчүн тең сыйакы берүү жөнүндө Конвенция	https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/remuner.shtml
	Адам сатууга жана үчүнчү тараптар тарабынан сойкулукка эксплуатациялоого каршы Конвенция	https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/trafficking_suppression.shtml
1952	Энеликти коргоо жөнүндө Конвенция	https://shailoo.gov.kg/media/azamat/2023/01/27/n-103.pdf
	Аялдардын саясий укуктары жөнүндө Конвенция	https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/women_politrights.shtml
1957	Турмушка чыккан аялдын жарандыгы жөнүндө Конвенция	https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/married_women_nationality.shtml
1962	Никеге турууга макулдук, нике курагы жана никени каттоо жөнүндө Конвенция	https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/conmarr.shtml
1967	БУУнун Аялдарга карата дискриминацияны жоюу жөнүндө Декларациясы	https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/women_discrimination.shtml

Бул документтердин демилгечилери ондогон жылдар ичинде аялдардын укуктарын коргоо чараларын турмуштун ар кандай тармактарына киргизүүгө аракет кылышкан, анткени алар аялдарга карата дискриминация комплекстүү мүнөзгө ээ экенин жана аны жоюу системалуу аракеттерди талап кыларын түшүнүшкөн.

Бирок XX кылымдын 70-жылдарынын аягына келгенде дүйнөлүк коомчулук бул тармактагы прогресс жай жүрүп жатканын, маданий айырмачылыктар жана традиционалисттик түшүнүктөр каршылык жаратканын моюнга алууга аргасыз

болду. Мындан тышкары, бул документтер кол койгон мамлекеттер үчүн мониторинг, баалоо жана отчеттуулук инструменттери менен камсыздалган эмес. Ошондуктан БУУнун Башкы Ассамблеясы 1976–1985-жылдарды «БУУнун аялдардын макамы боюнча он жылдыгы» деп жарыялап, 1979-жылы Аялдарга карата бардык түрдөгү дискриминацияны жоюу жөнүндө Конвенцияны (АЖТДЖК) кол коюуга, ратификациялоого жана кошулууга ачкан. Ал 1981-жылдын 3-сентябрында күчүнө кирген.

Толук

аталышы:

Аялдарга карата бардык түрдөгү дискриминацияны жоюу жөнүндө Конвенция (*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, CEDAW*)

Конвенциянын расмий тексти (QR-код)

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml

Ратификация тууралуу маалымат

Кыргыз Республикасы Аялдарга карата бардык түрдөгү дискриминацияны жоюу жөнүндө Конвенцияны 1997-жылдын 10-февралында ратификациялап, анын жоболорун аткаруу, ошондой эле ар төрт жылда бир БУУнун Аялдарга карата дискриминацияны жоюу боюнча комитетине (АЖТДЖК комитети) Конвенциянын аткарылышы боюнча баяндама тапшыруу милдетин алган. (шилтеме — QR-код)

<https://cbd.minjust.gov.kg/17533/edition/297585/ru>

Негизги максат

Конвенция аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюуга багытталган. Ал аялдарга саясий, экономикалык, социалдык, маданий жана үй-бүлөлүк турмушта эркектер менен тең укуктарды кепилдейт. Документ мамлекеттерден дискриминациялык мыйзамдарды, саясаттарды жана практикаларды жоюуну, ошондой эле тиешелүү мыйзамдар жана программалар аркылуу гендердик теңдикти илгерилетүүнү талап кылат.

Ишке ашыруу механизми: Аялдарга карата дискриминацияны жоюу боюнча комитет

Кыргыз Республикасы КЛДЖнын жоболорун ишке ашыруу боюнча беш жолу мезгилдүү баяндама тапшырып, ага жооп катары АЖТДЖК боюнча комитеттен кийинки кадамдарга сунуштар камтылган Жыйынтыктоочу эскертмелерди алган.

Баяндамалар	Тапшырылган датасы	QR-код
Баштапкы баяндама	26 август 1998 жыл	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/reatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2FC%2FKGZ%2F1&lang=ru

Экинчи баяндама	мезгилдүү	25 сентябрь 2002 жыл	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/reatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2FC%2FKGZ%2F2&Lang=ru
Үчүнчү баяндама	мезгилдүү	02 март 2007 жыл	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/reatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2FC%2FKGZ%2F3&Lang=ru
Төртүнчү баяндама	мезгилдүү	18 январь 2013 жыл	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/reatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2FC%2FKGZ%2F4&Lang=ru
Бешинчи баяндама	мезгилдүү	18 март 2019 жыл	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/reatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2FC%2FKGZ%2F5&Lang=ru

Бара-бара, кадам сайын бул сунуштардын көбү ишке ашырылып жатат, КЛДЖнын көптөгөн жоболору улуттук мыйзамдардын бир бөлүгүнө айланды, ал эми кабыл алынган атайын мамлекеттик программалар аялдардын өз укуктарын ишке ашыруусундагы эң олуттуу көйгөйлөрдү чечүүгө багытталган.

Конвенциянын беренеси	Кыргызстан кабыл алган мыйзамдар жана мамлекеттик программалар
1-берене. Дискриминациянын аныктамасы	Кыргыз Республикасынын «Эркектер менен аялдар үчүн тең укуктарды жана тең мүмкүнчүлүктөрдү мамлекеттик кепилдиктер жөнүндө» Мыйзамынын 1-беренесинде түз жана кыйыр гендердик дискриминациянын түшүнүктөрү камтылган
2-берене. Эркектер менен аялдардын тең укуктуулугу принциптерин улуттук конституцияларга киргизүү	Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 24-беренесинин 3-пункту: «Кыргыз Республикасында эркектер жана аялдар тең укуктарга жана эркиндиктерге ээ жана аларды ишке ашыруу үчүн тең мүмкүнчүлүктөргө ээ».
3-берене. Турмуштун бардык тармактарында тең укуктуулук	Кыргыз Республикасынын «Эркектер менен аялдар үчүн тең укуктарды жана тең мүмкүнчүлүктөрдү мамлекеттик кепилдиктер жөнүндө» Мыйзамынын 1-, 2-, 9-, 24-, 25- жана 26-беренелери
4-берене. Убактылуу атайын чаралар дискриминация болуп эсептелбейт	Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 24-беренесинин 1-пункту: «Мыйзам менен белгиленген жана ар кандай социалдык топтор үчүн тең мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылууга багытталган атайын чаралар эл аралык милдеттенмелерге ылайык дискриминация болуп эсептелбейт».

<p>5-берене. Эркектер менен аялдардын ролуна байланыштуу түшүнүксүз пикирлерди, каада-салттарды жана стереотиптерди жоюу; Энелик, балдарды тарбиялоо жана өнүктүрүү үчүн жалпы жоопкерчилик</p>	<p>Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 20-беренеси: «Үй-бүлө, аталык, энелик жана балалык коомдун жана мамлекеттин коргоосунда». Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин 3-беренеси «Үй-бүлөлүк мамилелерде гендердик теңдик» аялдар менен эркектер үй-бүлөлүк мамилелерде тең укуктарга жана милдеттерге ээ экенин белгилейт. Үй-бүлөлүк мамилелерде гендердик дискриминацияга тыюу салынат.</p>
<p>6-берене. Аялдарды сатуунун бардык түрлөрүн жана аялдарды сойкулукка эксплуатациялоону токтотуу чаралары</p>	<p>Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 28-беренеси: «Кыргыз Республикасында кулчулукка, адам сатууга жол берилбейт». Кыргыз Республикасында адам сатууга каршы күрөшүү боюнча 2022–2025-жылдарга Министрлер Кабинетинин Программасы жана Программаны ишке ашыруу боюнча Иш-чаралар планы кабыл алынган.</p>
<p>7-берене. Аялдарга карата саясий жана коомдук турмушта дискриминацияны жоюу чаралары</p>	<p>Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын Президентинин жана Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө» Мыйзамынын 2-, 60-беренелери; Кыргыз Республикасынын «Жергиликтүү кеңештердин депутаттарын шайлоо жөнүндө» Мыйзамынын 49-, 52-, 59-1- жана 62-беренелери аялдар үчүн мандаттарды белгилейт.</p>
<p>8-берене. Эл аралык деңгээлде өз өкмөттөрүн өкүлчүлүк кылуу мүмкүнчүлүгү</p>	<p>Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети (УСК КР) жыл сайын аялдар жетектеген КР элчиликтеринин жана эл аралык уюмдардагы өкүлчүлүктөрүнүн саны боюнча маалыматтарды сунуштайт.</p>
<p>9-берене. Турмушка чыккан аялдын жарандыгы</p>	<p>Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын жарандыгы жөнүндө» Мыйзамы: «Жубайлардын биринин жарандыгынын өзгөрүшү экинчисинин жарандыгынын өзгөрүшүнө алып келбейт».</p>
<p>10-берене. Билим берүү тармагында эркектер менен тең укуктар</p>	<p>Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамынын 4-, 5-, 11-, 43-беренелери: Ар бир адам КРде жынысына, расасына, тилине, майыптыгына, этникалык таандыгына, дин тутумуна, жаш курагына, саясий же башка ишенимдерине, мүлктүк же башка абалына, ошондой эле башка жагдайларга карабастан билим алууга укуктуу.</p>
<p>11-берене. Аялдарга карата эмгек чөйрөсүндөгү дискриминацияны жоюу</p>	<p>Кыргыз Республикасынын Эмгек кодекси боюнча кош бойлуулук жана төрөт боюнча жөлөкпул алууга мүмкүнчүлүк берилет, баланы багуу боюнча өргүүнү эне да, ата да ала алат. 2024-жылы аялдар үчүн тыюу салынган кесиптердин тизмеси жоюлган.</p>

12-берене. Аялдарга карата саламаттык сактоо чөйрөсүндөгү дискриминацияны жоюу	Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасында жарандардын саламаттыгын сактоо жөнүндө» Мыйзамы мамлекеттик саясаттын негизги принциптеринин катарында жарандардын саламаттыкты сактоо укуктарын сактоону жана медициналык-санитардык жардам көрсөтүүдө дискриминацияга жол бербөөнү, ошондой эле ар кандай социалдык топтордун жыныстык жана жаш курактык муктаждыктарын эске алууну аныктайт.
13-берене. Үй-бүлөлүк жөлөкпулдарга, кыймылсыз мүлккө насыялар жана башка финансылык кредит формаларын алууга укук	Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык, иштеген аялдарга алгачкы он иш күнү үчүн жөлөкпулдун өлчөмү иш берүүчүнүн эсебинен эмгек акыны 100% өлчөмүндө төлөнөт, ал эми 11-ичи иш күнүнөн тартып айына 10 эсептик көрсөткүч (1 000 сом) республикалык бюджеттин эсебинен төлөнөт. 2024-жылдын 1-январынан тартып кош бойлуулук жана төрөт боюнча жөлөкпулдардын өлчөмүн 100%га жогорулатуу каралган. Орточо жөлөкпулдун көлөмү мурда 3 600 сомду түзсө, 2024-жылдын 1-январынан тартып 7 500 сомду түзөт.
14-берене. Айыл жериндеги аялдар туш болгон өзгөчө көйгөйлөр	Кыргыз Республикасынын Өкмөтү 2015-жылдын 15-июнунда 18-июнду «Айылдык аялдардын күнү» деп белгилөө жөнүндө токтом кабыл алган.
15-берене. Мыйзам алдында теңдик	Кыргыз Республикасынын Жазык кодекси жарандардын мыйзам алдындагы теңдик принциптерин бекитет: «Ушул Кодексте белгиленген кылмыштарды жасаган адамдар жынысына, расасына, тилине, майыптыгына, этникалык таандыгына, дин тутумуна карабастан мыйзам алдында тең жана кылмыш жоопкерчилигине тартылууга тийиш» (4-берене).
16-берене. Нике жана үй-бүлөлүк мамилелерге байланыштуу аялдарга карата дискриминацияны жоюу	Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин 13-беренеси «Никеге туруу шарттары»: никеге туруучу эркек менен аялдын өз ара ыктыярдуу макулдугу жана нике курагына жетиши талап кылынат.

Мамлекеттик программалар, резолюциялар, расмий адамдардын билдирүүлөрү келишим чөйрөсүндө

Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин «Кыргыз Республикасында адам сатууга каршы күрөшүү боюнча 2022–2025-жылдарга Программасы» жана аны ишке ашыруу боюнча Иш-чаралар планы.

<https://cbd.minjust.gov.kg/159175/edition/1164358/ru>

Кыргыз Республикасынын Гендердик теңдикке жетүү боюнча 2030-жылга чейинки Улуттук стратегиясы

<https://cbd.minjust.gov.kg/159472/edition/1189691/ru>

Гендердик теңдикке жетүү боюнча 2022–2024-жылдарга Улуттук аракеттер планы

<https://cbd.minjust.gov.kg/159488/edition/1189689/ru>

Кыргыз Республикасында аялдардын ишкердигин колдоо жана өнүктүрүү боюнча 2022–2026-жылдарга Программа

<https://cbd.minjust.gov.kg/53-309/edition/1117600/ru>

Кыргыз Республикасында аялдардын лидерлигин колдоо боюнча 2030-жылга чейинки Мамлекеттик программа

<https://cbd.minjust.gov.kg/53-343/edition/3923/ru>

АЖТДЖКнын Факультативдик протоколу

Аялдарга карата бардык түрдөгү дискриминацияны жоюу жөнүндө Конвенциянын (АЖТДЖК) Факультативдик протоколу 1999-жылдын 10-декабрында мамлекеттер үчүн кол коюуга, ратификациялоого жана кошулууга ачылган.

Анда эки процедура каралган:

- Каттоо процедурасы – өзгөчө адамдар же адамдардын топтору КЛДЖда көрсөтүлгөн укуктардын бузулушуна байланыштуу Комитетке даттанууларды жөнөтө алышат (АЖТДЖКнын Факультативдик протоколунун 7-беренеси).
- Иликтөө процедурасы – Комитет КЛДЖда көрсөтүлгөн укуктардын олуттуу же системалуу бузулушу болгон кырдаалдар боюнча иликтөөлөрдү баштоого укуктуу (АЖТДЖКнын Факультативдик протоколунун 8-беренеси).

Кыргыз Республикасы АЖТДЖКнын Факультативдик протоколуна 2002-жылдын 22-июлунда кошулган.

1.8. БАЛА УКУКТАРЫ ЖӨНҮНДӨГҮ КОНВЕНЦИЯ

Контекст

Бала укуктары жөнүндө Конвенция (БУК)

дүйнө жүзүндөгү балдарды коргоо менен байланышкан көптөгөн чакырыктарга жооп катары кабыл алынган. Анын кабыл

алынышына чейин балдардын укуктары эл аралык укукта так бекитилген эмес болчу, ошондуктан көп өлкөлөрдө балдар эксплуатацияга, дискриминацияга жана зомбулукка кабылып келишкен.

Көп өлкөлөрдө балдар арзан жумушчу күч катары, көбүнчө кооптуу жана зыяндуу шарттарда пайдаланылган. БУК балдардын экономикалык эксплуатациядан корголуу укугун жана жумушка алуу үчүн минималдык жаш курагын бекитти. Балдар үй-бүлөдө да, коомдо да физикалык жана психологиялык зомбулукка кабылышкан. Конвенция баланы зомбулуктун бардык түрлөрүнөн, мажбурлоодон жана эксплуатациядан коргоо укугун бекиткен.

Куралдуу жаңжалдар маалында балдар көп учурда зомбулуктун курмандыгы болуп, кээде күч менен куралдуу топторго тартылып келишкен. БУК жана ага байланышкан Факультативдик протоколдор балдарды куралдуу жаңжалдарда колдонууга тыюу салат.

Айрыкча жакыр өлкөлөрдө көптөгөн балдар сапаттуу билим алууга мүмкүнчүлүксүз болушкан. БУК ар бир баланын акысыз баштапкы билим алуу жана окуусун улантуу үчүн шарт түзүү укугун бекитти. Жогорку балдар өлүмдүүлүгү, жетишсиз тамактануу жана медициналык жардамдын жоктугу – көптөгөн балдар туш болгон олуттуу көйгөйлөр болчу. Конвенция мамлекеттерди медициналык кызматтарга, таза сууга, тамак-ашка жана татыктуу жашоо шарттарына жеткиликтүүлүктү камсыздоого милдеттендирген.

Майыптыгы бар балдар, жетимдер же кыздар сыяктуу аялуу топторго кирген балдар көп учурда дискриминацияга кабылып, тең мүмкүнчүлүктөргө ээ болушкан эмес. БУК дискриминацияга жол бербөө принциптерин бекитип, бардык балдар үчүн тең укуктарды жарыялаган.

БУКка чейин балдар укуктардын субъектиси катары сейрек каралган – алардын пикири көп учурда эске алынган эмес. Конвенция баланын өз оюн айтууга, өзүнүн жашоосуна байланышкан чечимдерге катышууга жана маалымат алууга болгон укугун бекитти.

Ошентип, Конвенция балдарды глобалдык деңгээлде коргоону камсыз кылган юридикалык милдеттүү нормаларды орноткон.

Толук аталышы

Бала укуктары жөнүндө Конвенция (*Convention on the Rights of the Child, CRC*).

БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан 1989-жылдын 20-ноябрында 44/25-резолюция менен кабыл алынган.

1990-жылдын 2-сентябрында күчүнө кирген.

Шилтеме: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml

Конвенциянын расмий баракчасы (QR-код):

Шилтеме: <https://www.ohchr.org/ru/treaty-bodies/crc>

Конвенциянын расмий тексти (QR-код):

Шилтеме: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml

Кошулуу тууралуу маалымат:

Кыргыз Республикасы Бала укуктары жөнүндө Конвенцияга 1994-жылдын 12-январындагы Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин № 1402-XII токтому менен кошулган.

Шилтеме: <https://cbd.minjust.gov.kg/50675/edition/318862/ru>

Негизги максат

БУК дүйнөлүк деңгээлде балдардын укуктарын таануу жана коргоо максатында кабыл алынган. Конвенция ар бир баланын жашоого, өнүгүүгө, корголууга жана катышууга болгон укуктарын камсыздоого багытталган. Ал балдарды өз алдынча укук субъекттери катары тааныйт жана алардын укуктарын үй-бүлөдө, мектептерде, саламаттык сактоо мекемелеринде жана коомдо жалпы камсыздоонун стандарттарын орнотот.

Ишке ашыруу механизми:

БУУнун Бала укуктары боюнча комитети

Кошулгандан кийинки мыйзамдык өзгөртүүлөр

Кыргыз Республикасы кошулгандан кийин балдарды коргоого багытталган бир катар мыйзамдар жана программаларды кабыл алды: Балдарды коргоо боюнча улуттук программалар – балдардын жашоо шарттарын жакшыртууга, анын ичинде билим берүүгө жана саламаттыкты сактоого жеткиликтүүлүктү камсыздоого багытталган. Балдарга зомбулук жана эксплуатация менен күрөшүүнү күчөтүү – балдарды сатууга жана балдар эмгегине каршы чараларды көрүү.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы

Балдардын укуктарын жана алардын корголушун кепилдейт.

Шилтеме: <https://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112213>

Кыргыз Республикасынын Бала кодекси

Балдардын укуктарын коргоонун улуттук стандарттарын орнотот.

Шилтеме: <https://cbd.minjust.gov.kg/203700/edition/1208810/ru>

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018–2028-жылдарга үй-бүлөнү колдоо жана балдарды коргоо боюнча Программасы

Балдардын саламаттыгын, билим алышын жана корголушун жакшыртуу боюнча чараларды камтыйт.

Шилтеме:

https://www.gov.kg/storage/2021/01/files/program/14/programma_pravitelstva_kyrgyzs_koy_respubliki_po_podderzhke_semi_i_zashchite_detey_na_2018_2028_gody.doc

Кыргызстан БУКту ишке ашыруу үчүн ЮНИСЕФ жана башка эл аралык уюмдар менен активдүү кызматташат. Программалар балдардын жашоо шарттарын жакшыртууга, үй-бүлөлөрдү колдоого жана инклюзивдик билим берүүнү өнүктүрүүгө багытталган.

Кыргызстандын Бала укуктары жөнүндө Конвенцияга кошулуусу өлкө үчүн балалыкты коргоо тармагындагы маанилүү кадам болгон. Өлкө балдардын жашоо шарттарын жакшыртуу жана улуттук укуктук тутумун эл аралык стандарттарга шайкеш келтирүү боюнча иштерди улантууда. Кыргыз Республикасынын Президенти Садыр Жапаров 2021-жылдын 21-июнундагы № 267 Указы менен Кыргыз Республикасынын Бала укуктары боюнча ыйгарым укуктуу өкүлүн негиздеген.

Шилтеме: <https://cbd.minjust.gov.kg/430505/edition/1093905/ru>

Кыргызстан БУКту ишке ашыруу үчүн ЮНИСЕФ жана башка эл аралык уюмдар менен активдүү кызматташат. Программалар балдардын жашоо шарттарын жакшыртууга, үй-бүлөлөрдү колдоого жана инклюзивдик билим берүүнү өнүктүрүүгө багытталган.

Кыргызстандын Бала укуктары жөнүндө Конвенцияга кошулуусу өлкө үчүн балалыкты коргоо тармагындагы маанилүү кадам болгон. Өлкө балдардын жашоо шарттарын жакшыртуу жана улуттук укуктук тутумун эл аралык стандарттарга шайкеш келтирүү боюнча иштерди улантууда. Кыргыз Республикасынын Президенти Садыр Жапаров 2021-жылдын 21-июнундагы № 267 Указы менен Кыргыз Республикасынын Бала укуктары боюнча ыйгарым укуктуу өкүлүн негиздеген.

Отчеттуулук

Катышуучу мамлекеттер Конвенциянын ишке ашырылышы боюнча үзгүлтүксүз баяндамаларды тапшырууга милдеттүү. Бул баяндамалар БУУнун Бала укуктары боюнча комитетине (CRC) берилет. Ар бир өлкө өз баяндамасында балдардын укуктарын коргоо боюнча кабыл алынган чараларды жана бул укуктарды ишке ашыруудагы көйгөйлөр менен чакырыктарды көрсөтүшү керек.

Кыргыз Республикасы да башка мамлекеттер сыяктуу эле, мындай баяндамаларды үзгүлтүксүз тапшырып келет.

БУКту ишке ашыруу боюнча Кыргыз Республикасынын үзгүлтүксүз баяндамалары

Кыргыз Республикасы катышуучу мамлекет катары БУУнун Бала укуктары боюнча комитетине (CRC) үзгүлтүксүз баяндамаларды тапшырууга милдеттенген. Бул баяндамалар балдардын укуктарын коргоо боюнча кабыл алынган чараларды, ошондой эле учурдагы көйгөйлөр менен чакырыктарды камтыйт.

Баяндама тапшыруу процесси

БУКтун талаптарына ылайык, өлкө биринчи баяндамасын ратификациядан эки жыл өткөндөн кийин тапшырат. Андан кийинки баяндамалар ар беш жыл сайын берилет.

Баяндамаларда жетишилген ийгиликтер, кабыл алынган мыйзамдар, мамлекеттик программалар жана балдардын укуктарын толук ишке ашырууга тоскоол болгон көйгөйлөр көрсөтүлөт. Кыргызстандын үзгүлтүксүз баяндамалары Бала укуктары жөнүндө Конвенциянын аткарылышынын динамикасын баалоого жана көйгөйлүү маселелерди аныктоого мүмкүндүк берет.

Мыйзам чыгаруу жана социалдык саясаттагы олуттуу жылыштарга карабастан, өлкөдө дагы деле комплекстүү чечүүнү жана туруктуу мониторингди талап кылган маанилүү чакырыктар турат.

Кыргыз Республикасы өз милдеттенмелеринин аткарылышы боюнча баяндамаларды Бала укуктары боюнча комитетке үзгүлтүксүз тапшырып турат. Бул баяндамалар кийин Комитет тарабынан каралып, балдардын укуктарын коргоону жакшыртуу үчүн эскертмелер жана сунуштар берилет.

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=ru&TreatyID=5&DocTypeID=27

Кыргызстандын БУУга тапшырган негизги баяндамалары

Кыргызстандын Бала укуктары жөнүндө Конвенция (БУК) боюнча мезгилдүү баяндамалары			
<p>Биринчи жана Экинчи бириктирилген баяндама (1999-жыл)</p> <p>https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2F41%2FAdd.6&Lang=ru</p> <p>https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2F104%2FAdd.4&Lang=ru</p>	<p>2000-жылы каралган. Мыйзам чыгаруудагы реформалар чагылдырылган, анын ичинде «Бала укуктары жөнүндө» Мыйзам.</p>	<p>Балдар эмгеги, билим алуу жана саламаттык сактоо жеткиликтүүлүгү маселелери көтөрүлгөн..</p>	<p>БУУнун сунуштары балдарды эксплуатациядан жана зомбулуктан коргоо чараларын күчөтүүнү камтыган.</p>
<p>Үчүнчү жана Төртүнчү бириктирилген баяндама (2013-жыл)</p> <p>https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2F104%2FAdd.4&Lang=ru</p>	<p>2012-жылы тапшырылган, 2014-жылы каралган. Билим берүү жана саламаттык сактоо системасын</p>	<p>Балдар кылмыштуулугу, балдарды сатуу, үй-бүлөдөгү зомбулук маселелери талкууланган.</p>	<p>БУУнун Комитети балдарга карата зомбулукту алдын алуу чараларын күчөтүү, балдар</p>

C%2FKGZ%2F3-4&Lang=ru	жакшыртууга басым жасалган.		үйлөрүнүн санын кыскартуу, үй-бүлөлүк камкордукту өнүктүрүү боюнча сунуштар берген.
Бешинчи жана Алтынчы бириктирилген баяндама (2020-жыл) https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FKGZ%2F5-6&Lang=ru	2022-жылы каралган. Кыргызстан Балдарды коргоо боюнча Улуттук стратегияны ишке ашыруу, зомбулукка каршы күрөшүү программалары жана инклюзивдик билим берүүнү өнүктүрүү тууралуу билдирген..	Негизги чакырыктар: балдардын жакырчылыгы, эрте никелер, гендердик теңсиздик, алыскы аймактарда сапаттуу билим берүүнү камсыз кылуу.	БУУнун Комитети мыйзамдардын аткарылышын көзөмөлдөөнү күчөтүүнү жана балдарды социалдык коргоого каржылоону көбөйтүүнү сунуш кылган.

БУКтун жоболорун Кыргыз Республикасында ишке ашыруу

БУКтун жоболору	КРдеги ишке ашыруу механизми
1-берене: 18 жашка чыга элек ар бир адам бала катары аныкталат.	Кыргызстанда бул жаш курак мыйзамдарда, анын ичинде Үй-бүлө кодексинде жана башка мыйзамдарда кабыл алынган.

<p>3-берене: Чечимдерди кабыл алууда баланын мыкты кызыкчылыктарын камсыз кылуу принциби.</p>	<p>Кыргызстандын мыйзамдарында бул принцип билим берүү, социалдык коргоо жана башка көптөгөн тармактарда бекитилген, негизги басым балдардын кызыкчылыктарына жасалат.</p>
<p>12-берене: Бала өзүнө тиешелүү бардык маселелер боюнча өз оюн айтууга укуктуу.</p>	<p>Кыргызстанда бул укуктуу ишке ашыруучу механизмдер каралган, мисалы, балдардын мектеп кеңештерине жана уюмдарына катышуусу, ошондой эле сот иштеринде алардын пикирин эске алуу.</p>
<p>28-берене: Билим алууга укук.</p>	<p>Кыргызстанда милдеттүү негизги билим берүү камсыздалган, балдардын билим алуусун колдоо боюнча ар түрдүү программалар түзүлгөн, анын ичинде мектептик билимге жеткиликтүүлүк жана башталгыч жана орто билим берүү системасын өнүктүрүү.</p>
<p>32-берене: Эксплуатациядан, анын ичинде экономикалык эксплуатациядан жана баланын саламаттыгына жана өнүгүүсүнө зыян келтириши мүмкүн болгон эмгектен коргоо.</p>	<p>Өлкөнүн мыйзамдарында балдар эмгегине чектөөлөр бекитилген, ошондой эле коркунучтуу шарттарда иштеген балдарды коргоо чаралары каралган.</p>
<p>39-берене: Зомбулуктан, эксплуатациядан же кайдыгер мамиледен кийин калыбына келтирүү жана реабилитациялоо укугу.</p>	<p>Кыргызстанда зомбулукка кабылган балдарды колдоо үчүн социалдык жана медициналык программалар аркылуу чаралар көрүлүүдө.</p>

БУКка Факультативдик протоколдор

- **Балдарды сатуу, балдардын сойкулугу жана балдардын порнографиясы боюнча Факультативдик протокол.**
БУУнун Башкы Ассамблеясынын 54/263-резолюциясы менен 2000-жылдын 25-майында кабыл алынган.
Шилтеме:
- https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/rightschild_protocol2.shtml

Шилтеме: <https://www.ohchr.org/ru/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-sale-children-child>

- **Куралдуу жаңжалдарга балдардын катышуусуна байланыштуу Факультативдик протокол.**
БУУнун Башкы Ассамблеясынын 54/263-резолюциясы менен 2000-жылдын 25-майында кабыл алынган.
Шилтеме:
https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/rightschild_protocol1.shtml
- **Бала укуктары жөнүндө Конвенцияга Факультативдик протокол, каттоо процедурасына байланыштуу.**
БУУнун Башкы Ассамблеясынын 66/138-резолюциясы менен 2011-жылдын 19-декабрында кабыл алынган. Шилтеме:
https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/child_optprot.shtml

Бул факультативдик протоколдордун ар бири балдардын укуктарын белгилүү тармактарда коргоо мүмкүнчүлүктөрүн жана мамлекеттердин милдеттенмелерин кеңейтет. Мисалы, балдарды зомбулуктан, куралдуу жаңжалдарга тартуудан жана эксплуатациядан коргоо чөйрөсүндө.

Келишим чөйрөсүндөгү мамлекеттик программалар, резолюциялар, расмий адамдардын билдирүүлөрү:

Кыргыз Республикасынын Президенти Садыр Жапаровдун кайрылуусу

Кыргыз Республикасынын «Бала укуктары жөнүндө Конвенцияга» кошулгандыгынын 30 жылдыгына карата 2024-жылдын 20-ноябры
Шилтеме: https://president.kg/ru/news/21/26168?utm_source

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018–2028-жылдарга үй-бүлөнү колдоо жана балдарды коргоо боюнча Программасы, Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2017-жылдын 14-августундагы № 479 токтому менен бекитилген.
Шилтеме: https://www.gov.kg/ru/programs/14?utm_source

Келишим чөйрөсүндөгү баяндамалар, илимий маалыматтар, колдонмолор

«Улуттук баяндамаларды даярдоо боюнча колдонмо»

Шилтеме: <https://www.ohchr.org/ru/treaty-bodies/crc/reporting-guidelines>

Бала укуктары боюнча колдонмо

Шилтеме: <https://www.ohchr.org/en/publications/policy-and-methodological-publications/manual-effective-investigation-and-documentation-child-rights>

Баштапкы баяндамаларды тапшыруу боюнча жетекчилик принциптер (CRC/C/5) <https://undocs.org/ru/CRC/C/5>

Конвенциянын жоболоруна ылайык мезгилдүү баяндамаларды даярдоо боюнча жетекчилик принциптер (CRC/C/58/Rev.3) <https://undocs.org/ru/CRC/C/58/Rev.3>

Балдардын куралдуу жаңжалдарга катышуусуна байланыштуу Бала укуктары жөнүндө Конвенциянын Факультативдик протоколунун жоболоруна ылайык тапшырыла турган баштапкы баяндамалар боюнча жетекчилик принциптер (CRC/C/OPAC/2) <https://undocs.org/ru/CRC/C/OPAC/2>

Балдарды сатууга, балдардын сойкулугуна жана балдардын порнографиясына байланыштуу Бала укуктары жөнүндө Конвенциянын Факультативдик протоколунун жоболоруна ылайык тапшырыла турган баштапкы баяндамалар боюнча жетекчилик принциптер (CRC/C/OPSC/2) <https://undocs.org/ru/CRC/C/OPSC/2>

1.9. ЭМГЕКЧИ-МИГРАНТТАРДЫН УКУКТАРЫ ЖӨНҮНДӨГҮ КОНВЕНЦИЯ

**United Nations
Network on Migration**
Working Better Together

Контекст

Бардык эмгекчи-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо жөнүндө Эл аралык конвенция кабыл алынганга чейин эмгекчи-мигранттардын укуктук статусун жөнгө салуучу айрым жоболор Эл аралык эмгек уюмунун (ЭЭУ) документтеринде камтылган: Эмгекчи-мигранттар жөнүндө Конвенцияда (№ 97), Миграция жаатындагы кыянат пайдалануу жана эмгекчи-мигранттар үчүн мүмкүнчүлүктөрдүн жана мамиленин теңдигин камсыз кылуу жөнүндө Конвенцияда (№ 143), Мажбурлап же милдеттүү эмгек жөнүндө Конвенцияда (№ 29) жана Мажбурлап эмгекти жоюу жөнүндө Конвенцияда (№ 105).

Мамлекеттердин регионалдык же эки тараптуу деңгээлде эмгекчи-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо боюнча топтогон

тажрыйбасын жана билимдерин жалпылап, жумушчу топ Конвенциянын долбоорун даярдаган. Ал БУУнун Башкы Ассамблеясынын 1990-жылдын 18-декабрындагы 45/158-резолюциясы менен кабыл алынып, мамлекеттер үчүн кол коюуга, ратификациялоого жана кошулууга ачылган. Конвенция 2003-жылдын 1-июлунда күчүнө кирген.

Толук аталышы

Бардык эмгекчи-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо жөнүндө Эл аралык конвенция (МКПТМ) (*Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, ICRMW*).

Конвенциянын расмий баракчасы (QR-код):

Шилтеме:

<https://www.ohchr.org/ru/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-rights-all-migrant-workers>

Конвенциянын расмий тексти (QR-код):

Шилтеме:

<https://www.ohchr.org/ru/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-rights-all-migrant-workers>

Ратификация

тууралуу

маалымат

Кыргыз Республикасы МКПТМны 2003-жылдын 29-сентябрында ратификациялап, анын жоболорун аткаруу жана ар 5 жыл сайын БУУнун Бардык эмгекчи-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо боюнча комитетине Конвенциянын аткарылышы жөнүндө баяндама тапшыруу милдетин алган. <https://cbd.minjust.gov.kg/17223/edition/297305/ru>

Негизги

максат

Бардык эмгекчи-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын эл аралык деңгээлде коргоо. Бул коргоого муктаж калктын өзгөчө тобунун – бардык эмгекчи-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарына арналган универсалдык мүнөздөгү эл аралык келишим болуп саналат.

Ишке ашыруу механизми: Бардык эмгекчи-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо боюнча комитет.

Бул Конвенция мазмуну, көлөмү жана ишке ашыруу менен отчеттуулук механизмдери боюнча башка БУУнун конвенцияларынан айырмаланат.

Конвенция преамбуладан жана 9 бөлүктөн турат, жалпы 93 беренени камтыйт. Башка конвенциялардан айырмаланып, ал кыйла кененирээк.

Конвенцияда, биринчиден, бардык эмгекчи-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктары (алардын миграциялык статусуна карабастан), экинчиден, документтери бар эмгекчи-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн кошумча укуктары баяндалат. Эмгекчи-мигранттардын жарандык жана саясий укуктарын аныктоодо Конвенция Эл аралык жарандык жана саясий укуктар пактысынын формулировкаларына катуу таянат. Бирок айрым беренелерде эмгекчи-мигранттардын өзгөчө абалына жараша укуктар башкача формулировкада берилген. Бул, мисалы, камакка алуу учурунда консулдук мекемелерди кабардар кылуу укугуна, миграциялык мыйзамдарды бузууга жана жеке документтерди жок кылууга байланышкан жоболорго, ошондой эле жапырт чыгарууга тыюу салууга тиешелүү. Мындан тышкары, эмгекчи-мигранттарга мүлккө ээ болуу укугу түздөн-түз белгиленген, ал алгач Декларацияда жарыяланган, бирок Эл аралык жарандык жана саясий укуктар пактында жок.

Конвенция эмгекчи-мигранттардын экономикалык, социалдык жана маданий укуктарын алардын өзгөчө абалына жараша аныктайт. Мисалы, эмгекчи-мигранттарга жок дегенде шашылыш медициналык жардам көрсөтүлүүгө тийиш жана бул жарандарга көрсөтүлгөн деңгээлде камсыз болушу керек, ал эми эмгекчи-мигранттардын балдары алардын юридикалык статусуна карабастан билим алууга негизги укукка ээ. Кошумча укуктар документтери бар эмгекчи-мигранттарга, ошондой эле айрым категорияларга — чек арадагы жумушчуларга, сезондук жумушчуларга, көчмө жумушчуларга жана долбоордо иштегендерге берилет.

Конвенциянын тексти боюнча катышуучу мамлекет алгачкы баяндамасын ратификациядан бир жыл өткөн соң тапшырууга тийиш болчу, башкача айтканда 2005-жылы. Бирок иш жүзүндө Кыргызстандын баяндамасы Комитетке 2014-жылдын 10-июнунда тапшырылган.

Кыргызстан үчүн бул Конвенцияны ишке ашыруу жана ага отчет берүү анын мазмунунун өзгөчөлүктөрү менен татаалдашат. Себеби бул документ көбүнчө мигранттардын жана алардын үй-бүлөлөрүнүн укуктарын аларды кабыл алуучу өлкөлөрдө коргоого багытталган.

2024-жылдын декабрына карата Конвенцияны болгону 60 мамлекет ратификациялаган, дагы 13 мамлекет кол коюп, бирок ратификациялаган эмес.

Ратификациянын жана отчеттуулуктун процедураларынын татаалдыгын эске алуу менен, Кыргызстан МКПТМнын жоболорун ишке ашыруу боюнча болгону эки жолу мезгилдүү баяндама тапшырган жана ал жеңилдетилген процедура форматында болгон.

Баяндамалар	Тапшырылган датасы	QR-код
Кыргызстандын жөнөкөйлөтүлгөн тартиптеги баяндамасы	014-жылдын 1-июну / 2005-жылы тапшырылышы керек болчу	QR-код https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CMW%2F

		C%2FKGZ%2F1&Lang=ru
Кыргызстандын жөнөкөйлөтүлгөн тартиптеги баяндамасы	2022-жылдын 30-декабры / 2020-жылы тапшырылышы керек болчу	QR-код https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CMW%2FC%2FKGZ%2F2&Lang=ru

Эл аралык эмгекчи күчүн ири көлөмдө кабыл алган бир да мамлекет Конвенцияга кол койгон же ратификациялаган эмес. Кыргызстандын эмгек мигранттары иштеген өлкөлөрдүн көпчүлүгү бул документти ратификациялаган эмес. Ошондуктан аны ишке ашыруу боюнча чаралар толук сүрөттөлгөн эмес жана мезгилдүү отчеттуулук тартиби да толук жөнгө салынган эмес.

Ошол эле учурда жаңы чындык мындай: акыркы жылдары Кыргызстан мигранттарды кабыл алуучу өлкөгө айланып баратат. Эл аралык миграция уюмунун маалыматына ылайык, 2024-жылдын ичинде эле 10 миңден ашуун чет өлкөлүк жумушчуга эмгекке уруксат берилген.

Конвенциянын аракетинин чөйрөсүнө миграциянын бүтүндөй процесси, анын ичинде жумушка жалданган мамлекетте жүрүү жана эмгектенүү мезгили толугу менен киргендиктен, Кыргызстанга миграциялык саясатка жалпы мамилесин түптөмөсүнөн кайра карап чыгуу жана Бардык эмгекчи-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо жөнүндө Эл аралык конвенциянын алкагындагы эл аралык милдеттенмелерин талдоо процессин баштоо талап кылынат.

1.10. МАЙЫПТАРДЫН УКУКТАРЫ ЖӨНҮНДӨ КОНВЕНЦИЯ

Контекст

Эл аралык коомчулук мамлекеттердин карамагына мүмкүнчүлүгү чектелген жарандардын укуктарын бузууга жана дискриминацияга чек коюу максатында натыйжалуу эл аралык-укуктук документти сунуштады.

Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенция дүйнөдөгү эң ири азчылыктын – бүгүнкү күндө дүйнөдө бир миллиарддан ашык майыптыгы бар адамдар жашайт – калганы сыяктуу эле укуктарга жана мүмкүнчүлүктөргө ээ болушун камсыздоого багытталган.

Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенция (МБУК), БУУнун Башкы

ассамблеясы тарабынан 2006-жылдын 13-декабрында кабыл алынып, 2008-жылдын 3-майында күчүнө кирген, өзгөчө эл аралык укуктук келишим болуп саналат. Конвенцияга 185 мамлекет жана Европа Биримдиги кол койгон.

Толук аталышы

Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенция (*Convention on the Rights of Persons with Disabilities*).

Конвенциянын расмий баракчасы (QR-код)

Шилтеме: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml

Конвенциянын расмий тексти (QR-код)

Шилтеме: https://www.un.org/ru/rights/disabilities/about_ability/inbrief.shtm

Ратификация тууралуу маалымат

Кыргыз Республикасы Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенцияны 2019-жылдын 16-майында ратификациялап, анын жоболорун аткаруу милдеттенмесин алган. Ошондой эле ар төрт жыл сайын БУУнун Майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча комитетине отчет берип турууну өз мойнуна алган.

<https://cbd.minjust.gov.kg/4-2688/edition/938270/ru>

Негизги максат

Бардык майыптыгы бар адамдардын, анын ичинде балдардын, адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин толук жана тең шартта ишке ашыруусун илгерилетүү, коргоо жана камсыз кылуу, ошондой эле алардын тубаса кадыр-баркына урмат көрсөтүүнү жайылтуу.

Ишке ашыруу механизми:

Кыргыз Республикасы 2022-жылдын 30-мартында БУУнун Майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча комитетине «2019–2021-жылдардагы МБУКту ишке ашыруу боюнча Баштапкы отчетун» тапшырган.

Баяндамалар	Тапшырылган күнү	QR-код
Баштапкы баяндама	30 март 2022 жыл	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2FC%2FKGZ%2F1&Lang=ru

МБУКтун жоболорун Кыргыз Республикасында ишке ашыруу

Конвенциянын беренеси	Кыргыз Республикасында кабыл алынган мыйзамдар жана мамлекеттик программалар
1-берене. Майыптуулуктун аныктамасы	<p>Кыргыз Республикасынын «Жарандардын ден соолугун сактоо жөнүндө» мыйзамынын 3-беренесинде «саламаттыгында мүмкүнчүлүгү чектелген адам» түшүнүгү колдонулат.</p> <p>Баштапкы баяндамада улуттук мыйзамдарда колдонулган терминологияны эл аралык нормалар менен шайкеш келтирүү жана бирдейлештирүү зарылдыгы белгиленет.</p>
2-берене. Аныктамалар	<p>Кыргыз Республикасынын «Саламаттыгында мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө» мыйзамында жаңсоо тили таанылат жана колдоого алынат.</p> <p>2021-жылдын 18-мартындагы №101 Өкмөттүн токтому менен сурдоперевод кызматтарын көрсөтүүнүн жана сурдопереводчулардын эмгегин төлөөнүн Тартиби бекитилген.</p> <p>Кыргыз Республикасында 2021–2040-жылдарга карата майыптыгы бар адамдар жана башка кыймыл-аракети чектелген калк топтору үчүн иштелип чыккан «Жеткиликтүү өлкө» мамлекеттик программасында «акылга сыярлык ыңгайлаштыруу» жана «универсалдуу дизайн» терминдери киргизилген.</p>
3-берене. Жалпы принциптер	<p>Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык, эч ким жынысына, расасына, тилине же майыптыгына жараша дискриминацияга кабылбоого тийиш.</p> <p>Мамлекет саламаттыгында мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар үчүн социалдык коргоо системасынын иштөөсүн камсыздайт. Бул система алардын адам жана жаран катары укуктарын жана эркиндиктерин толук жана тең шартта ишке ашыруусуна, ар кандай дискриминациясыз коомго интеграцияланышына, жеткиликтүү чөйрө түзүлүшүнө жана жашоосунун сапатынын жогорулашына негизделет.</p>
4-берене. Жалпы милдеттенмелер	<p>Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2020-жылдын 15-майындагы №175-р Буйругунун негизинде Өкмөт алдында Майыптыгы бар адамдардын иштери боюнча кеңеш түзүлгөн.</p>
5-берене. Теңдик жана дискриминацияга жол бербөө	<p>Кыргыз Республикасынын «Саламаттыгында мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө» мыйзамы мамлекеттин майыптыгы бар адамдарга карата жүргүзгөн саясатын аныктайт.</p> <p>Бул саясат аларга башка бардык жарандар менен тең</p>

	укуктарды жана эркиндиктерди ишке ашырууда бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыздоого, жашоосундагы чектөөлөрдү жоюуга, толук кандуу жашоого мүмкүндүк берген жагымдуу шарттарды түзүүгө, ошондой эле экономикалык, саясий жана маданий жашоого активдүү катышуусуна багытталган.
6-берене. Майыптыгы бар аялдар	Кыргыз Республикасынын «Эркектер менен аялдардын тең укуктарын жана тең мүмкүнчүлүктөрүн камсыз кылуу боюнча мамлекеттик кепилдиктер жөнүндө» мыйзамы жана «Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана сактоо жөнүндө» мыйзамы колдонулат. Баардык аялдар, анын ичинде майыптыгы бар аялдар да энелик укукка ээ. Бул укук аялдарга, анын ичинде кош бойлуу кезинде, медициналык жардам көрсөтүү аркылуу ырасталат.
7-берене. Майыптыгы бар балдар	Балдардын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоонун негизги принциптери Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодексинде чагылдырылган. Алар баланын, анын ичинде майыптыгы бар баланын, укуктары менен кызыкчылыктарынын артыкчылыгын таанууга негизделип, ар бир баланын мыкты кызыкчылыктарын камсыздоого багытталган.
8-берене. Агартуу жана тарбиялоо иштери	Мамлекеттик телеканалдар коомчулукта майыптуулук маселелерине карата оң мамилени калыптандырууга багытталган коомдук-агартуу кампанияларын жүргүзүү боюнча медиапланды ишке ашырышат. Ошондой эле алар МБУК нормаларынын ишке ашырылышын чагылдыруу маселесин көтөрүшөт.
9-берене. Жеткиликтүүлүк	Кыргыз Республикасында майыптыгы бар адамдар жана башка кыймыл-аракети чектелген калк топтору үчүн иштелип чыккан «Жеткиликтүү өлкө» мамлекеттик программасы ишке ашырылууда.
12-берене. Мыйзам алдында теңдик	Кыргыз Республикасынын Жарандык кодекси жарандык мыйзамдарда теңдик принциптерин, жеке иштерге каалоочо кийлигишүүгө жол бербөөнү, бузулган укуктарды калыбына келтирүүнү жана сот аркылуу коргоону бекитет. Ошондой эле майыптыгы бар адамдарга өздүк кол тамганы алмаштырган факсимиле колдонгондугу үчүн жарандык укуктарын чектөөгө тыюу салат, укук жөндөмдүүлүгү менен ишке жөндөмдүүлүктү аныктайт жана аларды мыйзамда белгиленген учурлардан жана тартиптен башка учурда чектөөгө же ажыратууга жол бербейт. Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодекси сот өндүрүшүн жүргүзүүдө тараптардын тең укуктуулугу

	жана атаандаштык принциптерин белгилейт (18-берене). Кыргыз Республикасынын Жазык-аткаруу кодекси сүйлөө, угуу же көрүү кемтиктери бар соттолгон майыптыгы бар адамдарга тактилдик-жаңсоо тилин же Брайль алфавитин билген адистердин кызматынан пайдалануу укугун кепилдейт.
29-берене. Саясий жана коомдук турмушка катышуу	Дискриминацияга жол бербөө жана майыптыгы бар адамдардын саясий турмушка катышуусун камсыз кылуу максатында Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын Президентин жана Жогорку Кеңештин депутаттарын шайлоо жөнүндө» конституциялык мыйзамына (2011-жыл), «Кыргыз Республикасынын Референдуму жөнүндө» конституциялык мыйзамына (2016-жыл), ошондой эле «Жергиликтүү кеңештердин депутаттарын шайлоо жөнүндө» мыйзамына (2011-жыл) өзгөртүүлөр киргизилген (29-берене).

МАМЛЕКЕТТИК ПРОГРАММАЛАР, РЕЗОЛЮЦИЯЛАР, РАСМИЙ ТҮРДӨГҮ АДИСТЕРДИН СҮЙЛӨӨЛӨРҮ

Кыргыз Республикасында майыптыгы бар адамдар жана башка кыймыл-аракети чектелген калк топтору үчүн 2021–2040-жылдарга карата иштелип чыккан **«Жеткиликтүү өлкө» мамлекеттик программасы.**

<https://cbd.minjust.gov.kg/53-323/edition/1237354/ru>

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2021-жылдын 18-мартындагы №101 токтому Сурдокотормо кызматтарын көрсөтүүнүн жана сурдокотормочулардын эмгегин төлөөнүн тартибин бекитүү жөнүндө

<https://cbd.minjust.gov.kg/158121/edition/1055273/ru>

2. ЖЕКЕ ЖАШООНУН КОЛ ТИЙБЕСТИК УКУГУ

Жеке жашоонун кол тийбестик укугу бүгүнкү күндө адам укуктарынын биринчи мууну деп аталган (жарандык жана саясий укуктар менен эркиндиктер) классикалык кепилдиктердин бири болуп саналат. Ошондуктан бул укук салыштырмалуу жакында пайда болгону таң калычтуу. Жеке жашоонун кол тийбестик укугунун концепциясы 1890-жылы америкалык **Harvard Law Review** юридикалык журналында юристтер Сэмюэл Уоррен менен Луис Брандейс тарабынан сунушталган. Алар бул укукту терс мааниде – **«тынч коюуну талап кылуу укугу»** (*the right to be left alone*) катары аныкташкан.

Жеке жашоонун кол тийбестик укугу конкреттүү укуктардан турат, алардын айрымдары алгач америкалык авторлордун макаласы чыккандан мурун эле белгилүү болгон. Алардын катарына турак жайдын кол тийбестиги жана кат жазышуунун купуялуулугу сыяктуу кепилдиктерди мисал келтирүүгө болот.

Азыркы учурда жеке жашоонун кол тийбестик укугу өтө кеңири жыйынтык түшүнүк катары каралып, көптөгөн укуктук аспектилерди камтыйт. Андан тышкары, бул укук активдүү өнүгүп жатат, анткени техникалык прогресстин натыйжасында жеке жашоого байланышкан жаңы укуктар пайда болууда. Ошол эле учурда Уоррен менен Брандейстин түшүнүгүнөн айырмаланып, жеке жашоого болгон укук адамды тынч коюу менен гана чектелбестен (терс милдет), мамлекетке көптөгөн позитивдүү милдеттерди жүктөйт. Ошондуктан мамлекет аракетсиз кала албайт, ал адамдын жеке жашоосун камсыздоо үчүн белгилүү чараларды көрүүгө милдеттүү (позитивдүү милдеттер). Алардын катарына, атап айтканда, жеке жашоонун ар түрдүү элементтерин адекваттуу коргоону камсыз кылган укуктук актыларды кабыл алуу кирет.

Жеке жашоонун кол тийбестик укугу негизги адам укуктарынын катарына киргендиктен, бул укуктун юридикалык коргоо кепилдиктери көптөгөн мамлекеттердин негизги укуктук актыларында (конституцияларда, укуктар хартияларында, адам укуктары декларацияларында) жана адам укуктарын коргоо боюнча негизги эл аралык келишимдерде камтылган. Формулировкалардагы айырмачылыктарга карабастан, алардын мазмунунда жалпы мүнөздөгү белгилер сакталып келет.

Жеке жашоонун кол тийбестик укугу укуктук норма катары эки жол менен формулировкаланышы мүмкүн.

Биринчиси — негизги укуктарды тизмектөө жолу: турак жайдын кол тийбестиги, кат жазышуунун купуялуулугу, ар-намысты жана абийирди коргоо. Булардын жанына эле ошол эле укуктук нормада жеке жана үй-бүлөлүк жашоого байланышкан жоболор кошулат. Башкача айтканда, жеке жашоонун башка аспектилерин камтыган жалпы түшүнүктөр колдонулат (бул ыкма жарандык жана саясий укуктар боюнча эл аралык пактта пайдаланылган).

Экинчиси — жеке жашоонун кол тийбестигине байланышкан типтүү укуктарды (мисалы, турак жайдын кол тийбестиги, кат жазышуунун купуялуулугу, абийирди коргоо) өзүнчө жоболордо белгилөө. Алардын жанына жалпы мүнөздөгү жобо кошулат, ал жеке жашоонун кол тийбестигине тиешелүү болот.

Салттуу түрдө жеке жашоонун кол тийбестик укугу (англосаксондук түшүнүктө гана эмес) инсандык автономиянын кепилдиги катары түшүндүрүлөт. Демек, бул укук адамды мамлекеттин же башка адамдардын жашоого каалабаган аралашуусунан коргоого багытталган. Бирок бул негизги түшүндүрмөгө дагы бир мааниси кошулат: жеке жашоонун кол тийбестик укугу адамды өзүнчө инсан катары да, ошондой эле белгилүү бир топторго таандык болгондо да коргоого тийиш. Мындан сырткары, жеке жашоонун өзгөчө айрым аспектилери да бөлүнүп көрсөтүлөт.

Жеке жашоонун кол тийбестик укугу салттуу түрдө, англосаксондук түшүнүктө гана эмес, инсандык автономиянын кепилдиги катары чечмеленет. Демек, бул укук адамды мамлекеттин же башка адамдардын жашоосуна каалабаган кийлигишүүдөн коргойт.

Бирок бул негизги түшүндүрмөгө дагы бир мааниси кошулат: жеке жашоонун кол

тийбестик укугу адамды өзүнчө индивид катары да, ошондой эле белгилүү бир топтордун мүчөсү катары да коргоого тийиш. Мындан сырткары, жеке жашоонун башка өзгөчө аспектилери да бөлүнүп көрсөтүлөт.

Турак жай түшүнүгү, турак жайдын кол тийбестик кепилдиги менен байланыштуу классикалык түшүнүк катары, кеңири мааниде чечмеленет. Турак жай — бул адам туруктуу жашаган жана анын жашоосунун борбору болуп эсептелген имарат же имараттардын жыйындысы.

Мында ошол жерде жашоо менчик укугуна же башка мыйзамдуу негизге (мисалы, ижарага) таянып турушу же тескерисинче, эч кандай юридикалык негизге ээ болбой, «фактык абал» болуп калышы мааниге ээ эмес.

Турак жай катары ром жамаатынын мүчөлөрү же «кочмондор» жашаган фургон, трейлер, баржа же кайык да эсептелиши мүмкүн. Ошондой эле турак жайга ага байланышкан бөлүктөр — короо бак, жертөлө же гараж да кирет.

Кат жазышуунун купуялуулугу салттуу түрдө каттар менен ассоциацияланып келген. Бүгүнкү күндө болсо, башка байланыш технологияларынын өнүгүшүнө байланыштуу бул түшүнүк эң кеңири мааниде колдонулуп, атап айтканда телефондук сүйлөшүүлөрдү, электрондук почтаны, интернет-мессенжерлер аркылуу жиберилген билдирүүлөрдү да камтыйт.

Айкын көрүнүп тургандай, азыркы учурда басым байланыш каражаттарына эмес, түздөн-түз баарлашуу процесси өзүнө жасалат. Бул болсо корреспонденцияга байланышкан эрежелер жеке кат алышууну жашырууга, кармоого, цензуралоого, тыңшоого, жазып алууга же жалпыга жарыялоого карата колдонуларын түшүндүрөт.

Адамдын ар-намысы жана аброю — жеке жашоо менен байланышкан дагы бир баалуулук. Ал адамдын оң имиджи менен байланыштуу болуп, мисалы, жалаа аркылуу бузулушу мүмкүн.

Бул баалуулукту коргоо кепилдиги болсо, укук бузуу белгилүү бир чектен ашкан учурда гана колдонулат деп түшүнүлөт. Ошол чек ар бир учурда өзүнчө аныкталууга тийиш жана бир катар жагдайларга жараша бааланат. Мисалы, посягалоого кабыл болгон адамдын статусу, бул аракетти жасаган адамдын статусу, колдонулган каражаттар жана анын себептери эске алынат.

Эң кеңири мааниде инсандык автономия жеке жашоону өз каалоосу менен уюштурууну жана ага байланышкан чечимдерди кабыл алууну билдирет. Ал жашоонун ар түрдүү контексттеринде колдонулат: кадимки көрүнүштөрдөн (мисалы, эс алууну кантип өткөрүү) тартып, өтө маанилүү чечимдерге чейин (мисалы, башка адам менен мамиле түзүү же бала төрөө тууралуу чечим кабыл алуу).

Инсандык автономия концепциясына байланыштуу абортко жеткиликтүүлүк же эвтаназия сыяктуу абдан татаал суроолор көп учурда көтөрүлөт.

Инсандык автономия түшүнүгү өзүнө байланыштуу маалыматтарды жана жеке маалыматтарды жашырууга мүмкүнчүлүктү да камтыйт. Бүгүнкү күндө бул тармак технологиялардын өнүгүшүнө байланыштуу барган сайын чоң мааниге ээ болуп жатат жана маалыматтык автономия деп аталат. Ошентип, жеке жашоонун кол тийбестик укугу жеке маалыматтарды коргоону да камтыйт.

Жеке жашоонун кол тийбестик укугу абсолюттук эмес, бул тармакта кийлигишүүгө (чектөөгө) жол берилет. Мындай кийлигишүүгө мыйзам чыгаруучу макулдук эки жол менен аныкталышы мүмкүн.

Биринчиси — жалпы жобо аркылуу: чектөө ыктыярсыз же мыйзамсыз болбошу керек (жарандык жана саясий укуктар боюнча эл аралык пактта болгон сыяктуу).

Экинчиси — кийлигишүүнүн параметрлерин аныктоо, башкача айтканда, ар кандай чектөө бир нече талаптарга жооп берүүгө тийиш. Бул учурда классикалык үч элементтүү тест колдонулат. Ага ылайык, үч критерий сакталышы зарыл:

1. ар кандай кийлигишүү учурдагы мыйзамдарда укуктук негизге ээ болушу керек (мыйзамдуулук критерийи);
2. кийлигишүү так аныкталган жамааттык же жекече кызыкчылыктарды коргоого кызмат кылууга тийиш (максаттуулук критерийи);
3. кийлигишүү зарыл болгон учурларда гана колдонулууга тийиш (зарылчылык критерийи).

Жеке жашоонун кол тийбестигине байланышкан негизги стандарттар Жеке жашоонун кол тийбестик укугуна байланышкан негизги стандарттарды сүрөттөөдө БУУнун Адам укуктары боюнча комитетинин маанилүү тажрыйбасына көңүл буруу зарыл.

Адам укуктары боюнча комитет тарабынан түзүлгөн стандарт Пакттын көптөгөн жоболоруна карата жалпы тартиптеги комментарийлерде жыйынтыкталган. Бул документ Комитеттин 32-сессиясында 1988-жылдын 8-апрелинде кабыл алынып, жеке жашоо укугу, үй-бүлөнү, турак жайды жана кат жазышууну коргоо, ошондой эле ар-намысты жана абройду коргоо маселелери боюнча Комитеттин практикасынан чыккан алгачкы жыйынтыктардын бири болгон. ^[1]

«Жеке жашоо» түшүнүгү мамлекеттин кийлигишүүсүнөн эркин болгон чөйрөнү гана эмес, адамдын жашоосунун кеңири чөйрөсүн – жеке, үй-бүлөлүк, үй тиричилик жана коммуникациялык аспектилери да камтыйт.

Бул укук, атап айтканда, төмөнкүлөрдү өз ичине алат:

- жеке маалыматтар жана купуялуулук;
- физикалык жана психологиялык кол тийбестик;
- мыйзамсыз аңдуудан коргоо;
- жеке жана үй-бүлөлүк жашоону коргоо;
- турак жайды коргоо;
- кат жазышууну коргоо;
- ар-намысты жана абройду коргоо;
- жеке маалыматтарды ыктыярсиз ачыктоодон коргоо.

Жеке жашоонун кол тийбестик укугун жөнгө салган эл аралык документтер
 Жеке (жеке жана үй-бүлөлүк) жашоонун кол тийбестигинин укуктук коргоосу эң алгач эл аралык укукта пайда болгон. Адам укуктарына байланышкан согуштан кийинки келишимдердин баштапкы чекити жана негизги таянычы болуп **1948-жылдын 10-декабрында БУУнун Башкы ассамблеясынын 217 А (III) резолюциясы менен кабыл алынган Адам укуктарынын жалпы декларациясы** саналат.

Анын 12-беренесинде мындай деп белгиленет: «Эч кимдин жеке жана үй-бүлөлүк жашоосуна каалоочо кийлигишүүгө, турак жайына тийишүүгө, кат жазышуусунун купуялыгына, ар-намысына жана абройуна каалоочо кол салууга жол берилбейт. Ар бир адам мындай кийлигишүүдөн же мындай кол салуудан мыйзам аркылуу корголууга укуктуу».

Толук аталышы

Адам укуктарынын жалпы декларациясы (*Universal Declaration of Human Rights, UDHR*).

АДЖДнын расмий тексти:

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml

Ратификация тууралуу маалымат
 Кыргыз Республикасы АДЖДны өзүнчө эл аралык келишим катары ратификациялаган эмес, анткени декларация – бул БУУнун Башкы ассамблеясынын резолюциясы (A/RES/217(III), 1948-жылдын 10-декабры). Бирок мамлекет көз карандысыздыкка жеткенден кийин БУУга мүчө болуп кирүү менен анын жоболорун аткаруу милдеттенмесин алган жана декларациянын жоболорун өзүнүн укуктук тутумуна киргизген.

Кыргызстандын БУУга мүчө катары кабыл алынышы БУУнун Башкы ассамблеясы тарабынан 1992-жылдын 2-мартында кабыл алынган Резолюция менен жүзөгө ашырылган.

Шилтеме: <https://docs.un.org/ru/A/RES/46/225>

ВДПЧ тууралуу кеңири маалымат менен бул маалыматтык пакеттин 1.2-бөлүмүнөн таанышса болот.

Жеке жашоонун кол тийбестигине байланыштуу маселелерде универсалдуу система, башкача айтканда, БУУ системасынын алкагында, борбордук ордуна 1966-жылдагы Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакттын 17-беренеси ээ:

«1. Эч кимдин жеке жана үй-бүлөлүк жашоосуна ыктыярсыз же мыйзамсыз кийлигишүүгө, турак жайынын кол тийбестигине же кат жазышуусунун купуялыгына ыктыярсыз же мыйзамсыз кол салууга, же анын ар-намысына жана аброюна мыйзамсыз кол салууга жол берилбейт.
2. Ар бир адам мындай кийлигишүүдөн же мындай кол салуудан мыйзам аркылуу корголууга укуктуу».

Толук аталышы:

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (*International Covenant on Civil and Political Rights, ICCPR*)

МПЖСУнун расмий тексти:

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml

Ратификация тууралуу маалымат

Кыргыз Республикасы МПЖСУга 1994-жылдын 7-октябрында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 1994-жылдын 12-январындагы №1406-XII токтому менен кошулган.

Шилтеме: <https://cbd.minjust.gov.kg/17581/edition/297638/ru>

МПЖСУ боюнча кеңири маалымат менен бул маалыматтык пакеттин 1.3-бөлүмүнөн таанышса болот.

Жеке жашоонун кол тийбестигине байланыштуу маселелерде Балдардын укуктары жөнүндө конвенциянын 16-беренесинде төмөнкүлөр каралган:

«1. Эч бир бала өзүнүн жеке жашоосуна, үй-бүлөлүк жашоосуна, турак жайынын кол тийбестигине же кат жазышуусунун купуялыгына ыктыярсыз же мыйзамсыз кийлигишүүгө, ошондой эле анын ар-намысына жана аброюна мыйзамсыз кол салууга дуушар болбошу керек.
2. Ар бир бала мындай кийлигишүүдөн же мындай кол салуудан мыйзам аркылуу корголууга укуктуу».

Толук аталышы:

Балдардын укуктары жөнүндө конвенция (*Convention on the Rights of the Child, CRC*)

Конвенциянын расмий тексти:

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml

Ратификация**тууралуу****маалымат:**

Кыргыз Республикасы **Балдардын укуктары жөнүндө конвенцияны** 1994-жылдын 12-январында Кыргыз Республикасынын №1408-XII «Балдардын укуктары жөнүндө конвенцияны ратификациялоо тууралуу» Мыйзамы менен ратификациялаган.

<https://cbd.minjust.gov.kg/17444/edition/297484/ru>

Балдардын укуктары жөнүндө конвенция тууралуу кеңири маалымат менен бул маалыматтык пакеттин 1.8-бөлүмүнөн таанышса болот.

Жеке жашоонун кол тийбестик укугуна тиешелүү кийинки эл аралык документ – бул Бардык эмгекчи-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо жөнүндө эл аралык конвенция, анын 14-беренесинде төмөнкүлөр каралган:

«Эмгекчи-мигрант жана анын үй-бүлө мүчөсү жеке жана үй-бүлөлүк жашоосуна ыктыярсыз же мыйзамсыз кийлигишүүгө, турак жайынын кол тийбестигине, кат жазышууларынын же байланыштын башка формаларынын купуялыгына ыктыярсыз же мыйзамсыз кол салууга, же ар-намысы менен аброюна мыйзамсыз кол салууга дуушар болбоого тийиш. Ар бир эмгекчи-мигрант жана анын үй-бүлө мүчөсү мындай кийлигишүүдөн же мындай кол салуудан мыйзам аркылуу корголууга укуктуу».

Конвенциянын расмий тексти:

Шилтеме: <https://www.ohchr.org/ru/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-rights-all-migrant-workers>

Ратификация**тууралуу****маалымат:**

Кыргыз Республикасы Бардык эмгекчи-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо жөнүндө эл аралык конвенцияны 2003-жылдын 29-сентябрында ратификациялап, анын жоболорун аткаруу милдеттенмесин алган. Ошондой эле ар беш жыл сайын БУУнун Бардык эмгекчи-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо боюнча комитетине анын жоболорунун аткарылышы жөнүндө баяндама берип турууну өз мойнуна алган.

<https://cbd.minjust.gov.kg/17223/edition/297305/ru>

МКПТМ боюнча кеңири маалымат менен бул маалыматтык пакеттин **1.9-бөлүмүнөн** таанышса болот.

Жеке жашоонун кол тийбестик укугуна тиешелүү дагы бир эл аралык документ – бул **Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенция**, тактап айтканда, анын 22-беренеси, анда төмөнкүлөр каралган:

Жеке жашоонун кол тийбестиги

1. *Жашаган жери же жашоо шартына карабастан, эч бир майыптыгы бар адам жеке жашоосунун, үй-бүлөсүнүн, турак жайынын же кат жазышуусунун жана баарлашуунун башка түрлөрүнүн кол тийбестигине ыктыярсыз же мыйзамсыз кол салууга, ошондой эле анын ар-намысы менен аброюна мыйзамсыз чабуулдарга дуушар болбоого тийиш. Майыптыгы бар адамдар мындай кол салуулардан же чабуулдардан мыйзам аркылуу корголууга укуктуу.*
2. *Катышуучу мамлекеттер майыптыгы бар адамдар тууралуу жеке маалыматтардын, алардын ден соолугу жана реабилитациясы жөнүндө маалыматтардын купуялуулугун башка адамдардыкына тең шартта коргоого милдеттүү.*

Толук аталышы

Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенция (*Convention on the Rights of Persons with Disabilities, CRPD*).

Конвенциянын расмий тексти

Шилтеме: https://www.un.org/ru/rights/disabilities/about_ability/inbrief.shtm

Ратификация

тууралуу

маалымат

Кыргыз Республикасы **Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенцияны** 2019-жылдын 16-майында ратификациялап, анын жоболорун аткаруу милдеттенмесин алган. Ошондой эле ар төрт жыл сайын БУУнун **Майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча комитетине** анын жоболорунун аткарылышы жөнүндө баяндама берип турууну өз мойнуна алган. <https://cbd.minjust.gov.kg/4-2688/edition/938270/ru>

Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенция тууралуу кеңири маалымат менен бул маалыматтык пакеттин **1.10-бөлүмүнөн** таанышса болот. 2015-жылдын июль айында БУУнун Адам укуктары боюнча кеңеши жеке жашоонун кол тийбестик укугу маселеси боюнча Атайын баяндамачыны дайындаган. **Атайын баяндамачы** мамлекеттик саясатты жана мыйзамдарды санариптик билдирүүлөрдү көзөмөлдөө жана жеке маалыматтарды чогултуу боюнча карап чыгуу; жеке жашоого негизсиз кийлигишүүнү түзгөн аракеттерди аныктоо; глобалдык көзөмөл мыйзамдын үстөмдүгү шартында жүрүшү үчүн мамлекеттерге мыкты тажрыйбаларды иштеп чыгууга жардам берүү; улуттук жол-жоболорду жана мыйзамдарды адам укуктары жаатындагы эл аралык милдеттенмелерге шайкеш келтирүүгө көмөктөшүү менен ыйгарым укуктуу.

Жеке жашоонун кол тийбестик укугу маселеси боюнча Атайын баяндамачынын расмий баракчасы <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-privacy>

Жеке жашоонун кол тийбестик укугу бардык адамдарга бирдей жайылтылат. Аны коргоонун деңгээлин жарандыгына же башка каалаган негизге жараша айырмалоо, Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакттын 26-

беренесинде бекитилген теңдик жана дискриминацияга жол бербөө укугуна ылайык, кабыл алынбайт.

Адам укуктары боюнча негизги эл аралык документтердин жеке жашоонун кол тийбестигине байланыштуу жоболору Кыргыз Республикасынын укуктук тутумуна киргизилген, анын ичинде Кыргыз Республикасынын Конституциясында бекитилген жана тармактык мыйзамдарда кеңири чагылдырылган.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 6-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык: «Эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптери жана нормалары, ошондой эле Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык күчүнө кирген эл аралык келишимдер Кыргыз Республикасынын укуктук тутумунун ажырагыс бөлүгү болуп саналат».

Ишке ашыруу механизми:

Жеке жашоонун кол тийбестик укугу Кыргыз Республикасынын мыйзам чыгаруу деңгээлинде эң жогорку деңгээлде – Конституцияда бекитилген. Конституциянын 29-беренесине ылайык: **«Ар бир адам жеке жашоосунун кол тийбестигине, ар-намысы менен кадыр-баркын коргоого укуктуу».**

Конституция ошондой эле кат жазышуунун, телефондук жана башка сүйлөшүүлөр менен билдирүүлөрдүн купуялуулугун кепилдейт жана бул укуктарды чектөөгө мыйзам менен жана соттун чечими аркылуу гана жол берет (29-берененин 3-бөлүгү). Мындан тышкары, Баш мыйзам адамдын жеке жашоосу тууралуу маалыматтарды анын макулдугусуз чогултууга, сактоого, колдонууга жана жайылтууга тыюу салат (мыйзамда каралган учурлардан башка). Бул жоболор жарандардын жеке жашоосун, алардын жеке маалыматтарын, кат жазышуусун жана үй-бүлөлүк сырларын коргоого негизги калкан болуп кызмат кылат.

Мындан тышкары, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын **30-беренесинде** мындай деп белгиленет:

«Ар бир адам өзүнүн менчигинде же башка укугунда болгон турак жайдын жана башка объектилердин кол тийбестигине укуктуу. Эч ким адамдын ыктыярына каршы анын турак жайына жана башка объектилерине кирүүгө укуктуу эмес».

Ошондой эле Конституциянын **56-беренеси** физикалык кол тийбестиктин айрым аспектилерин кепилдейт:

«Адамдардын макулдугусуз, ал макулдук тийиштүү түрдө тастыкталбастан, медициналык, биологиялык, психологиялык тажрыйбаларды жүргүзүүгө тыюу салынат».

Ал эми Конституциянын **63-беренеси** мындай деп белгилейт:

«Ар бир адамдын жеке маалыматтарын коргоо кепилденет. Жарандардын жеке маалыматтарына жетүү, аларды алуу мыйзамда белгиленген учурларда гана жүзөгө ашырылат».

Конституциядан тышкары, жеке жашоого болгон укук бир катар негизги мыйзамдарда жана тиешелүү укуктук актыларда деталдуу көрсөтүлгөн.

Учурдагы жеке жашоонун кол тийбестик укугун жөнгө салуу төмөнкү мыйзамдарда жана укуктук актыларда чагылдырылган:

1. Кыргыз Республикасынын Жарандык кодекси;
2. Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси;
3. Кыргыз Республикасынын «Балдар жөнүндө» кодекси;
4. Кыргыз Республикасынын Жазык кодекси;
5. Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодекси;
6. Кыргыз Республикасынын «Тартип бузуулар жөнүндө» кодекси;
7. Кыргыз Республикасынын «Электр байланышы жөнүндө» мыйзамы;
8. Кыргыз Республикасынын «Почта байланышы жөнүндө» мыйзамы;
9. Кыргыз Республикасынын «Электрондук башкаруу жөнүндө» мыйзамы;
10. Кыргыз Республикасынын «Жеке мүнөздөгү маалымат жөнүндө» мыйзамы;
11. Кыргыз Республикасынын «Жарандардын биометрикалык каттоосу жөнүндө» мыйзамы (2014-жыл);
12. Жеке маалымат субъекттеринин жеке маалыматтарын чогултууга жана иштетүүгө макулдугун алуу тартиби, алардын жеке маалыматтары үчүнчү тарапка берилгендиги жөнүндө кабарлоо тартиби жана формасы (Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 21-ноябрындагы №759 токтому);
13. Жеке маалыматтарды иштетүүдө маалыматтык системаларда алардын коопсуздугун жана корголушун камсыз кылуу боюнча талаптар, алар жеке маалыматтардын корголушунун белгиленген деңгээлин камсыз кылат (Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 21-ноябрындагы №760 токтому);
14. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин алдындагы Жеке маалыматтарды коргоо боюнча мамлекеттик агенттиктин жобосу (Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2021-жылдын 22-декабрындагы №325 токтому).

Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинде (мындан ары – ЖК) жеке жашоону коргоого арналган өзүнчө беренелер камтылган. Мисалы, ЖКнын 20-беренеси жарандын жеке жашоосунун сырын жана кат жазышуу сырын (телефондук сүйлөшүүлөрдү, телеграфтык жана башка билдирүүлөрдү) коргоо укугун кепилдейт, ал эми 21-беренеси – турак жайдын кол тийбестик укугун камсыздайт.

Жарандык мыйзамдардагы бул жоболор адамдарга зыянын ордун толтурууну талап кылууга жана алардын жеке жашоо чөйрөсүнө мыйзамсыз кийлигишүү аракеттерин токтотууга мүмкүнчүлүк берет.

Улуттук мыйзамдарда жеке жашоонун кол тийбестиги жарандардын **бейматериалдык байлыктарына** кирет (ЖКнын 50-беренеси). Бардык бейматериалдык байлыктар, анын ичинде өмүр жана ден соолук, инсандык кадыр-барк, жеке кол тийбестик, ар-намыс жана жакшы ат, ишкердик аброй, жеке жана

үй-бүлөлүк сыр, эркин жүрүү мүмкүнчүлүгү, жашаган жерди жана туруучу жерди тандап алуу укугу коргоого алынат.

Кыргыз Республикасынын «**Жеке мүнөздөгү маалымат жөнүндө**» мыйзамы жарандардын жеке маалыматтарын коргоо жана иштетүү менен байланышкан укуктук мамилелерди жөнгө салган негизги нормативдик укуктук акт болуп саналат. Мыйзам жеке маалыматтар менен иштөөнү эл аралык таанылган принциптерге жана жеке маалыматтарды жыйноо, иштетүү жана пайдалануу менен байланышкан конституциялык нормаларга негиздеп укуктук жөнгө салууга багытталган.

Айрыкча, жеке маалыматтарды иштетүүгө жарандардын жеке жашоосунун кол тийбестик укугу сакталган шартта гана жол берилет. Мыйзам маалыматтарды сактоодо жана өткөрүүдө коопсуздук чараларын көрүүнү милдеттендирет жана жеке маалымат субъектинен анын маалыматтарын пайдаланууга макулдукту талап кылат, айрым мыйзамда түз көрсөтүлгөн учурларды эске албаганда.

Жеке жашоонун курамдык элементтери болуп адамдын өзүнө, анын үй-бүлө мүчөлөрүнө жана жакын туугандарына байланышкан купуя маалыматтар эсептелет. Мисалы: турак жайдын кол тийбестиги, өзүнүн сүрөтүнө укук, күнөөлөрүн мойнуна алуу (исповедь), каалоо-шаңдары, ар-намыс жана жакшы ат, ишкердик аброй, жеке маалыматтар, ден соолук жана жашыруун физикалык кемчиликтер жөнүндө маалыматтар, кат жазышуу, телефондук сүйлөшүүлөр, почта жана телеграф билдирүүлөрүнүн купуялыгы жана башка маалыматтар.

Мыйзамдар адамдын макулдугусуз анын жеке жашоосу тууралуу купуя маалыматтарды чогултууга, сактоого, пайдаланууга жана жайылтууга тыюу салат. Мамлекеттик бийлик жана башкаруу органдарына, ишканаларга жана уюмдарга, коммерциялык жана коомдук уюмдарга, ошондой эле жарандарга маалыматты түзүү, топтоо, сактоо, берүү жана жайылтуу ишин жүргүзүүдө белгиленген тартипти сактоо милдеттендирилет.

Мамлекеттик жарандык кызматчылардын жана муниципалдык кызматчылардын милдетине, кызматтык милдеттерин аткаруу учурунда алынган, жарандардын жеке жашоосуна, ар-намысына жана кадыр-баркына байланышкан маалыматтарды жашыруун сактоо жана мыйзамда каралган учурлардан тышкары, мындай маалыматтарды жарандардан талап кылбоо кирет (Кыргыз Республикасынын «Мамлекеттик жарандык жана муниципалдык кызмат жөнүндө» мыйзамынын 14-беренеси).

Жарандардын кайрылууларын кароо учурунда кайрылууда камтылган маалыматтарды, ошондой эле жарандардын жеке жашоосуна байланышкан маалыматтарды алардын макулдугусуз ачыкка чыгарууга жол берилбейт (Кыргыз Республикасынын «Жарандардын кайрылууларын кароо тартиби жөнүндө» мыйзамынын 11-беренеси).

Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык, жеке жашоо башка адамдардын мыйзам менен корголгон сырларын камтыган купуя маалыматка кирет. Кыргыз Республикасынын «Маалыматка жетүү укугу жөнүндө» мыйзамынын 8-беренесинин 7-бөлүгүнө ылайык, купуя маалыматка ээ болгон

маалымат ээлери аны маалыматка жетүү укугун чектеген адамдардын макулдугу менен гана жайылта алышат.

Кыргыз Республикасынын «Электрондук башкаруу жөнүндө» мыйзамынын 13-беренесинде купуя маалыматтарга төмөнкүлөр кирери көрсөтүлгөн:

1. адамдын жеке жашоосуна байланышкан маалыматтар;
2. күчүн жоготкон;
3. коммерциялык сырды түзгөн маалыматтар;
4. алдын ала иликтөөнүн материалдары жана процессуалдык мыйзамдарга ылайык жетүүгө чектөө коюлган башка маалыматтар;
5. салыктык, банктык, медициналык, адвокаттык, журналисттик сыр, асыроо сыры жана камсыздандыруу сыры, башка кесиптик сырды түзгөн маалыматтар;
6. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык аныкталган башка маалыматтар.

Ошондой эле Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 19-беренесинде («Өзүнүн сүрөтүнө болгон укук») мындай деп белгиленет: «Эч ким адамдын сүрөтүн (портрет, фото ж.б.) анын макулдугусуз жарыялоого жана жайылтууга укуктуу эмес».

Өзгөчө учурлар соттун, тергөө жана иликтөө органдарынын талаптары менен байланышкан учурда, ошондой эле сүрөткө тартуу же башка ыкма менен сүрөттү алуу коомдук шартта жүргүзүлгөн болсо, мүмкүн болот. Бирок жеке жашоонун жагдайларын чагылдырган сүрөттөр тиешелүү адамдын жеке жашоосун коомчулукка ачык кылып койсо, аны жарыялоого жол берилбейт деп эсептелет.

Мындан тышкары, жарандар жеке жашоосунун сырын коргоого укуктуу. Тактап айтканда: «кат жазышуулардын, күндөлүктөрдүн, эскертүүлөрдүн, жазуулар менен билдирүүлөрдүн, төрөлүүнүн, асыроонун, интимдик жашоонун, медициналык же адвокаттык сырдын, аманаттардын жана башка үшүл сыяктуу маалыматтардын купуялыгы» корголууга тийиш. Жеке жашоонун сырын ачыкка чыгарууга мыйзамда белгиленген учурларда гана жол берилет (ЖКнын 20-беренеси).

Эмгек мыйзамдарында да жеке жашоонун кол тийбестик укугун коргоо бөлүгүндө каралган. Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин 25-беренесинин 5-бөлүгүндө: «Кызматкердин саясий партияларга, кыймылдарга же диний уюмдарга таандыктыгы жөнүндө, ошондой эле анын жеке жашоосу жөнүндө маалыматтарды чогултууга тыюу салынат» деп белгиленген.

Балдардын укуктарын коргоого келгенде, Кыргыз Республикасынын «Балдар жөнүндө» кодексинин 16-беренесинде мындай деп белгиленет: «Ар бир бала ар-намысын жана кадыр-баркын коргоого, жеке кол тийбестикке укуктуу. Мамлекет баланын жеке кол тийбестигин камсыз кылат, аны физикалык жана (же) психикалык, сексуалдык зомбулуктан, катаал, орой же адамдык кадыр-баркты басынткан мамиледен, кылмыштуу ишмердүүлүккө тартуудан жана коомго каршы аракеттерди жасоодон, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Конституциясында бекитилген адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин бузган башка аракеттерден коргойт. Мындай

аракеттерге күнөөлүү адамдар Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген жоопкерчиликке тартылат. Балага билим берүү жана тарбиялоо менен байланышкан ишмердигин жүргүзүүгө милдеттүү адамдар тарабынан анын ар-намысына жана кадыр-баркына кол салуу Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген жоопкерчиликке алып келет».

Жарандардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо үчүн бир катар кесип ээлерине ишеним менен берилген жеке сырлар кесиптик сырлар болуп саналат. Аларга төмөнкүлөр кирет: медициналык сыр, соттук коргоо сыры, тергөө сыры, нотариалдык аракеттердин жана айрым жарандык абал актыларынын жазууларынын сыры, банктык жана коммерциялык сыр, ошондой эле башка сырлар. Мыйзамдар бул чөйрөгө кийлигише албайт, тескерисинче, аны ар кандай мыйзамсыз кийлигишүүдөн сактоого тийиш.

Эгер тиешелүү адамдарга (мисалы, сотторго, социалдык тармактын кызматкерлерине, дарыгерлерге, нотариустарга) жеке же үй-бүлөлүк сырды түзгөн айрым фактылар белгилүү болсо, аларды ачыкка чыгарбоого тийиш. Болбосо, күнөөлүү адамдар мыйзамда белгиленген жоопкерчиликке тартылат. Ошол эле учурда ар бир адам Конституцияда бекитилген өзүнүн ар-намысы менен кадыр-баркын коргоо укугуна ээ.

Байланыш ишканалары, менчигинин түрүнө карабастан, маалыматтарды коргоо үчүн зарыл уюштуруучулук-техникалык чараларды көрүүгө милдеттүү. Байланыш операторлорунун жана интернет-провайдерлеринин өз колдонуучуларынын сырын сактоо боюнча милдеттери Кыргыз Республикасынын «Электр байланышы жөнүндө» мыйзамында (21-берене) көрсөтүлгөн. Кат жазышуунун, телефондук сүйлөшүүлөрдүн, телеграфтык жана байланыш каражаттары аркылуу берилген башка билдирүүлөрдүн купуялуулугу Конституция жана мыйзамдар менен корголот.

Ошо сыяктуу эле Кыргыз Республикасынын «Почта байланышы жөнүндө» мыйзамынын 14-беренесинде төмөнкүдөй жобо белгиленет:

«Кат жазышуунун купуялыгы Кыргыз Республикасынын Конституциясы, ушул Мыйзам жана кат жазышуунун купуялыгын сактоону жөнгө салган башка нормативдик укуктук актылар менен кепилденет. Почта байланышы тармагында иштеген адамдар бул купуялыкты камсыз кылууга милдеттүү. Кат жазышуунун купуялыгын бузууга жана корреспонденциянын же башка почта жөнөтүүлөрүнүн мазмунун ачыктоого тыюу салынат. Почта жөнөтүүлөрү жөнүндө маалыматтар, ошондой эле алардын өзү (билдирүүлөр) жөнөтүүчүлөргө жана алуучуларга же алардын мыйзамдуу өкүлдөрүнө гана берилет. Почта корреспонденциясын жана документтик билдирүүлөрдү ачууга жана кароого, алар боюнча зарыл маалымдамаларды алууга Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында ыкчам-издөө иш-чараларынын алкагында каралган учурларды кошпогондо тыюу салынат».

Мындай мыйзамдык учурлардын бири – бул кылмыштуулукка каршы күрөш, анда укук коргоо органдары ушул максатта жарандардын кат жазышуусун, телефондук сүйлөшүүлөрүн, телеграфтык жана башка билдирүүлөрүн көзөмөлдөөгө укуктуу. Мыйзамдар мындай укуктарды чектеген аракеттердин негиздерин жана тартибин так жөнгө салат.

Оперативдик-издөө иш-чараларын жүргүзүүгө Кыргыз Республикасынын **«Оперативдик-издөө ишмердиги жөнүндө»** мыйзамынын негизинде гана жол берилет. Оперативдик-издөө ишмердигин жүзөгө ашырган органдар (кызмат адамдары) мындай иш-чараларды жүргүзүүдө адамдын жана жарандын жеке жашоосунун кол тийбестик укугун, кат жазышуунун, телефондук жана башка сүйлөшүүлөрдүн сырын, турак жайдын кол тийбестигин, почта, телеграф, электрондук жана башка билдирүүлөрдүн купуялыгын сактоону камсыз кылууга милдеттүү. Мыйзамда каралбаган максаттарга жетүү жана тапшырмаларды чечүү үчүн оперативдик-издөө ишмердигин жүргүзүүгө тыюу салынат («Оперативдик-издөө ишмердиги жөнүндө» мыйзамдын 6-беренеси).

Почта корреспонденциясын жана документтик билдирүүлөрдү ачууга жана кароого, алар боюнча зарыл маалымдамаларды алууга Кыргыз Республикасынын **«Кат ташуу кызматы»** мыйзамынын 14-беренесинде белгиленгендей, оперативдик-издөө иш-чараларынын алкагында мыйзамда каралган учурлардан башка учурда тыюу салынат.

Жазык мыйзамдары жеке жашоого кол салуулар үчүн жоопкерчиликти белгилейт. Азыркы учурдагы Жазык кодексинде жеке жашоонун кол тийбестигин бузууга байланышкан кылмыш курамдары түз көрсөтүлгөн, мисалы, Кыргыз Республикасынын Жазык кодексинин **190-беренесинде**. Жеке жашоону бузуу дегенде, айрыкча, адамдын жеке же үй-бүлөлүк сырын түзгөн жашоосу жөнүндө маалыматтарды анын макулдугусуз мыйзамсыз чогултуу же жайылтуу түшүнүлөт. Мындай аракеттер үчүн айып пул жана башка жоопкерчилик чаралары каралган.

Ошондой эле кат жазышуунун жана билдирүүлөрдүн сырын бузуу дагы кылмыш болуп эсептелет жана бул коммуникациялардын купуялыгын кошумча коргоону камсыз кылат (Кыргыз Республикасынын Жазык кодексинин **193-беренеси**). Мындан тышкары, турак жайдын кол тийбестигин бузуу дагы кылмыш жоопкерчилигин жаратат жана ал Кыргыз Республикасынын Жазык кодексинин **194-беренесинде** каралган.

2022-жылдын январь айында Кыргыз Республикасынын «Тартип бузуулар жөнүндө» кодексинин 26-бөлүмүнө – **«Маалыматтык коопсуздук тармагындагы укук бузуулар»** – өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилген.

Аталган бөлүмдө башкалардын мыйзам менен корголгон компьютердик маалыматтарына жана электрондук документтерине мыйзамсыз кирүү, аларды жок кылуу, бөгөт коюу, өзгөртүү же көчүрүп алуу, жеке жана коммерциялык мүнөздөгү маалыматтарды жайылтуу үчүн жоопкерчилик белгиленген (228-берене).

Бөлүм дагы **228¹-берене менен** толукталган – *«Жеке жана коммерциялык мүнөздөгү маалыматтарды коргоо боюнча талаптарды бузуу»*. Анда электрондук документтерди, жеке жана коммерциялык мүнөздөгү маалыматтарды коргоону уюштуруу боюнча талаптарды бузуу, ошондой эле мындай маалыматтарды мыйзамсыз пайдалануу, ага жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу жана үчүнчү жактарга берүү үчүн жоопкерчилик каралган.

Жеке жашоонун кол тийбестик укугун ишке ашыруунун алкагында Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексине (ЖПК КР) төмөнкү принциптер киргизилген:

- 10-берене. Адилет сотко жетүү принциби.
- 12-берене. Жеке кол тийбестик принциби.
- 14-берене. Турак жайдын жана башка объектилердин кол тийбестик принциби.
- 16-берене. Жеке жашоону, кат жазышуунун сырын, телефондук жана башка сүйлөшүүлөрдү, почта, телеграф, электрондук жана башка билдирүүлөрдүн купуялуулугун коргоо принциби.

Жогоруда белгиленген механизмдерден тышкары, үчүнчү жактар тарабынан жеке маалыматтар жайылтылган учурларда жарандык тартипте соттук коргоону камсыз кылган жалпы механизмдер да бар (ЖКнын 1-, 11-, 13-, 18-, 19-, 20-, 21-, 50-беренелерин караңыз).

Эл аралык документтин беренеси	Конституция, КР мыйзамдары, мамлекеттик программалар, концепциялар
---------------------------------------	---

12-берене. Адам укуктарынын жалпы декларациясы (АДЖД):

Эч кимдин жеке жана үй-бүлөлүк жашоосуна каалоочо кийлигишүүгө, турак жайынын кол тийбестигине, кат жазышуусунун купуялыгына же анын ар-намысы менен аброюна каалоочо кол салууга жол берилбейт. Ар бир адам мындай кийлигишүүдөн же мындай кол салуудан мыйзам аркылуу корголууга укуктуу.

17-берене. Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (МПЖСУ):

1. Эч ким өзүнүн жеке жана үй-бүлөлүк жашоосуна ыктыярсыз же мыйзамсыз кийлигишүүгө, турак жайынын кол тийбестигине же кат жазышуусунун купуялыгына ыктыярсыз же мыйзамсыз кол салууга, же анын ар-намысы менен аброюна мыйзамсыз кол салууга дуушар болбоого тийиш.
2. Ар бир адам мындай кийлигишүүдөн же мындай кол салуудан мыйзам аркылуу корголууга укуктуу.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы
(<https://cbd.minjust.gov.kg/1-2/edition/1202952/ru>)

29-берене.

1. Ар бир адам жеке жашоосунун кол тийбестигине, ар-намысын жана кадыр-баркын коргоого укуктуу. Кыргыз Республикасында адамдык кадыр-барк абсолюттук жана кол тийбес болуп эсептелет.
2. Эч кимди ар-намысты жана кадыр-баркты кемсинткен же басынткан маалыматты жайылтканы үчүн кылмыш жоопкерчилигине тартууга болбойт.
3. Ар бир адам кат жазышуунун, телефондук жана башка сүйлөшүүлөрдүн, почта, телеграф, электрондук жана башка билдирүүлөрдүн купуялыгына укуктуу. Бул укуктарды чектөөгө мыйзамга ылайык жана соттун чечиминин негизинде гана жол берилет.
4. Адамдын макулдугусуз анын жеке жашоосу тууралуу купуя маалыматты чогултууга, сактоого, пайдаланууга жана жайылтууга мыйзамда каралган учурларды эске албаганда жол берилбейт.
5. Ар бир адам мыйзамсыз чогултуу, сактоо жана жайылтуу аракеттеринен, анын ичинде сот аркылуу, корголууга укуктуу. Ошондой эле ар бир адам жеке жашоосу тууралуу маалыматка байланышкан мыйзамсыз аракеттерден улам келтирилген материалдык жана моралдык зыяндын ордун толтурууну талап кылууга укуктуу.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы
(<https://cbd.minjust.gov.kg/1-2/edition/1202952/ru>)

30-берене.

1. Ар бир адам өзүнүн менчигинде же башка укугунда болгон турак жайдын жана башка объектилердин кол тийбестигине укуктуу. Эч ким алардын ээси же пайдалануучусунун ыктыярына каршы анын турак жайына жана башка объектилерине кирүүгө укуктуу эмес.
2. Тинтүү, алып коюу, кароо жана башка аракеттерди жүргүзүү, ошондой эле бийлик өкүлдөрүнүн турак жайга жана башка объектилерге кириши соттун чечиминин негизинде гана жол берилет.
3. Мыйзамда каралган өзгөчө учурларда тинтүү, алып коюу, кароо жана башка аракеттерди жүргүзүү, бийлик өкүлдөрүнүн турак жайга жана башка объектилерге соттун чечимисиз кириши мүмкүн. Мындай аракеттердин мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү сот тарабынан каралат.
4. Ушул беренедө белгиленген кепилдиктер жана чектөөлөр юридикалык жактарга да жайылтылат.

16-берене. Балдардын укуктары жөнүндө конвенция:

1. Эч бир бала өзүнүн жеке жашоосуна, үй-бүлөлүк жашоосуна, турак жайынын кол тийбестигине же кат жазышуусунун купуялыгына ыктыярсыз же мыйзамсыз кийлигишүүгө, же анын ар-намысына жана аброюна мыйзамсыз кол салууга дуушар болбошу керек.
2. Ар бир бала мындай кийлигишүүдөн же мындай кол салуудан мыйзам аркылуу корголууга укуктуу.

Кыргыз Республикасынын «Балдар жөнүндө» кодекси

(<https://cbd.minjust.gov.kg/203700/edition/1208810/ru>)

16-берене. Баланын ар-намысын, кадыр-баркын жана жеке кол тийбестигин коргоо укугунун негизги кепилдиктери

1. Ар бир бала ар-намысын жана кадыр-баркын коргоого, жеке кол тийбестигине укуктуу. Мамлекет баланын жеке кол тийбестигин камсыз кылат, аны физикалык жана (же) психикалык, сексуалдык зомбулуктан, катаал, орой же адамдык кадыр-баркты басынткан мамиледен, кылмыштуу ишмердүүлүккө тартуудан жана коомго каршы аракеттерди жасоодон, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Конституциясында бекитилген адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин бузган башка аракеттерден коргойт.

Мындай аракеттерге күнөөлүү адамдар Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген жоопкерчиликке тартылат.

2. Өзүнүн кызматтык милдеттерине ылайык баланы окутуу жана тарбиялоо менен алектенүүгө милдеттүү адамдар тарабынан баланын ар-намысына жана кадыр-баркына кол салуу Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген жоопкерчиликке алып келет.

22-берене. Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенция

Жеке жашоонун кол тийбестиги

1. *Жашаган жери же жашоо шарттарына карабастан, эч бир майыптыгы бар адам жеке жашоосунун, үй-бүлөсүнүн, турак жайынын же кат жазышуусунун жана баарлашуунун башка түрлөрүнүн кол тийбестигине ыктыярсыз же мыйзамсыз кол салууга, ошондой эле анын арнамысы менен аброюна мыйзамсыз чабуулдарга дуушар болбоого тийиш. Майыптыгы бар адамдар мындай кол салуулардан же чабуулдардан мыйзам аркылуу корголууга укуктуу.*
2. *Катышуучу мамлекеттер майыптыгы бар адамдардын инсандыгына, ден соолугуна жана реабилитациясына байланыштуу маалыматтардын купуялуулугун башка адамдардыкына тең шартта коргоого милдеттүү.*

Кыргыз Республикасынын улуттук мыйзамдарында азырынча майыптыгы бар адамдардын жеке жашоосунун кол тийбестиги маселеси жөнгө салынган эмес, Кыргыз Республикасынын «Саламаттыгында мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө» мыйзамында мындай кол тийбестик боюнча кепилдиктер каралган эмес.

<p>14-берене. Бардык эмгекчи-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо жөнүндө эл аралык конвенция</p> <p><i>Эмгекчи-мигрант жана анын үй-бүлө мүчөсү өзүнүн жеке жана үй-бүлөлүк жашоосуна ыктыярсыз же мыйзамсыз кийлигишүүгө, турак жайынын кол тийбестигине, кат жазышууларынын же байланыштын башка формаларынын купуялыгына ыктыярсыз же мыйзамсыз кол салууга, же анын ар-намысына жана аброюна мыйзамсыз кол салууга дуушар болбоого тийиш. Ар бир эмгекчи-мигрант жана анын үй-бүлө мүчөсү мындай кийлигишүүдөн же мындай кол салудан мыйзам аркылуу корголууга укуктуу.</i></p>	<p>Кыргыз Республикасынын эмгек миграциясы боюнча улуттук мыйзамдарында эмгекчи-мигранттардын жеке жашоосунун кол тийбестиги тууралуу өзгөчө жоболор каралган эмес.</p>
--	---

Мамлекеттик программалар жана коргоо институттары

Мамлекет жеке жашоонун кол тийбестиги укугун иш жүзүндө ишке ашыруу жана өнүктүрүү үчүн чараларды көрүп келет. Кыргыз Республикасынын 2019–2023-жылдарга карата биринчи Улуттук киберкоопсуздук стратегиясынын алкагында Министрлер Кабинетинин алдында **Жеке маалыматтарды коргоо боюнча мамлекеттик агенттик** (мындан ары – Агенттик) түзүлгөн.

2021-жылы түзүлгөн бул Агенттик жеке маалыматтар жаатында бирдиктүү мамлекеттик саясатты иштеп чыгууга жана ишке ашырууга жооп берет, жеке маалыматтар жөнүндө мыйзамдардын сакталышына көзөмөл жүргүзөт жана маалымат субъекттеринин укуктарын коргойт.

Өзүнчө мамлекеттик органды түзүү жеке жашоону коргоо артыкчылык болуп калганын айгинелейт: Агенттик маалымат базаларынын ээлерин каттайт, бул тармактагы укук бузуулар боюнча жарандардын кайрылууларын карайт жана мыйзам бузуучуларды жоопкерчиликке тарта алат.

Мындан тышкары, өкмөт купуялык жөнүндө мыйзамдарды өнүктүргөн ведомстволук актыларды да бекиткен. Тактап айтканда, 2017-жылдын 21-ноябрындагы № 759 токтому менен жеке маалымат субъектинен анын маалыматтарын иштетүүгө макулдукту алуу тартиби белгиленген, ал эми № 760 токтому менен маалыматтык системаларда жеке маалыматтарды иштетүүдө алардын коопсуздугун камсыз кылууга коюлган талаптар бекитилген. Бул нормативдик документтер жарандардын маалыматтарын коргоо үчүн зарыл техникалык жана уюштуруучулук чараларды конкреттештирет. Тармактык мыйзам менен бирдикте алар санариптештирүү шартында купуялуулукту сактоо боюнча мамлекеттик чаралар системасын түзөт.

Стратегиялык деңгээлде жеке жашоонун кол тийбестик укугу санариптик өнүгүү программаларына интеграцияланууда. Кыргыз Республикасынын 2024–2028-жылдарга карата жаңы **Санариптик трансформация концепциясында** жарандардын маалыматтарын коргоо боюнча институттарды түзүүдөгү өлкөнүн жетишкендиктери белгиленип, Жеке маалыматтарды коргоо боюнча мамлекеттик агенттикти түзүү жарандардын укуктарын коргоодо жана маалыматтарды мыйзамга ылайык иштетүүдө маанилүү кадам экени баса белгиленген. Ошол эле учурда мамлекет заманбап укуктук базаны иштеп чыгууда: «Жеке маалыматтарды коргоо жөнүндө» жаңы мыйзамдын долбоору даярдалган жана парламентте **Санариптик кодекс** талкууланууда. Алар санарип доорунда купуялуулукту коргоонун укуктук кепилдиктерин чыңдоого багытталган.

Бул чаралар жана программалар жеке жашоонун кол тийбестик укугун өнүктүрүүгө жана аны жаңы технологиялык чакырыктарга ылайык коргоого багытталган.

Жеке жашоонун кол тийбестик укугун ишке ашыруу боюнча резолюциялар, билдирүүлөр жана расмий адамдардын сүйлөөлөрү

БУУнун Адам укуктары боюнча кеңеши тарабынан 2021-жылдын 13-июлунда кабыл алынган резолюция

<https://docs.un.org/ru/A/HRC/res/47/16>

БУУнун Адам укуктары боюнча кеңеши тарабынан 2021-жылдын 7-октябрында кабыл алынган резолюция

https://digitallibrary.un.org/record/3945627?ln=en&v=pdf&utm_source=

БУУнун Адам укуктары боюнча Жогорку комиссарынын «Санарип доорунда жеке жашоонун кол тийбестик укугу» темасындагы баяндамасы

<https://docs.un.org/ru/A/HRC/39/29>

БҮТБ (ПРООН) тарабынан Европада жана Борбор Азияда санариптик технологиялардын адам укуктарына тийгизген таасири жөнүндө изилдөө (документ англис тилинде) https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-03/The%20Impact%20of%20Digital%20Technology%20on%20Human%20Rights%20in%20Europe%20and%20Central%20Asia.pdf?utm_source

Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин алдындагы Жеке маалыматтарды коргоо боюнча мамлекеттик агенттиктин директору Нурия Кутнаеванын жеке маалыматтардын агып чыгышынын учурдагы коркунучтары жана көлөмдөрү тууралуу доклады (2023-жылдын март айы): https://dpa.gov.kg/ru/post/72?utm_source

Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин алдындагы Жеке маалыматтарды коргоо боюнча мамлекеттик агенттиктин директору Нурия Кутнаеванын «Жеке маалыматтар: аларды кантип коргоо керек жана бул эмнеге зарыл?» аттуу маеги (2022-жылдын октябры): https://dpa.gov.kg/ru/post/35?utm_source

Акыйкатчы институту да жыл сайынгы баяндамаларында жеке жашоонун кол тийбестик укугун (анын ичинде балдарга байланыштуу аспектилерин) түшүндүрүп келет.

Шилтеме: Кыргыз Республикасынын Акыйкатчысынын (Омбудсменинин) “Адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринин абалы жөнүндө” баяндамасы

https://ombudsman.kg/sites/default/files/documents/ezhegodnyi_doklad_russk.pdf

Баяндамалар, илимий маалыматтар, колдонмолор (гиддер) укук тармагында

Жеке жашоонун кол тийбестик укугу жана анын курамдык бөлүктөрү боюнча кеңири таанышуу үчүн ар түрдүү колдонмолор жана маалыматтык материалдар жеткиликтүү.

Жеке маалыматтарды коргоо боюнча мамлекеттик агенттик өзүнүн расмий баракчасында жарандар жана уюмдар үчүн пайдалуу материалдарды жарыялап турат – презентациялар, маалымдамалар жана жеке маалыматтарды коргоо маселелери боюнча сунуштар. Мисалы, Агенттиктин жана эксперттик коомчулуктун колдоосу менен мыйзам № 58 талаптарына ылайык **«Жеке маалыматтардын коопсуздугун уюштурууга байланыштуу методикалык сунуштар»** иштелип чыккан.

Шилтеме:

<https://reestr.dpa.gov.kg/file/5990ec925df039c847a1521908cf8625e9fe9a6f.pdf>

Бул документ жарандардын жеке маалыматтарын иштеткен мамлекеттик жана жеке түзүмдөр үчүн арналган жана аларга маалыматтарды коргоо системасын түзүүгө жардам берет.

Жеке маалыматтарды коргоо маселелерине байланышкан окуу материалдары: https://dpa.gov.kg/ru/npa/category/edu_%20materials

Жеке маалыматтар массивдеринин ээлеринин (кармоочуларынын) реестри: <https://registry.dpa.gov.kg/>

Корголуу деңгээлин баалоодон өтсө болот бул жерде: <https://self-rating.dpa.gov.kg/>

Бизнеске жардам берүү үчүн – документти нөлдөн ойлоп табуунун зарылдыгы болбошу үчүн – Агенттиктин командасы сайттар үчүн атайын платформа иштеп чыккан. Бул, негизи, **купуялык саясатын иштеп чыгуу боюнча конструктор** болуп саналат. Каалаган адам шилтеме аркылуу сайтка кирип пайдалана алат. <https://privacy.dpa.gov.kg/> Жана белгилүү бир сурамжылоодон өтүп, анын негизинде Кыргыз Республикасынын Жеке маалыматтарды коргоо боюнча мамлекеттик агенттиги тарабынан жактырылган **купуялык саясаты** түзүлөт. Аны өзүңүздүн сайтыңызга жайгаштырууга болот. Бул саясат генератору акысыз болуп саналат.

Кошумча түрдө, жеке жашоого болгон укуктар менен укук коргоо уюмдарынын басылмалары аркылуу да таанышууга болот. Мисалы, **Civic Space Monitor** сыяктуу платформалар. (<https://civicspacemonitor.kg/>) Кыргызстанда бул укуктун абалы талданып, мыйзамдардын абалы боюнча серептер жана сунуштар берилет.

Кыргыз Республикасындагы коммерциялык сектордо жеке маалыматтар боюнча изилдөө: https://isoc.kg/wp-content/uploads/2021/09/Personal-Data-Protection-KR-Final.pdf?utm_source.com

3. АЙЛАНА-ЧӨЙРӨНҮ КОРГОО ТАРМАГЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК КЕЛИШИМДЕР

АЙЛАНА-ЧӨЙРӨНҮ КОРГОО ТАРМАГЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК КЕЛИШИМДЕР

Глобалдык экологиялык жана социалдык чакырыктар күчөп жаткан шартта мамлекеттердин эл аралык келишимдерге катышуусу адам укуктарын коргоо жана туруктуу өнүгүүнү камсыз кылуу үчүн эң маанилүү инструментке айланууда. Кыргыз Республикасы дүйнөлүк коомчулуктун бир бөлүгү катары айлана-чөйрөнү коргоого, климаттык адилеттүүлүккө, жаратылыш ресурстарын туруктуу башкарууга, ошондой эле азыркы жана келечек муундардын укуктарын коргоого багытталган негизги эл аралык келишимдерге активдүү кошулуп келет.

Эл аралык экологиялык укук — бул айлана-чөйрөнү коргоонун жана туруктуу өнүгүүнүн глобалдык стандарттарын түзгөн принциптердин жана нормалардын жыйындысы. Бул нормалар БУУнун жана башка мамлекеттер аралык институттардын демилгеси менен иштелип чыккан бир катар универсалдык келишимдерде бекемделип, катышуучу мамлекеттерге күчөп жаткан глобалдык экологиялык чакырыктар шартында аракеттенүү үчүн укуктук жана институционалдык негизди камсыз кылат.

Эл аралык келишимдер экологиялык жоопкерчиликтүү мамлекеттик саясатты калыптандыруу үчүн нормативдик жана институционалдык негиз түзүп, жарандык коомдун катышуусун стимулдаштырат жана эл аралык мониторингдик жана укуктук коргоо механизмдерине жетүүнү камсыз кылат. Бүгүнкү дүйнөдө, адам укуктары менен

экологиялык коопсуздук барган сайын өз ара байланышта каралып жаткан шартта, мындай документтер улуттук кызыкчылыктар менен глобалдык милдеттенмелердин ортосундагы көпүрө болуп саналат.

Эл аралык экологиялык коопсуздук системасын калыптандыруу процессинин башталышы 1972-жылы өткөн БУУнун Адамдын айлана-чөйрөсү боюнча Стокгольм конференциясынан тартып башталган. Дал ошол жерде экологиялык проблемалардын глобалдык мүнөзү мамлекеттер деңгээлинде алгач ирет таанылган. Ошол эле жылы Рим клубунун «Өсүүнүн чектери» аттуу баяндамасы жарыяланып, планетанын чектелген чөйрөсүндө чексиз өсүү модели илимий жактан жараксыз экени биринчи жолу негизделген.

Ушул учурдан тартып экология жаатындагы эл аралык күн тартиби туруктуу өнүгүп отурат. 1992-жылы Рио-де-Жанейродо өткөн Жер Саммити маанилүү этап болуп, анда үч негизги Конвенцияга кол коюлган: климаттын өзгөрүшү, биологиялык ар түрдүүлүк жана чөлгө айланууга каршы күрөш боюнча. Бул документтер өлкөлөр ортосундагы узак мөөнөттүү кызматташтыктын укуктук пайдубалын түптөгөн.

Глобалдык экологиялык саясаттын андан аркы өнүгүүсү 2002-жылдагы Йоханнесбургдагы Туруктуу өнүгүү боюнча дүйнөлүк саммитте, 2012-жылдагы Рио+20 конференциясында уланган, анда Туруктуу өнүгүүнүн максаттары аныкталган. Ал эми 2015-жылдагы Париж келишими парник газдарынын чыгышын азайтуу боюнча жаңы милдеттенмелерди белгилеген.

Кыргызстан бул процесске активдүү аралашып, негизги конвенцияларга кошулган жана алардын жоболорун улуттук деңгээлде ишке ашырып келет.

Саясий-укуктук механизмдер менен катар эле, айлана-чөйрөнү коргоонун заманбап түшүнүгүнүн негизин илимий концепциялар да түзөт. Алардын ичинен негизгилеринин бири — **айлана-чөйрөнүн биотикалык жөнгө салуу теориясы (БЖТ)**. Бул теорияга ылайык, тирүү организмдер өздөрүнүн жашап калышы үчүн айлана-чөйрөнү активдүү жөнгө салышат.

БЖТ табигый экосистемалар эмне үчүн туруктуу экенин, ал эми антропогендик өзгөрүүлөр (мисалы, айыл чарба же урбанизация) көп учурда жаратылыштын тең салмактуулугун бузуп жиберерин түшүндүрөт. Тирүү организмдер айлана-чөйрөгө жөн гана

ыңгайлашпастан, жашоо үчүн зарыл болгон анын туруктуу шарттарын активдүү түзүп, сактап турушат.

Тириүү организмдер (биринчи кезекте өсүмдүктөр) айлана-чөйрөнүн негизги параметрлерин — атмосферанын курамын, температураны, суу айлануу циклын жана башкаларды — көзөмөлдөйт. Биотикалык жөнгө салуу — бул глобалдык процесс, анда экосистемалар өзүн-өзү жөнгө салуучу система катары иштеп, экстремалдык өзгөрүүлөрдү алдын алат жана биосферанын туруктуулугун камсыз кылат (В.Г. Горшков, А.М. Макарьева).

https://bioticregulation.ru/index_r.php . Мисалы, токойлор температураны, нымдуулукту жана атмосферанын курамын жөнгө салып, адамды да кошо алганда көптөгөн түрлөр үчүн жашоого ыңгайлуу шарттарды түзөт. Биотикалык жөнгө салуу көз карашынан алганда, жапайы жаратылыш климаттык туруктуулукту камсыз кылуу үчүн абдан маанилүү элемент катары каралат. Өзүн-өзү калыбына келтирүү потенциалы бар бардык экосистемалар антропогендик эксплуатациядан мүмкүн болушунча корголушу керек..<https://bioticregulation.ru/ab.php?id=ecosummit2024> (Бизге канча жапайы жаратылыш керек? А.М. Макарьева)

Табигый экосистемаларды коргоо — бул жөн гана этикалык милдет эмес, глобалдык коопсуздуктун чарасы. Токойлор, баткак жерлер, чөптүү талаалар жана башка табигый системалар климатты, суу режимин жана газдык тең салмакты турукташтыруу функциясын аткарат. Алардын бузулушу климаттык коркунучтардын өсүшүнө, жашоо шарттарынын начарлашына жана глобалдык туруксуздукка алып келет.

Индустриализация, айыл чарба, токойлордун кыркылышы жана айлана-чөйрөнүн булгап-тезгениши табигый өзүн-өзү жөнгө салуу механизмдерин алсыратат. Бул өз кезегинде экстремалдык аба ырайы кубулуштары, топурактын деградациясы, кургакчылык жана суу каптоо түрүндө көрүнөт.

Экологиялык кырсыктарды алдын алуу үчүн табигый экосистемаларды коргоо жана калыбына келтирүү зарыл. Бул токойлорду кыйууну азайтууну, суу-баткак жерлерди калыбына келтирүүнү, биологиялык ар түрдүүлүктү колдоону жана антропогендик таасирди төмөндөтүүнү камтыйт.

Бул жоболор Йохан Рокстрёмдун жетекчилиги астында Стокгольмдун туруктуулук институтунун окумуштуулары иштеп чыккан **Планетардык чек аралар индекси**нде да чагылдырылган. Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity https://pubs.giss.nasa.gov/docs/2009/2009_Rockstrom_ro06010m.pdf. **Планетардык чек аралар индекси** табигый экосистемалардын бузулушу биосферанын дестабилдешине алып келерин тастыктайт. Бул концепция адамзаттын Жердин глобалдык системасына тийгизген таасиринин критикалык чектерин аныктайт. Бул чектерден ашып кетүү климаттын, экосистемалардын жана жашоо шарттарынын кайтарылгыс өзгөрүшүнө алып келиши мүмкүн.

Биотикалык жөнгө салуу теориясы биосфера башынан эле өзүн-өзү жөнгө салуучу система экенин көрсөтөт, бирок антропогендик кийлигишүү бул механизмди бузат. Ошондуктан биоартүрдүүлүктү калыбына келтирүү жана коргоо боюнча чаралар планетардык чектерди турукташтырууга жардам берет.

Планетардык чек аралар индекси экосистемаларды бузууда жол берилүүчү чектерди белгилейт. Анда биосферанын туруктуулугу үчүн өтө олуттуу кесепеттерге алып келбеши үчүн ашып кетүүгө болбой турган 9 экологиялык чек бар экени белгиленет.

Бүгүнкү күндө климаттын өзгөрүшү, кургак жер экосистемаларынын деградациясы жана биологиялык ар түрдүүлүктүн жоголушу боюнча чектер буга чейин эле ашылып кеткен.

Бузулбаган экосистемалар негизги жөнгө салуучу болуп саналат, ал эми алардын бузулушу Жердин өзүн-өзү жөнгө салуу жөндөмүн жоготушун билдирет.

Бул системада кошумчалаган жана колдонмо курал катары **экосистемалык ыкма** кызмат кылат, ал Биологиялык ар түрдүүлүк жөнүндө конвенциянын алкагында кабыл алынган. Ал табигый системалардын бүтүндүгүн тааныйт жана жаратылыш ресурстарын башкарууда физикалык, биологиялык, экономикалык жана социалдык аспектилерди эске алууну талап кылат.

Бул ыкманын принциптерине адаптивдүү башкаруу, туруктуулук, жергиликтүү жамааттардын катышуусу жана экосистемалык кызматтарды (тозандатуу, сууну тазалоо, климатты жөнгө салуу ж.б.) коргоо кирет.

Биотикалык жөнгө салуу теориясы айлана-чөйрөнү табигый экосистемалар аркылуу жөнгө салуу механизмдерин түшүндүрсө, экосистемалык ыкма жаратылыш системаларын башкаруу стратегияларын жана ыкмаларын, ошондой эле аларды сактоо үчүн практикалык инструменттерди сунуштайт.

Эки ыкма тең айлана-чөйрөнүн туруктуулугу үчүн табигый экосистемаларды сактоонун маанилүүлүгүн баса белгилеп, антропогендик таасирге сын көз менен карайт жана табигый ландшафттарды калыбына келтирүү жана коргоо зарылдыгын белгилешет. Бул өнүгүү стратегияларын түп тамырынан кайра ойлонуу зарылдыгын билдирет: эксплуатациядан сактоого, технологиялык «чечимдерден» биологиялык татаалдыктын сакталуусуна өтүү.

Биотикалык жөнгө салуу теориясы жана Планетардык чек аралар индекси эл аралык экологиялык келишимдерге өзгөчө шашылыш мүнөз берип, укуктук милдеттенмелер үчүн илимий негиз түзөт.

Кыргыз Республикасы эл аралык экологиялык конвенцияларга катышуу менен улуттук экологиялык саясатка сактоо принциптерин интеграциялоо, ачык-айкын отчеттуулукту камсыз кылуу жана эл аралык түзүмдөр менен өз ара кызматташуу боюнча милдеттенмелерди алган.

Ошентип, эл аралык экологиялык келишимдер — бул жөн гана укуктук инструменттер системасы эмес, биосферанын жашоого зарыл болгон функциясын сактоонун зарылдыгы боюнча глобалдык консенсустун чагылдырылышы. Алар саясатты, укукту жана илимди адамзаттын жана бүткүл планетанын туруктуу келечегин камсыз кылуу үчүн бирдиктүү аракетке бириктирет.

Экологиялык проблемалар, климаттын өзгөрүшү, антропогендик таасир — мисалы, чөлгө айлануу, биоартүрдүүлүктүн жоголушу, абанын жана суунун булганышы — көптөн бери өзүнчө мамлекеттердин чегинен чыгып, глобалдык чакырыкка айланды.

Адамдын экологиялык укуктарын — таза сууга, абага жана коопсуз айлана-чөйрөгө болгон укукту — таануу эл аралык күн тартибинин негизги элементи болуп калууда. Бул укуктар социалдык жана экономикалык жыргалчылык менен ажырагыс байланышта болгондуктан, аларды ишке ашыруу үчүн саясий эрктен тышкары жарандык коомдун да активдүү катышуусу талап кылынат.

Кыргыз Республикасынын климаттын өзгөрүшү жана биоартүрдүүлүктү сактоо боюнча эл аралык келишимдерге активдүү катышуусу шартында колдонулган терминдерди жана түшүнүктөрдү так түшүнүү өзгөчө мааниге ээ. БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча Рамкалык конвенциясы, Париж келишими, Биологиялык ар түрдүүлүк жөнүндө конвенция, Орхус конвенциясы жана ушул бөлүмдө берилген башка конвенциялар ири илимий-табигый изилдөөлөрдүн негизинде түзүлүп, атайын түшүнүк аппаратын камтыйт. Аларды туура колдонуу улуттук деңгээлде эл аралык милдеттенмелерди аткарууга,

улуттук саясатты калыптандырууга, отчетторду жана пландарды түзүүгө, нормативдик актыларды даярдоого жана экологиялык укук тармагындагы башка иштерге түздөн-түз таасир этет.

Түшүнүктү жеңилдетүү максатында силерге **«Климаттын өзгөрүшү жана биоартүрдүүлүктүн аялуулугу. Борбор Азия өлкөлөрү үчүн глоссарий»** сунушталат — бул климаттын өзгөрүшү, биоартүрдүүлүк, адаптация, туруктуулук жана аялуулукка байланыштуу негизги терминдер менен аныктамалардын сөздүгү.

Глоссарий экологиялык күн тартибинде энергетикадан жана айыл чарбасынан тартып саламаттык сактоо жана билим берүү тармагына чейин ар кандай секторлордун катышуусу талап кылынган шартта өзгөчө пайдалуу.

«Борбор Азия өлкөлөрү үчүн терминдер глоссарийин» бул жерден жүктөп алууга болот:[\[QR - code\] https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/-----_1.pdf](https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/-----_1.pdf)

БУУнун айлана-чөйрөнү коргоо жаатындагы конвенциялары жана келишимдери

[Окружающая среда — Конвенции и соглашения](#) [\[QR - code\]](#)

3.1. 1992-ЖЫЛЫ РИО-ДЕ-ЖАНЕЙРО САММИТИНДЕ КАБЫЛ АЛЫНГАН ГЛОБАЛДЫК КОНВЕНЦИЯЛАР

3.1.1. БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча рамкалык конвенциясы (БУУ КӨРК)

Контекст:

БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча рамкалык конвенциясы (БУУ КӨРК) — 1992-жылдын 9-майында Рио-де-Жанейродо өткөн БУУнун Айлана-чөйрө жана өнүгүү боюнча конференциясында (Жер Саммити) кабыл алынган эл аралык келишим. Конвенция 1994-жылдын 21-мартында күчүнө кирген.

Ал климаттын өзгөрүшүнө каршы күрөшүү жана парник газдарынын бөлүнүп чыгышын азайтуу, климаттын өзгөрүшүнүн кесепеттерине ыңгайлашуу боюнча милдеттенмелерди иштеп чыгуу үчүн глобалдык кызматташтыктын негизин түзгөн.

БУУ КӨРК климаттын өзгөрүшү боюнча глобалдык кызматташтыктын укуктук негизин жана принциптерин белгилеп, парник газдарынын бөлүнүшүн тең салмактап, климаттык системага олуттуу кийлигишүүнү алдын алууну максат кылат. Конвенцияга ылайык, парник газдарынын бөлүнүшүнүн турукташтырылышы белгилүү бир убакыт аралыгында ишке ашырылышы керек, ошондо экосистемалар климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлаша алат жана азык-түлүк коопсуздугу коркунуч алдында калбайт.

Толук аталышы:

БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча рамкалык конвенциясы (БУУ КӨРК)
United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC)

Расмий баракча:

<https://unfccc.int/> [QR - code]

Конвенциянын расмий тексти:

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/climate_framework_conv.shtml [QR - code]

Ратификация

жөнүндө

маалымат

2000-жылдын 14-январындагы № 11 Кыргыз Республикасынын Мыйзамы «Кыргыз Республикасынын Климаттын өзгөрүшү боюнча БУУнун Рамкалык конвенциясына жана ЕЭК БУУнун алыстан трансчек аралык абанын булганышы боюнча Конвенциясына кошулуусу жөнүндө».

<https://cbd.minjust.gov.kg/315/edition/282342/ru> [QR - code]

Негизги максат: атмосферадагы парник газдарынын концентрациясын климаттык системага кооптуу антропогендик таасир этүүгө жол бербеген деңгээлде турукташтырууга жетишүү.

Ишке ашыруу механизми: бөлүнүп чыгыштарды азайтуу жана климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу боюнча чараларды колдоо аркылуу.

Улуттук баяндамалар: мамлекеттер үзгүлтүксүз түрдө бөлүнүп чыгыштарды кыскартуу, ыңгайлашуу жана илимий маалыматтар боюнча докладдарды тапшырып турууга милдеттүү.

Париж келишиминин алкагында ар бир мамлекет бөлүнүп чыгыштарды азайтуу жана климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу боюнча өз милдеттенмелерин иштеп чыгат жана жаңылап турат, ошондой эле улуттук деңгээлде аныкталган салымдарын (NDCs) берет.

NDC базасы: [: https://unfccc.int/NDCREG](https://unfccc.int/NDCREG)

БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча рамкалык конвенциясынын (БУУ КӨРК) аткарылышын көзөмөлдөгөн жогорку мыйзам чыгаруу органы — **Тараптар конференциясы (COP – Conference of Parties)**. [\[https://unfccc.int/cop29\]](https://unfccc.int/cop29)

МГЭИК (IPCC) – Климаттын өзгөрүшү боюнча өкмөттөр аралык эксперттер тобу — БУУнун климаттын өзгөрүшүнө байланыштуу илимий маалыматтарды баалоочу органы. Бул топ 1988-жылы түзүлүп, климаттын өзгөрүшү, анын себептери, мүмкүн болгон кесепеттери жана жооп кайтаруу стратегиялары жөнүндө илимий, техникалык жана социалдык-экономикалык билимдердин абалы боюнча кеңири баалоолорду берүү максатын көздөйт. [\[https://www.ipcc.ch/languages-2/russian/\]](https://www.ipcc.ch/languages-2/russian/)

Кыргыз Республикасы тапшырган:

Баяндамалар	Тапшырылган датасы	QR-код
Климаттын өзгөрүшү боюнча БУУнун Рамкалык конвенциясына Кыргыз Республикасынын биринчи улуттук баяндамасы	2003 жыл	https://s3.eu-central-1.amazonaws.com/biom/lib/report/ns1.pdf
Климаттын өзгөрүшү боюнча БУУнун Рамкалык конвенциясына Кыргыз Республикасынын экинчи улуттук баяндамасы	2008 жыл	https://unfccc.int/sites/default/files/resource/Kyrgyzstan%20SNCR_Russian_0.pdf
Климаттын өзгөрүшү боюнча БУУнун Рамкалык конвенциясына Кыргыз Республикасынын үчүнчү улуттук баяндамасы	2016 жыл	https://unfccc.int/sites/default/files/resource/NC3_Kyrgyzstan_Russian_24Jan2017_0.pdf
Климаттын өзгөрүшү боюнча БУУнун Рамкалык конвенциясына Кыргыз Республикасынын төртүнчү улуттук баяндамасы	2024 жыл	https://unfccc.int/sites/default/files/resource/9754031_Kyrgyzstan-NC4-1-NC4_final%20Eng.pdf

[«Кыргыз Республикасынын улуттук деңгээлде аныкталган салымы»](#) Париж келишимине, 2021-жыл **[QR - code]**

2023-жылдын 5-июнунда Кыргыз Республикасынын Табигый ресурстар, экология жана техникалык көзөмөл министрлиги **БУУнун балдардын жана жаштардын укуктары жана климаттын өзгөрүшүнө каршы күрөш боюнча декларациясына** кошулду.

<https://www.unicef.org/uzbekistan/%D0%9E%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82%D1%8B/%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%BE-%D0%B4%D0%B5%D1%82%D1%8F%D1%85-%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%B6%D0%B8-%D0%B8-%D0%BA%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D0%B4%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B8%D1%8F%D1%85>

[QR - code]) бул декларация Париж келишимин ишке ашыруу процессинде бардык деңгээлдерде балдардын жана жаштардын укуктарын сактоо, колдоо жана эске алуу боюнча аракеттерди күчөтүү маселелерин кароого милдеттендирет.

ПРОТОКОЛДОР, КЕЛИШИМДЕР

Париж

келишими

<https://unfccc.int/process/conferences/pastconferences/paris-climate-change-conference-november-2015/paris-agreement>

Париж келишими — бул БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча рамкалык конвенциясынын алкагындагы макулдашуу, ал 2020-жылдан тартып атмосферадагы көмүр кычкыл газынын көлөмүн азайтуу чараларын жөнгө салат. Климаттын өзгөрүшү боюнча Өкмөттөр аралык эксперттер тобунун сунуштарына ылайык, COP21 жаңы климаттык келишимди түзүүгө алып келген. Ал келишим дүйнөлүк температураны Цельсий боюнча 1,5–2 градус деңгээлинде кармап турууга багытталган.

PARIS2015
UN CLIMATE CHANGE CONFERENCE
COP21·CMP11

COP21ди өткөргөн Франция сүйлөшүү процессин колдоого жана бардык кызыкдар тараптарды угууга умтулган. Жыйырмага жакын 197 тарап эмиссияны кыскартуунун узак мөөнөттүү стратегияларын иштеп чыгуу милдетин алган. Бул климаттын өзгөрүшүнө каршы күрөштө глобалдык келишимге биринчи жолу жетишилген учур болгон. Париж келишимине 2015-жылы кол коюлуп, дүйнөнү туруктуу өнүгүү жолуна түшүрүү максаты коюлган.

Бүгүнкү күндө Париж келишимине 194 тарап кошулган. Келишим бардык өлкөлөрдү эмиссияларын кыскартуу жана климаттын өзгөрүшүнүн кесепеттерине ыңгайлашуу боюнча милдеттенмелерди алууга милдеттендирет, ошондой эле өлкөлөрдү убакыттын өтүшү менен өз милдеттенмелерин күчөтүүгө чакырат.

Келишим өнүккөн өлкөлөргө өнүгүп келе жаткан мамлекеттерге климаттын өзгөрүшүнүн кесепеттерин жумшартуу жана ага ыңгайлашуу аракеттеринде жардам көрсөтүүгө жол ачат. Ошол эле учурда, ал өлкөлөрдүн климат жаатындагы

максаттарына жетүүсүн мониторинг кылуу жана отчеттуулукту камсыз кылуу үчүн транспаренттүү негиз түзөт.

Максат — өлкөлөрдүн климаттын өзгөрүшүнө каршы күрөш боюнча аракеттеринин амбициясын убакыттын өтүшү менен жогорулатуу. Бул максатка жетүү үчүн Келишимде ар бир беш жылдык циклде жүргүзүлүүчү эки карап чыгуу процесси белгиленген.

Ратификация	жөнүндө	маалымат
Кыргыз Республикасынын «БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча рамкалык конвенциясынын Париж келишимин ратификациялоо жөнүндө» 2019-жылдын 11-ноябрындагы	№ 125	Мыйзамы.

<https://cbd.minjust.gov.kg/111972/edition/979958/ru>

Документте төмөнкү максаттар коюлган:

- дүйнөлүк орточо температуранын өсүшүн индустриалдык мезгилге чейинки деңгээлден 1,5–2°C чегинде кармоо;
- климаттын өзгөрүшүнүн терс таасирлерине ыңгайлашуу жөндөмүн жогорулатуу;
- ага туруктуулукту күчөтүү жана парник газдарынын аз бөлүнүп чыгышы менен өнүгүүнү камсыз кылуу, муну менен катар азык-түлүк өндүрүшүн коркунуч астына калтырбоо;
- каржылык агымдарды парник газдарынын аз бөлүнүшү жана климаттын өзгөрүшүнө туруктуулук менен мүнөздөлгөн өнүгүү траекториясына ылайык келтирүү.

Улуттук деңгээлде аныкталган салымдар (УДАС) Париж келишиминин негизги элементи болуп саналат жана анын узак мөөнөттүү максаттарына жетүүгө көмөктөшөт. УДАС белгилүү бир өлкөлөрдүн улуттук деңгээлде бөлүнүп чыгыштарды азайтуу жана климаттын өзгөрүшүнүн кесепеттерине ыңгайлашуу боюнча аракеттерин чагылдырат.

Париж келишиминдеги дүйнөдөгү бардык өлкөлөрдүн улуттук деңгээлде аныкталган салымдары

<https://unfccc.int/NDCREG>

МАМЛЕКЕТТИК ПРОГРАММАЛАР, РЕЗОЛЮЦИЯЛАР, РАСМИЙ АДАМДАРДЫН СҮЙЛӨӨЛӨРҮ КЕЛИШИМ ЧӨЙРӨСҮНДӨ

Президент Садыр Жапаровдун климаттын өзгөрүшү боюнча дүйнөлүк лидерлер саммитиндеги сүйлөөсү. Кыргыз Республикасынын Президенти Садыр Жапаров 2021-жылдын 2-ноябрында климаттын өзгөрүшү боюнча БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча рамкалык конвенциясынын 26-Тараптар конференциясынын алкагындагы дүйнөлүк лидерлер саммитинде кайрылуу жасаган.

https://www.president.kg/ru/sobytiya/21095_vistuplenie_prezidenta_sadira_ghaparova_na_sammite_mirovih_liderov_po_izmeneniyu_klimata

Кыргыз Республикасынын Президенти Садыр Жапаровдун БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча рамкалык конвенциясынын Тараптардын 28-конференциясынын (COP28) жогорку деңгээлдеги сегментинде жасаган билдирүүсү (2023-жылдын 1-декабры, Дубай).

https://unfccc.int/sites/default/files/resource/KYRGYZSTAN_cop28cmp18cma5_HLS_ENG.pdf

Кыргыз Республикасынын Президенти урматтуу Садыр Жапаровдун БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча рамкалык конвенциясынын Тараптардын 29-конференциясынын (COP29) жогорку деңгээлдеги сегментиндеги сүйлөөсү (2024-жылдын 12-ноябры, Баку, Азербайжан).

https://unfccc.int/sites/default/files/resource/KYRGYZSTAN_cop29cmp19cma6_HLS_ENG.pdf

Кыргыз Республикасы демилгелеген тоо муздуктарын сактоо боюнча жаңы резолюция «**Тоо муздуктарын мониторингин жана изилдөөлөрүн кеңейтүү**» деп аталат. Бул резолюция Кыргыз Республикасынын Президенти Садыр Жапаров тарабынан 2021-жылдын сентябрь айында БУУнун Башкы Ассамблеясынын 76-сессиясында жарыяланган.

https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379646_rus

Туруктуу тоолуу өнүгүү боюнча жогорку деңгээлдеги жолугушунун жыйынтыгында кабыл алынган Тоолуу өлкөлөрдүн достору тобунун билдирүүсү (2022-жылдын 19-сентябры, Нью-Йорк). БУУнун Башкы Ассамблеясы Кыргызстан демилгелеген Туруктуу тоолуу өнүгүү боюнча Жогорку деңгээлдеги кеңешменин жыйынтык документин өзүнүн расмий документи деп жарыялаган.

<https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2F77%2F497&Language=E&DeviceType=Mobile&LangRequested=False>

Кыргыз Республикасынын Президенти Садыр Жапаровдун 2022-жылдын 13-октябрында Астана шаарында өткөн Азиядагы өз ара аракеттенүү жана ишеним чаралары боюнча кеңешмеге (СВМДА) мүчө мамлекеттердин VI Саммитиндеги сүйлөөсү.

«Биздин өлкө табиятка, өзгөчө тоо муздуктарына жана биоартүрдүүлүккө климаттын терс таасирин чектөөгө жана жумшартууга багытталган активдүү саясатты жүргүзүүдө жана маанилүү эл аралык демилгелерди көтөрүп келет...»

https://www.president.kg/ru/sobytiya/23557_prezident_sadir_ghaparov_nasammite_svm_da_kirgizstan_provodit_aktivnyuyu_politiku_napravleniyyu_nasderghivanie_ismyagchenie_negativnogo_klimaticheskogo_vliyaniya_naprirodu

Кыргыз Республикасынын Президенти Садыр Жапаровдун 2021-жылдын 23-ноябрында ЮНЕСКОнун Башкы конференциясынын 41-сессиясынын пленардык жыйынында сүйлөгөн сөзү.

Бул жыйында Кыргыз Республикасынын демилгеси менен сунушталган «Тоо муздуктарын мониторингин жана изилдөөлөрүн кеңейтүү» аттуу тоо муздуктарын сактоо боюнча резолюция бир добуштан кабыл алынган.
<https://youtu.be/XLq9C986sRc>

БАЯНДАМАДАР, ИЛИМИЙ МААЛЫМАТТАР, КОЛДОНМОЛОР КЕЛИШИМ АЛКАГЫНДА

БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча рамкалык конвенциясы деген эмне? | UNFCCC <https://unfccc.int/ru/peregovornyy-process-i-vstrechi/что-такое-ramochnaya-konvenciya-organizacii-obedinennykh-naciy-ob-izmenenii-klimata>

Маалымат БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча рамкалык конвенциясынын Секретариаты тарабынан даярдалган. Ал саясий процесс, каржылоо жана илимий маалыматтар боюнча тиешелүү булактарга шилтемелерди камтыйт. Париж келишими деген эмне? <https://unfccc.int/ru/informaciya-ob-onuv/что-такое-parizhskoe-soglashenie>

БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча рамкалык конвенциясынын Тараптардын 27-жыйынынын чечимдери <https://unfccc.int/ru/cop27>

БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча рамкалык конвенциясынын Тараптардын 26-жыйынынын чечимдери <https://www.un.org/ru/climatechange/cop26>

Кыргыз Республикасынын климаттык профили | Бириккен Улуттар Уюмунун Өнүктүрүү программасы (undp.org), 2013-ж.

<https://www.undp.org/ru/kyrgyzstan/publications/%D0%BA%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B8%D0%BB%D1%8C-%D0%BA%D1%8B%D1%80%D0%B3%D1%8B%D0%B7%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9-%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8>

Профиль БУУӨПтүн «Кыргызстанда климаттык тобокелчиликтерди башкаруу» долбоорунун алкагында даярдалган. Профилдин максаты — климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу боюнча аракеттердин биринчи этабын талдоо.

БИОЛОГИЯЛЫК АР ТҮРДҮҮЛҮК ЖАНА КЛИМАТТЫН ӨЗГӨРҮШҮ

https://justice.biom.kg/upload/files/bio_workgroup_2.pdf

КЛИМАТТЫН ӨЗГӨРҮШҮНӨ ЫҢГАЙЛАШУУ ҮЧҮН ЭҢ ЖАКШЫ ПРАКТИКАЛАР

<https://designrr.page/?id=270700&token=1787957761&type=FP&h=4132>

Бул басылмада Кыргызстандагы жана дүйнөдөгү климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу боюнча эң мыкты практикалар сунушталган.

3.1.2. БУУнун Чөлгө айланууга КАРШЫ КҮРӨШ БОЮНЧА КОНВЕНЦИЯСЫ (БУУ ЧАККК)

United Nations
Convention to Combat
Desertification

Контекст:

БУУнун Чөлгө айланууга каршы күрөш боюнча конвенциясы 1994-жылдын 17-июнунда Парижде кабыл алынып, 1996-жылдын 26-декабрында күчүнө кирген. Ал айлана-чөйрөнү жана өнүгүүнү жер ресурстарын туруктуу башкаруу менен байланыштырып турган жалгыз укуктук күчкө ээ эл аралык инструмент болуп саналат.

1994-жылы кол коюлган БУУнун Чөлгө айланууга каршы күрөш боюнча конвенциясы айлана-чөйрөнү жана өнүгүүнү жерди туруктуу башкаруу менен байланыштырып турган жалгыз укуктук милдеттендирүүчү келишим болуп эсептелет. Конвенция кургакчыл аймактарды — эң аялуу жана сейрек экосистемалар менен түрлөр жашаган аймактарды — негизги багыт катары карайт.

Тараптар ар эки жылда Тараптардын конференцияларында жана жыл ичинде башка жолугушууларда чогулушат. Убакыт өткөн сайын жер деградацияланып, түшүмдүү жерлер азайганда, айыл чарбасында маанилүү ролду ойной турган аялдар өзгөчө жабыркашат. Айыл чарба өнүгүп келе жаткан жана эң аз өнүккөн өлкөлөрдөгү бардык иштеген аялдардын болжол менен 80 пайызы үчүн негизги жашоо булагы болуп саналат.

БУУнун Чөлгө айланууга каршы күрөш боюнча конвенциясында чөлгө айлануу жана кургакчылыктан жабыркаган аймактардагы аялдардын маанилүү ролуна өзгөчө көңүл бурулат.

Толук аталышы:

БУУнун Чөлгө айланууга каршы күрөш боюнча конвенциясы (*United Nations Convention to Combat Desertification, UNCCD*)

Конвенциянын расмий тексти (шилтеме):

https://www.unccd.int/sites/default/files/2022-02/UNCCD_Convention_text_RUS.pdf

Конвенциянын баракчасы <https://www.unccd.int/>

Ратификация жөнүндө маалымат

Кыргыз Республикасынын «Кургакчылыкка жана (же) чөлгө айланууга олуттуу дуушар болгон өлкөлөрдөгү чөлгө айланууга каршы күрөш боюнча Конвенцияга кошулуу жөнүндө» 1995-жылдын 21-июлундагы № 85 Мыйзамы.

<https://cbd.minjust.gov.kg/4-1904/edition/464385/ru>

Конвенциянын негизги максаттары — кургакчылыкка жана (же) чөлгө айланууга олуттуу дуушар болгон өлкөлөрдө чөлгө айланууга каршы күрөшүү жана кургакчылыктын кесепеттерин жумшартуу. Бул максат бардык деңгээлдерде натыйжалуу чараларды кабыл алуу, эл аралык кызматташуу жана өнөктөштүк боюнча келишимдер менен айкалыштырылган комплекстүү ыкманын негизинде ишке ашырылат. Ал XXI кылымдын күн тартибине ылайык туруктуу өнүгүүгө жетүүгө багытталган.

Чөлгө айланууга каршы күрөшүү төмөнкү иш-аракеттерди камтыйт:

- жер деградациясынын масштабдарын алдын алуу жана/же кыскартуу;
- жарым-жартылай деградацияланган жерлерди калыбына келтирүү;
- чөлгө айлануудан жабыркаган жерлерди калыбына келтирүү.

Ишке ашыруу механизми:

- чөлгө айланууга каршы күрөшүү жана кургакчылыктын кесепеттерин жумшартуу боюнча стратегияларды иштеп чыгуу жана туруктуу өнүгүү пландарынын жана стратегияларынын алкагында артыкчылыктарды белгилөө;
- чөлгө айлануунун негизинде жаткан себептерди жоюу маселелерин кароо жана чөлгө айлануу процесстеринин өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн социалдык-экономикалык факторлорго өзгөчө көңүл буруу;
- жергиликтүү калктын маалымдуулугун жогорулатууга жана алардын, айрыкча аялдар менен жаштардын, чөлгө айланууга каршы күрөшүү жана кургакчылыктын кесепеттерин жумшартуу аракеттерине бейөкмөт уюмдардын колдоосу менен катышуусуна көмөктөшүү;
- тиешелүү колдонулуп жаткан мыйзамдарды туура күчөтүү аркылуу, ал эми алар жок болгон учурларда жаңы мыйзамдарды кабыл алуу жана узак мөөнөттүү саясат менен иш-аракеттер программаларын иштеп чыгуу аркылуу жагымдуу чөйрө түзүү.

Кыргызстан БУУнун Чөлгө айланууга каршы күрөш боюнча конвенциясынын аткарылышы боюнча мезгил-мезгили менен баяндамаларды тапшырган.

Баяндоо	Тапшырылган датасы	шилтеме
Кыргыз Республикасынын улуттук баяндамасы чөлгө	2000	https://www.unccd.int/sites/default/files/prais-legacy/Kyrgyzstan/2000/Kyrgyzst

айланууга каршы күрөш боюнча		an%20-%20ACP%20-%202000%20rus.pdf
Чөлгө айланууга каршы күрөшүү боюнча Улуттук баяндаманын экинчи раунду	2002	https://www.unccd.int/sites/default/files/prais-legacy/Kyrgyzstan/2002/Kyrgyzstan%20-%20ACP%20-%202002%20rus.pdf
Кыргыз Республикасынын улуттук баяндамасы Чөлгө айланууга каршы күрөшүү боюнча конвенцияны ишке ашыруу жөнүндө, 2006-ж.	2006	https://www.unccd.int/sites/default/files/prais-legacy/Kyrgyzstan/2006/Kyrgyzstan%20-%20ACP%20-%202006%20rus.pdf
Ишке ашыруу системасынын натыйжалуулугун кароо жана баалоо 4-цикл отчеттор жана кароолор — 2010-ж.	2010	https://www.unccd.int/sites/default/files/prais-legacy/Kyrgyzstan/2010/Kyrgyzstan%20-%20ACP%20-%202010.pdf
БУУнун Чөлгө айланууга каршы күрөшүү боюнча конвенциясынын 4-цикл отчеттуулугу, 2010–2011-жж.	2012	https://www.unccd.int/sites/default/files/prais-legacy/Kyrgyzstan/2012/Kyrgyzstan%20-%20ACP%20-%202012.pdf
Ишке ашыруу системасы боюнча отчет жана баалоо, 5-цикл отчеттуулук, 2014–2015-жж.	2014	https://www.unccd.int/sites/default/files/prais-legacy/Kyrgyzstan/2014/ACP%202014.pdf
Кыргыз Республикасынын улуттук баяндамасы БУУнун Чөлгө айланууга каршы күрөшүү боюнча конвенциясы (БУУ ЧАККК) үчүн, 2022-ж.	2022	https://www.unccd.int/sites/default/files/national-reports/2022/KGZ/UNCCD%20National%20Report%202022%20KGZ.pdf

Кыргыз Республикасынын улуттук профили (БУУ ЧАККК боюнча):

Бул жерде өлкө тууралуу маалымат берилет, анын ичинде улуттук

координациялык борборлор, улуттук иш-аракет программалары жана 2000-жылдан тартып мезгил-мезгили менен даярдалган баяндамалар камтылган.
<https://www.unccd.int/our-work-impact/country-profiles/kyrgyzstan>

БУУнун Чөлгө айланууга каршы күрөшүү боюнча конвенциясына (БУУ ЧАККК) Кыргыз Республикасынын акыркы улуттук баяндамасы 2022-жылы тапшырылган.
<https://www.unccd.int/sites/default/files/national-reports/2022/KGZ/UNCCD%20National%20Report%202022%20KGZ.pdf>

МАМЛЕКЕТТИК ПРОГРАММАЛАР, РЕЗОЛЮЦИЯЛАР, РАСМИЙ АДАМДАРДЫН СҮЙЛӨӨЛӨРҮ КЕЛИШИМ АЛКАГЫНДА

2006–2016-жылдарга карата жер ресурстарын туруктуу башкаруу боюнча улуттук рамкалык программа

<https://cbd.minjust.gov.kg/57-3982/edition/298774/ru>

Чөлгө айланууга каршы күрөшүү боюнча улуттук иш-аракеттер планы (УИП) 2015–2020-жж.

Шилтеме: <https://www.unccd.int/sites/default/files/naps/2017-08/Kyrgyzstan-2014.pdf>

БАЯНДАМАДАР, ИЛИМИЙ МААЛЫМАТТАР, КОЛДОНМОЛОР КЕЛИШИМ АЛКАГЫНДА

Кыргызстандын көрсөткүчтөрүнө сереп <https://data.unccd.int/country-overview?country=KGZ>

Кыргызстан Борбор Азия өлкөлөрүнүн Субрегионалдык иш-аракеттер программасынын катышуучусу болуп саналат.

<https://www.unccd.int/sites/default/files/relevant-links/2017-07/Sub-Regional%20Action%20Programmes%20%202.pdf>

Борбор Азиядагы жер деградациясынын, климаттын өзгөрүшүнүн жана миграциянын өз ара байланышы <https://www.unccd.int/sites/default/files/2023-02/LDM%20Central%20Asia%20full%20text%20RUS.pdf>

Жер деградациясынын нейтралдуу тең салмактуулугу (LDN) боюнча баяндама https://www.unccd.int/sites/default/files/ldn_targets/2018-11/Kyrgyzstan%20LDN%20TSP%20Country%20Report.pdf

3.1.3. БИОЛОГИЯЛЫК АР ТҮРДҮҮЛҮК ЖӨНҮНДӨГҮ КОНВЕНЦИЯ (CBD)

Convention on
Biological Diversity

Контекст:

Биологиялык ар түрдүүлүк жөнүндө конвенция (CBD) — биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо жана анын компоненттерин туруктуу пайдалануу боюнча эл аралык келишим болуп саналат. Биологиялык ар түрдүүлүк жөнүндө конвенция 1992-жылдын 5-июнунда Рио-де-Жанейродо өткөн Жер Саммитинде кабыл алынып, 1993-жылдын 29-декабрында күчүнө кирген.

Ал жаратылышты сактоо, анын компоненттерин туруктуу пайдалануу жана генетикалык ресурстарды пайдалануунун пайдасын адилеттүү бөлүштүрүү маселелеринин толук спектрин камтыган биринчи укуктук күчкө ээ эл аралык келишим болгон. CBDге 196 өлкө кол койгон.

Бул Конвенциянын негизги максаты — биоартүрдүүлүктү коргоо боюнча аракеттерди колдоо, бул акыр аягында туруктуу жана жакшыраак келечекке алып келет. Конвенция биоартүрдүүлүктү бардык деңгээлдерде камтыйт: түрлөрдү, генетикалык ресурстарды жана экосистемаларды.

Толук аталышы:

Биологиялык ар түрдүүлүк жөнүндө конвенция (Convention on Biological Diversity – CBD)

[Расмий баракча](https://www.cbd.int/) <https://www.cbd.int/>

Конвенциянын расмий тексти:

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/biodiv.shtml

Ратификация

жөнүндө

маалымат

Кыргыз Республикасынын «Биологиялык ар түрдүүлүк жөнүндө конвенцияга кошулуу жөнүндө» 1996-жылдын 26-июлундагы № 40 Мыйзамы. <https://cbd.minjust.gov.kg/647/edition/506801/ru>

Кыргыз Республикасынын Мыйзамы 2005-жылдын 6-августундагы № 140 «Кыргыз Республикасынын БУУнун Биологиялык ар түрдүүлүк жөнүндө конвенциясына, Биобезопасность боюнча Картахена протоколуна кошулуусу жөнүндө» <https://cbd.minjust.gov.kg/1738/edition/284958/ru>

Негизги максаттар:

БУУнун Биологиялык ар түрдүүлүк жөнүндө конвенциясынын (БАРК) максаттары төмөнкүлөр болуп эсептелет:

- **Биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо:**
Бул Жердеги жашоонун бардык байлыгын — гендерден жана түрлөрдөн

тартып экосистемаларга чейин, алардын табигый жашоо чөйрөсүндө сактоону камтыйт;

- **Биологиялык ар түрдүүлүктүн компоненттерин туруктуу пайдалануу:** Бул жаратылыш ресурстарын келечек муундар үчүн да жеткиликтүү болушун камсыз кылып, аларды түгөнтпөй пайдаланууну билдирет;
- **Пайданын адилеттүү жана тең бөлүштүрүлүшү:** Бул генетикалык ресурстарды пайдалануу аркылуу алынган (мисалы, дары-дармек, жаңы өсүмдүк сорттору) пайданын бардык өлкөлөр жана элдер арасында адилеттүү бөлүштүрүлүшүн камсыздоону көздөйт.

Кошумча максаттар жана милдеттер:

- Экосистемаларды, табигый жашоо чөйрөлөрүн жана түрлөрдүн жашоого жөндөмдүү популяцияларын коргоо;
- Деградацияга учураган экосистемаларды реабилитациялоо жана калыбына келтирүү;
- Корголуучу аймактарды жана аларга чектеш райондорду башкаруу;
- Айлана-чөйрөгө тийгизген таасирин баалоо;
- Биотехнологияларды өткөрүп берүү;
- Потенциалды жогорулатуу;
- Өнүгүп келе жаткан өлкөлөргө каржылык колдоо көрсөтүү.

Ишке ашыруу механизми биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо жана туруктуу пайдалануу боюнча улуттук стратегияларды түзүүгө багытталган. Ал улуттук пландар жана катышуучу өлкөлөрдүн милдеттенмелери аркылуу ишке ашырылат.

Биологиялык ар түрдүүлүк боюнча рамкалык конвенциянын аткарылышын көзөмөлдөгөн жогорку мыйзам чыгаруу органы — **Тараптардын конференциясы (COP – Conference of Parties)**. Бул келишимге макул болгон бардык тараптардын ыйгарым укуктары болуп саналат; ал ар эки жылда чогулуп, маселелерди карайт, артыкчылыктарды аныктайт жана пландарды иштеп чыгат.

CBD көп деңгээлдүү башкаруу системасы аркылуу ишке ашат, анын негизги элементтери төмөнкүлөр болуп саналат:

- **Тараптардын конференциясы (COP)** — приоритеттер жана жаңылоолор боюнча чечим кабыл алган жогорку жетекчи орган (анын ичинде Биологиялык ар түрдүүлүк боюнча Глобалдык рамка);
- **Биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо боюнча улуттук стратегиялар жана иш-аракеттер планы (НСПДБ)** — ар бир өлкө үчүн милдеттүү инструмент, анда чаралар, индикаторлор жана приоритеттер камтылат;
- **Мониторинг жана отчеттуулук** — өлкөлөр ар 4 жылда улуттук отчетторун тапшырып, анда CBD максаттарына жетүүдөгү прогрессти сүрөттөшөт.

CBDнин алкагында техникалык колдоо платформалары, илимий-техникалык органдар жана каржылоо механизмдери да иштейт. <https://www.cbd.int/> .

Биологиялык ар түрдүүлүк жана экосистемалык кызматтар боюнча өкмөттөр аралык илимий-саясий платформа (IPBES — *Intergovernmental Science-Policy Platform for Biodiversity and Ecosystem Services*)

Платформанын максаты — биологиялык ар түрдүүлүк жана экосистемалык кызматтар тармагында илимий-саясий өз ара аракеттенүүнү чыңдоо. Бул биоартүрдүүлүктү сактоо жана туруктуу пайдалануу, адамзаттын узак мөөнөттүү жыргалчылыгы жана туруктуу өнүгүү үчүн зарыл. <https://www.ipbes.net/>

ПРОТОКОЛДОР, КЕЛИШИМДЕР

Nagoya Protocol

Нагойя протоколу (<https://www.cbd.int/abs>) Биологиялык ар түрдүүлүк жөнүндө конвенцияга карата генетикалык ресурстарга жетүүнү жөнгө салуу жана аларды колдонуу аркылуу алынган пайданы адилеттүү жана тең негизде биргелешип бөлүштүрүү боюнча Нагойя протоколу. Нагойя

протоколунун тексти (орус тилинде).

(<https://www.cbd.int/abs/doc/protocol/nagoya-protocol-ru.pdf>) Биологиялык ар түрдүүлүк жөнүндө конвенцияга карата генетикалык ресурстарга жетүүнү жөнгө салуу жана аларды колдонуу аркылуу алынган пайданы адилеттүү жана тең негизде биргелешип бөлүштүрүү боюнча Нагойя протоколу жана ага тиркемелер. <https://www.cbd.int/abs/about/default.shtml> Бул глобалдык келишимдин максаты — генетикалык ресурстардан алынган пайданы адилеттүү жана тең бөлүштүрүү. Протокол 2010-жылы кабыл алынып, 2014-жылдын октябрында күчүнө кирген.

Микроорганизмдердин, жаныбарлардын жана өсүмдүктөрдүн генетикалык ресурстары ферменттерди, молекулаларды жана жакшыртылган гендерди иштеп чыгуу үчүн баалуу болуп саналат. Бул ресурстар дары-дармек чыгарууда, айыл чарба өсүмдүктөрүн коргоодо, химиялык заттарды өндүрүүдө жана башка көптөгөн тармактарда пайдалуу болушу мүмкүн.

Бул ресурстарды биргелешип пайдалануу биоартүрдүүлүккө бай өлкөлөр үчүн да, дүйнөлүк коомчулук үчүн да абдан маанилүү.

Cartagena Protocol on Biosafety

Биобезопаслык боюнча Картахена протоколу

https://bch.cbd.int/protocol?_gl=1*ubbaxc*_ga*Mzg5ODUyODM0LjE3Mjg2MTgyNDg.*_ga_7S1TPRE7F5*MTcyODcxNTQyOC4yLjEuMTcyODcxNTYxMi42MC4wLjA.

Биологиялык ар түрдүүлүк жөнүндө конвенцияга карата Биобезопаслык боюнча Картахена протоколу — бул эл аралык келишим болуп, анын максаты — заманбап

биотехнологиянын натыйжасында пайда болгон жана биологиялык ар түрдүүлүктү сактоого жана аны туруктуу пайдаланууга терс таасирин тийгизиши мүмкүн болгон тирүү өзгөртүлгөн организмдерди (ТӨО) коопсуз иштетүүнү, ташууну жана пайдаланууну камсыз кылуу, ошондой эле адамдын ден соолугуна болгон тобокелчиликтерди эске алуу болуп саналат.

Бул келишим заманбап биотехнология аркылуу алынган тирүү өзгөртүлгөн организмдердин өлкөлөр ортосундагы кыймылын жөнгө салат. Протокол 2000-жылдын 29-январында кабыл алынып, 2003-жылдын 11-сентябрында күчүнө кирген.

Протоколдун максаты — ТӨОдон келип чыккан коркунучтардан биологиялык ар түрдүүлүктү коргоо жана сактоо. Ал мындай организмдерди өлкөгө импорттоодон мурда мамлекеттерге негиздүү чечимдерди кабыл алуу үчүн жетиштүү маалымат берилишин кепилдейт. 1-берене

<https://www.isaaa.org/resources/publications/pocketk/8/default.asp> Протоколдун максаты — биологиялык ар түрдүүлүккө жана адамдын ден соолугуна таасир этиши мүмкүн болгон тирүү өзгөртүлгөн организмдерди (ТӨО) коопсуз өткөрүп берүү, алар менен иштөө жана колдонуу боюнча коргоону камсыз кылуу.

Кыргызстан КБР боюнча өзүнүн аткаруу боюнча мезгилдүү отчетторун сунуш кылган.

Баяндамалар	Тапшырылган күнү	QR-код
Кыргыз Республикасынын Биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо боюнча биринчи Улуттук баяндамасы жана Иш-аракеттер планы	1998	https://www.cbd.int/doc/world/kg/kg-nbsap-01-ru.pdf
Кыргыз Республикасынын Биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо стратегиясы	2002	https://cbd.minjust.gov.kg/53770/edition/321691/ru
Кыргыз Республикасынын үчүнчү Улуттук баяндамасы	2006	https://s3.eu-central-1.amazonaws.com/shukurov/book/shukurov_3national_report_kr_biodiv.pdf
Кыргыз Республикасынын төртүнчү Улуттук баяндамасы	2008	https://drive.google.com/file/d/1Bvysqa5-w3UqQvwkub6eNoJpWxayBige/view?usp=sharing
Кыргыз Республикасынын алтынчы Улуттук баяндамасы	2019	https://chm.cbd.int/pdf/documents/nationalReport6/243111/3

Кыргыз Республикасынын Биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо боюнча стратегиясы жана 2014–2020-жылдарга иш-аракеттер планы	2013	https://docs.google.com/document/d/18aHcXQC_btqIYMavycKURmX_ADUicAWf/edit?usp=sharing&oid=105725752592682931349&rtpof=true&sd=true
Учурда даярдалып жаткан документтер: Кыргыз Республикасынын Биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо боюнча 2025–2030-жылдарга стратегиясы жана иш-аракеттер планы Кыргыз Республикасынын жетинчи Улуттук баяндамасы (басылма чыккан учурга карата актуалдуу)	2025	

КЕЛИШИМ АЛКАГЫНДАГЫ РЕЗОЛЮЦИЯЛАР, МААЛЫМАТТАР, РАСМИЙ ТӨРӨЛӨРДҮН СӨЗДӨРҮ

Кыргыз Республикасы демилгелеген БУУнун Башкы Ассамблеясынын 75-сессиясында кабыл алынган дүйнөлүк биоартүрдүүлүктү сактоо боюнча резолюциясы «**Табият чек билбейт: Чек аралык кызматташтык – биоартүрдүүлүктү сактоодо жана туруктуу пайдаланууда негизги фактор**» 2021-жыл.

Бул резолюция биздин өлкөлөрдүн келечек муундарына таза, жашыл жана коопсуз айлана-чөйрөнү камсыз кылуу үчүн шашылыш жана биргелешкен кадамдарды жана чараларды көрүүнү карайт. <https://mfa.gov.kg/ru/osnovnoe-menyu/press-sluzhba/novosti/rezolyuciya-ga-oon-priroda-ne-znaet-granic>

Кыргыз Республикасынын Президентинин 2023-жылдын 29-декабрындагы №369 Жарлыгы «Ак илбирсти Кыргыз Республикасынын улуттук символу катары таануу жөнүндө» <https://cbd.minjust.gov.kg/230001468/edition/2820/ru>

2014-жылдын 17-мартындагы №131 Токтом «Кыргыз Республикасынын биологиялык ар түрдүүлүгүн сактоонун приоритеттери жөнүндө жана 2014–2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын биологиялык ар түрдүүлүктү сактоонун приоритеттерин ишке ашыруу боюнча Иш-аракеттер планы жөнүндө»

КЕЛИШИМ АЛКАГЫНДАГЫ БАЯНДАМАЛАР, ИЛИМИЙ ДАЙЫНЫЛАР, КОЛДОНМОЛОР

Айлана-чөйрөнү биотикалык жөнгө салуу илимий концепциясы

Адам үчүн жашоого ылайыктуу айлана-чөйрө жаратылыштагы, адам тарабынан бузулбаган тирүү организмдердин экологиялык коомдоштуктары (биота) тарабынан түзүлөт жана туруктуу түрдө оптималдуу абалда кармалып турат. Табигый биота айлана-чөйрөнүн өзү бузулушунун чек порогун ашпаган ар кандай бузулууларын компенсациялайт. <https://www.bioticregulation.ru/>

Европа жана Борбордук Азия үчүн биологиялык ар түрдүүлүк жана экосистемалык кызматтар боюнча регионалдык баалоо баяндамасы — бул биоартүрдүүлүктүн абалы жана өнүгүү тенденциялары боюнча билимдердин абалына жасалган сынчыл талдоо болуп саналат. Баалоодо табияттын адам жашоосуна кошкон салымы жана биоартүрдүүлүктөгү байкалган өзгөрүүлөрдүн себептери, ошондой эле бул өзгөрүүлөрдүн адамдардын жашоосунун сапатына тийгизген таасири каралат.

Баалоодо биоартүрдүүлүктүн жоготууларын жана табияттын адамдардын жашоосуна кошкон салымынын азайышын кыскартуу үчүн башкаруунун варианттары, саясат жана башкаруу ыкмалары аныкталат.

<https://www.ipbes.net/assessment-reports/eca>

Борбордук Азиядагы биологиялык ар түрдүүлүктү жана маанилүү экосистемаларды сактоонун приоритеттери боюнча аналитикалык обзор, WECOOB <https://wecoop.eu/wp-content/uploads/2020/04/Biodiversity-review-RU-130323.pdf>

Биологиялык ар түрдүүлүк боюнча глобалдык көз караштын бешинчи чыгарылышы (ГКОБ-5) — Биологиялык ар түрдүүлүк жөнүндө конвенциянын алкагындагы процесстердин жыйынтыктарын камтыйт.

ЭКОЛОГИЯ, АЙЛАНА-ЧӨЙРӨНҮ КОРГОО ЖАНА КЛИМАТ ТАРМАГЫНДАГЫ ЖАҢЫ ПАРАДИГМА https://www.bioticregulation.ru/life/paradigm_r.php

Экосистемалар жана биоартүрдүүлүк

Экосистемалардын жана биоартүрдүүлүктүн экономикасы (ТЕЕВ – The Economics of Ecosystems and Biodiversity) — бул «табияттын баалуулуктарын көрүнүктүү кылуу» максатын көздөгөн глобалдык демилге. Анын негизги максаты — бардык деңгээлдеги чечимдерди кабыл алууда биоартүрдүүлүктүн жана экосистемалык кызматтардын баалуулуктарын эске алуу. <https://teebweb.org/>

Биоартүрдүүлүктүн укуктук жана институционалдык аспектилери иштеп чыгуу боюнча колдонмо

<https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/EPLP-035-Ru.pdf>

Биологиялык ар түрдүүлүк жөнүндө конвенциянын он негизги тезиси

<https://ru.council.science/news/ten-key-messages-cbd-cop15/>

ЕБнин 2030-жылга чейинки биоартүрдүүлүк стратегиясы

https://environment.ec.europa.eu/strategy/biodiversity-strategy-2030_en

3.1.4. БУУНУН РАМСАР КОНВЕНЦИЯСЫ «ЭЛ АРАЛЫК МААНИГЕ ЭЭ СУУ-БАТКАК ЖЕРЛЕР ЖӨНҮНДӨ, АЙРЫКЧА, СУУ КАНАТТУУ КАНАТТУУЛАРДЫН ЖАШОО ЧӨЙРӨСҮ КАТАРЫ»

Рамсар конвенциясы (1971-ж.) — белгилүү бир экосистема түрүн, тактап айтканда суу-баткак жерлерди (СБЖ) коргоого арналган алгачкы глобалдык эл аралык келишим болуп саналат.

Анын негизги максаты — бардык суу-баткак жерлерди жергиликтүү, региондук жана улуттук аракеттер, ошондой эле эл аралык кызматташтык аркылуу сактоо жана акылга сыярлык пайдалануу, туруктуу өнүгүүгө салым катары.

Конвенция суу-баткак жерлердин маанилүүлүгүн белгилейт: алар суу канаттуу канаттуулардын жашоо чөйрөсү, суу режимин жөнгө салуучулар жана биоартүрдүүлүктүн булагы болуп саналат, айрыкча климаттын өзгөрүшү шартында.

Бул Конвенцияга ылайык, суу-баткак жерлерге эң ар түрдүү экосистемалар жана жашоо чөйрөлөр кирет — табигый да, адам тарабынан түзүлгөн да. Суу-баткак жерлерге туздуу жерлер, деңиз суулары, коралл рифтери, көлдөр, ички дарыялар ж.б. кирет.

Рамсар конвенциясы сейрек кездешүүчү, жоголуу коркунучунда турган же алсыз суу-баткак жерлерди аныктап, аларды «Рамсар аймактары» катары белгилөөнү колдойт. Максат — алардын биологиялык ар түрдүүлүгүн сактоо.

Толук

аталышы:

Эл аралык мааниге ээ суу-баткак жерлер жөнүндө конвенция, негизинен суу канаттуу канаттуулардын жашоо чөйрөсү катары (Convention on the Conservation of Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat — Рамсар конвенциясы)

Расмий баракча: <https://www.ramsar.org/>

Конвенциянын

расмий

тексти:

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/waterfowl.shtml

Ратификация

тууралуу

маалымат

Кыргыз Республикасынын 2002-жылдын 10-апрелиндеги №54 Мыйзамы «Кыргыз Республикасынын эл аралык мааниге ээ суу-баткак жерлер жөнүндө БУУнун конвенциясына, негизинен суу канаттуу канаттуулардын жашоо чөйрөсү катары (Рамсар конвенциясы) кошулуусу жөнүндө» <https://cbd.minjust.gov.kg/4-959/edition/283974/ru>

Негизги максат — бардык суу-баткак жерлерди сактоо жана аларды акылга сыярлык пайдалануу. Бул максат жергиликтүү, регионалдык жана улуттук аракеттерди, ошондой эле эл аралык кызматташууну жүзөгө ашыруу аркылуу дүйнө жүзүндө туруктуу өнүгүүгө салым кошууга багытталган.

Маанилүү механизм болуп биоартүрдүүлүктү сактоо үчүн зарыл болгон (негизинен суу канаттуу канаттуулардын жашоо чөйрөсүн коргоо максатында) эл аралык суу-баткак жерлер тармагын өнүктүрүү жана башкаруу эсептелет.

Конвенцияны ишке ашыруунун механизмдери:

Конвенция өлкөлөргө төмөнкү милдеттерди жүктөйт:

- Өлкө өз аймагындагы ылайыктуу суу-баткак жерлерди аныктап, аларды эл аралык маанидеги суу-баткак жерлердин Тизмесине киргизүүгө тийиш. Ар бир суу-баткак жердин чек аралары так сүрөттөлөт жана картага түшүрүлөт; аларга суу-баткак жерлерге чектеш дарыя жана деңиз жээктери, ошондой эле суу-баткак жерлердин чегинде жайгашкан аралдар же суу тереңдиги суутуучу маалда алты метрден ашкан деңиз суулары да кириши мүмкүн, айрыкча алар суу канаттуу канаттуулардын жашоо чөйрөсү катары маанилүү болсо;
- Ар бир катышуучу тарап Тизмеге киргизүү үчүн жок дегенде бир суу-баткак жерди аныктоого милдеттүү;
- Өз аймагында жайгашкан кошумча суу-баткак жерлерди Тизмеге киргизүүгө, мурда киргизилген суу-баткак жерлердин чек араларын кеңейтүүгө же, мамлекеттик кызыкчылыктардын өзгөчө маанилүү учурларында, Тизмеден чыгарып салууга же алардын чек араларын кыскартууга укуктуу;
- Эгерде тарап Тизмеден суу-баткак жерди алып салса же анын көлөмүн кыскартса, анда ал мүмкүн болушунча суу-баткак жерлердин ресурстарын жоготууну компенсациялашы керек; айрыкча суу канаттуу канаттуулар үчүн кошумча жаратылыш резерваттарын түзүүгө милдеттүү;
- Тарап өзүнүн пландаштыруу иш-аракеттерин Тизмеге киргизилген суу-баткак жерлерди коргоого, ошондой эле мүмкүн болушунча өз аймагындагы суу-баткак жерлерди акылга сыярлык пайдаланууга багытташы керек;
- Суу-баткак жерлерди жана суу канаттуу канаттууларды коргоого көмөктөшөт, бул үчүн суу-баткак жерлерде, алар Тизмеге киргизилгенине же киргизилбегенине карабастан, жаратылыш резерваттарын түзүп, аларды тийиштүү көзөмөлдөөнү камсыздайт.

Кыргызстан Рамсар конвенциясынын аткарылышы боюнча мезгилдүү баяндамаларын сунуш кылган.

Баяндамалар	Тапшырылган күнү	QR-код
-------------	------------------	--------

Суу-баткак жерлер боюнча Рамсар конвенциясын ишке ашыруунун улуттук пландоо инструменти	2005	https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/pdf/cop9/cop9_nr_kyrgyzrep.pdf
Суу-баткак жерлер боюнча Рамсар конвенциясын аткаруу жөнүндө Улуттук баяндама	2008	https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/pdf/cop10/cop10_nr_kyrgyz.pdf
Суу-баткак жерлер боюнча Рамсар конвенциясын аткаруу жөнүндө Улуттук баяндама	2012	https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/pdf/cop11/nr/cop11-nr-kyrgyz.pdf
Суу-баткак жерлер боюнча Рамсар конвенциясын аткаруу жөнүндө Улуттук баяндама	2015	https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/2014/national-reports/COP12/cop12_nr_kyrgyz.pdf
Суу-баткак жерлер боюнча Рамсар конвенциясын аткаруу жөнүндө Улуттук баяндама	2018	https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/importftp/COP13NR_Kyrgyzstan_e.pdf

Кыргызстандын профили Конвенциянын сайтында

Бул жерде өлкө боюнча маалымат берилген, анын ичинде улуттук координациялык борборлор, улуттук иш-аракеттер программалары жана 2005-жылдан баштап мезгилдүү баяндамалар. <https://www.ramsar.org/country-profile/kyrgyzstan>

Акыркы баяндама 2018-жылы тапшырылган:

https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/importftp/COP13NR_Kyrgyzstan_e.pdf

Келишим алкагындагы резолюциялар, билдирүүлөр, расмий адамдардын сөздөрү

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2013-жылдын 18-октябрындагы №569

Токтому

«Кыргыз Республикасынын суу-баткак жерлерин 2023-жылга чейин сактоонун приоритеттерин жана 2013–2017-жылдарга Кыргыз Республикасынын суу-баткак жерлерин сактоонун приоритеттерин ишке ашыруу боюнча Иш-аракеттер планын бекитүү жөнүндө»

<https://cbd.minjust.gov.kg/94788/edition/2683/ru>

https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/national_wetland_policies_-_kyrgyzstan.pdf

Суу-баткак комплекстерин изилдөөгө жана сактоого багытталган иштер Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясы (КР УИА) менен биргелешкен долбоорлорду иштеп чыгууну жана аткарууну камтыйт. Аларга суу-баткак жерлердин инвентаризациясы, суу-баткак жерлерди пайдалануу жана коргоо

режими боюнча үлгүлүү жоболорду түзүү, аларды башкаруу пландарын даярдоо кирет. Бул иштердин ичинде 2013–2023-жылдарга карата Кыргызстанда суу-баткак жерлерди сактоо стратегиясынын долбоору да бар.

Республикада Рамсар конвенциясын ишке ашырууга байланыштуу милдеттенмелерди координациялоо жана аткарууну айлана-чөйрө тармагындагы ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган камсыз кылат.

2005-жылы Чатыр-Көл көлү Рамсар тизмесине киргизилген жана Ысык-Көл менен Сон-Көл көлдөрү сыяктуу эл аралык мааниге ээ.

Келишим алкагындагы баяндамалар, илимий маалыматтар, колдонмолор

Суу-баткак жерлерди инвентаризациялоо үчүн инструменттер https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/nwi_toolkit_2020_ru.pdf

Колдонмо «Казакстанда, Кыргызстанда жана Түркмөнстанда суу-баткак жерлердин (СБЖ) статусу тууралуу маалыматтарды жаңылоо: жергиликтүү коомчулуктар тарабынан СБЖны сактоо жана акылга сыярлык пайдалануу боюнча эң мыкты тажрыйбаларды топтоо жана жайылтуу жолу менен» <https://carececo.org/publications/%D0%92%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE-%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%82%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%8C%D1%8F%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81.pdf>

Борбор Азиянын Рамсар аймактык демилгеси (БАРД/РРИ ЦА) 2015-жылы Борбор Азия регионунда Рамсар конвенциясынын максаттары менен милдеттерин ишке ашыруу үчүн түзүлгөн жана Регионалдык экологиялык борбордун алдында иш алып барган.

БАРДдын катышуучулары болуп Казакстан, Кыргызстан, Түркмөнстан, Тажикстан Республикасы жана Өзбекстан эсептелет. <https://carececo.org/main/activity/projects/ramsarskaya-regionalnaya-initsiativa-tsentralnoy-azii-rr-i-tsa/>, <http://tajnature.tj/?p=2960&lang=ru>

Демилгенин ишке ашырылуу мөөнөтү: 2016-жылдын ноябры – 2021-жылдын августу.

Максаты: Борбор Азиядагы беш өлкөнүн ортосундагы кызматташтыкты жана өз ара аракеттенүүнү күчөтүү аркылуу Конвенциянын жоболорун жана анын 2016–2024-жылдарга карата Стратегиялык планын натыйжалуу ишке ашыруу.

2021-жылдын 23-июлунда «Суу-баткак жерлер – Борбор Азиядагы биоартүрдүүлүктүн бешиги» урааны менен Борбор Азиядагы Рамсар Регионалдык Демилгесине (РРИ-ЦА) катышкан өлкөлөрдүн өкүлдөрүнүн жыйыны болуп өттү. Анда РРИ-ЦАнын бул эл аралык келишимге кошулган өлкөлөрдө 5 жылдык

3.1.5. «ЖОГОЛУП КЕТҮҮ КОРКУНУЧУНДА ТУРГАН ЖАПАЙЫ ФАУНА ЖАНА ФЛОРА ТҮРЛӨРҮН ЭЛ АРАЛЫК СООДАГА ЧЫГАРУУ ЖӨНҮНДӨГҮ КОНВЕНЦИЯ» (CITES)

Контекст:

Жапайы фауна жана флоранын жоголуп кетүү коркунучунда турган түрлөрү боюнча эл аралык соода жөнүндө конвенция — СИТЕС (CITES — Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora) — бул өлкөлөр ортосундагы глобалдык келишим болуп, жоголуу коркунучунда турган түрлөр менен эл аралык сооданы жөнгө салат же тыюу салат.

Жапайы жаныбарлардын жана өсүмдүктөрдүн түрлөрүнүн көбөйүп бараткан жок болушуна жана мыйзамсыз соодага байланыштуу, бул көйгөйдү чечүү үчүн 1973-жылы 21 өлкө СИТЕС келишимине кол койгон. Келишим түзүлгөндөн бери дээрлик 40 жыл өткөн соң, СИТЕС бүгүнкү күндө жаратылышты эл аралык деңгээлде коргоонун негизги устундарынын бири болуп калды.

Азыркы учурда ага 183 тарап кирет жана 35 000ден ашык фауна жана флора түрлөрүнө, анын ичинде жоголуу коркунучунда турган бүтүндөй организмдер топторуна болгон сооданы көзөмөлдөйт.

СИТЕС жапайы жаныбарлар жана өсүмдүктөр менен болгон сооданы жөнгө салуу боюнча негизги эл аралык инструментти түзөт.

СИТЕСке мүчө болгон өлкөлөр ар эки-үч жылда бир жолу жолугушуп, прогрессти баалап жана корголуучу түрлөрдүн тизмесин кайра карап чыгышат. Конвенция мыйзам коргоо органдарын, улуттук парктарды, бажы кызматтарын жана жапайы жаратылышты коргоо органдарын жапайы жаратылышка каршы кылмыштарга каршы күрөшүү үчүн бириктирет.

Толук

аталышы:

«Жапайы фауна менен флоранын жоголуу коркунучунда турган түрлөрү боюнча эл аралык соода жөнүндө конвенция» (СИТЕС) (CITES — Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora)

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cites.shtml

Конвенциянын расмий баракчасы: <https://cites.org/eng>

Негизги максат: жапайы жаныбарлар жана өсүмдүктөр менен эл аралык соода алардын жашап кетишине коркунуч туудурбашын камсыз кылуу. Келишим 33 000ден ашык жаныбарлардын жана өсүмдүктөрдүн түрлөрүнө ар кандай деңгээлдеги коргоону берет.

СИТЕС конвенциясы белгилүү түрлөр менен болгон эл аралык сооданы көзөмөлдөөчү механизмдерди орнотуу үстүндө иштейт. Ал белгилүү жаныбарлар жана өсүмдүктөр түрлөрүн импорттоо, экспорттоо, кайра экспорттоо жана деңизден киргизүү иштеринин бардыгы уруксат кагаздары жана сертификаттардын негизинде жүргүзүлүшүн талап кылат.

Ратификация жөнүндө маалымат

Кыргыз Республикасынын 2006-жылдын 30-ноябрындагы №192 Мыйзамы «СИТЕС Конвенциясына кошулуу жөнүндө».

<https://cbd.minjust.gov.kg/1990/edition/285243/ru>

Жаныбарлардын түрлөрү камтылган конвенциянын тиркемелери <https://cites.org/eng>.

Конвенциянын иштөө механизмдери:

Ар бир тарап өзүнүн аймагында лицензиялоо системасын көзөмөлдөгөн мамлекеттик органды жана белгиленген түрлөр менен сооданын натыйжалуулугуна эксперттик баа берүүгө ыйгарым укуктуу жок дегенде бир илимий органды көрсөтүүгө милдеттүү.

I-тиркеме Конвенцияга жоголуу коркунучунда турган бардык түрлөрдү камтыйт, алар менен болгон соода алардын жашап кетишине түздөн-түз же кыйыр түрдө терс таасирин тийгизиши мүмкүн.

Бул түрлөрдүн үлгүлөрү менен болгон соода өзгөчө катуу жөнгө салынышы керек жана алардын жашоосуна коркунуч келтирбөө үчүн соодага өзгөчө учурларда гана уруксат берилет. I-тиркемеге киргизилген түрдүн кандай гана үлгүсүн экспорттоо болбосун, алдын ала экспорттук уруксаттын (реэкспорт үчүн сертификат же интродукция үчүн сертификат) берилиши жана көрсөтүлүшү талап кылынат. Экспортко уруксат бир катар шарттар аткарылганда гана берилет, мисалы, илимий негиздеме, браконьерчиликтин жоктугу ж.б.

II-тиркеме азырынча жоголуу коркунучунда болбосо да, бирок алардын үлгүлөрү менен болгон соода катуу жөнгө салынбаса, жоголуп кетүү коркунучуна дуушар болушу мүмкүн болгон түрлөрдү камтыйт. Бул соода алардын жашоосу менен шайкеш келбеген пайдаланууга жол бербөө максатында жөнгө салынууга тийиш. Ошондой эле, II-тиркемеге айрым I-тиркемеге киргизилген түрлөр менен болгон

сооданы натыйжалуу көзөмөлдөө үчүн жөнгө салууга тийиш болгон түрлөр да киргизилет.

III-тиркеме ар кандай Тарап өзүнүн юрисдикциясынын чегинде эксплуатацияны алдын алуу же чектөө максатында жөнгө салууга тийиш болгон жана алар менен болгон сооданы көзөмөлдөөдө башка өлкөлөрдүн кызматташуусу зарыл болгон түрлөрдү камтыйт.

Тараптар I, II, III-тиркемелерге киргизилген түрлөрдүн үлгүлөрү менен болгон сооданы ушул Конвенциянын жоболоруна гана ылайык уруксат кылышат.

Тараптар жоболордун аткарылышын камсыз кылуу үчүн тиешелүү чараларды көрүшөт, алардын ичинде:

- a) мындай үлгүлөр менен соода кылуу же аларга ээ болуу, же экөөнө тең байланыштуу аракеттер үчүн жазалоо;
- b) мындай үлгүлөрдү конфискациялоо же аларды экспорттоочу мамлекетке кайтаруу.

Ар бир Тарап Конвенциянын аткарылышы боюнча мезгилдүү отчетторду түзүп, Секретариатка жөнөтүүгө милдеттүү.

Келишим алкагындагы баяндамалар, илимий маалыматтар, колдонмолор

Кыргызстанда СИТЕС тизмесине **ак илбирс, аркар (айрыкча Марко Поло аркары), карышкыр, илбирс (рысь), дарыянын калкасы (выдра), аюу** жана башка түрлөр кирет.

Туруктуу өнүгүү максаттарынын статистикасынын алкагында Кыргызстанда Улуттук статистика комитети тарабынан атайын индикатор киргизилген — **СИТЕС Конвенциясына ылайык жаныбарларды жана өсүмдүктөрдү, алардын бөлүктөрүн жана дериваттарын алып чыгууга жана алып кирүүгө берилген уруксаттардын саны.** <https://sustainabledevelopment-kyrgyzstan.github.io/15-7-1-2/>.

Отчеттордун календары жана аларды өлкөлөр тарабынан тапшыруу тартибин төмөнкү сайттан көрүүгө болот: https://cites.org/eng/imp/reporting_requirements/annual_report?qtranslate=ru, анда Кыргызстандын акыркы отчетун **2021-жылы жөнөткөнү** көрсөтүлгөн.

Эки жылдык отчеттордун тизмесине төмөнкү шилтеме аркылуу кирүүгө болот: <https://cites.org/eng/resources/reports/biennial.php?qtranslate=ru>. Кыргызстандын акыркы эки жылдык отчети **2015–2017-жылдар** үчүн берилген.

Кыргыз Республикасынын СИТЕС тиркемесине киргизилген жаныбарлар менен өсүмдүктөрдүн кыска аныктагычы — окуу-методикалык колдонмо.

Борбордук Азиядагы жапайы жаныбарлар түрлөрү менен болгон соода

TRAFFIC, «Фауна жана Флора» жана алардын өнөктөштөрү Борбордук Азияда жапайы жаныбарлар менен болгон сооданы комплекстүү талдаган алгачкы үч отчетту сунушташкан. Ар түрдүү булактардан алынган маалыматтар мыйзамдуу жана мыйзамсыз жапайы жаныбарлар соодасынын деңгээлин жана динамикасын ачып көрсөтүү үчүн чогултулган. Изилдөө Казакстанды, Кыргызстандын, Тажикстанды жана Өзбекстанды камтыйт. <https://www.traffic.org/news/spotlighting-wild-species-trade-in-central-asia>

3.1.6. БУУнун Бонн конвенциясы «ЖАПАЙЫ ЖАНЫБАРЛАРДЫН МИГРАЦИЯЛООЧУ ТҮРЛӨРҮН САКТОО ЖӨНҮНДӨ»

Контекст:

Бонн конвенциясы (CMS — *Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals*) БУУнун Айлана-чөйрө боюнча программасынын (ЮНЕП) алкагында 1979-жылдын 23-июнунда Германиянын Бонн шаарында кабыл алынып, 1983-жылы күчүнө кирген.

Ал миграциялоочу жаныбарлардын түрлөрүн сактоого багытталган негизги эл аралык укуктук инструмент болуп эсептелет. Бул түрлөрдүн жашап кетиши эл аралык деңгээлде макулдашылган аракеттерге көз каранды.

CMS жапайы жаныбарлардын көптөгөн түрлөрү, айрыкча канаттуулар, деңиз жана кургактагы сүт эмүүчүлөр миграция учурунда улуттук чек араларды кесип өтөрүн таанууга негизделген. Бул түрлөр ар түрдүү коркунучтарга дуушар болот: жашоо чөйрөсүнүн жоголушу, аңчылык, миграциялык жолдордун бөлүнүшү, климаттын өзгөрүшү жана айлана-чөйрөнүн булганышы. Ошондуктан аларды коргоо бул түрлөр миграция кылган мамлекеттердин ортосундагы кызматташуусуз мүмкүн эмес.

Толук аталышы:

БУУнун Бонн конвенциясы — *Жапайы жаныбарлардын миграциялоочу түрлөрүн сактоо жөнүндө конвенция*
(CMS — *Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals*)

Расмий баракча: [CMS | Конвенция по сохранению мигрирующих видов диких животных](https://www.cms.int/en) <https://www.cms.int/en>

Конвенциянын расмий тексти:

https://www.cms.int/sites/default/files/instrument/cms_convtxt_russian_0.pdf

Негизги максат: жапайы жаныбарлардын белгилүү түрлөрүн сактоо үчүн эл аралык кызматташууну камсыз кылуу. Бул максат айрым түрлөргө, түрлөрдүн топторуна жана алардын популяцияларына байланышкан эл аралык келишимдер аркылуу ишке ашырылат.

Ратификация тууралуу маалымат

Кыргыз Республикасынын 2013-жылдын 22-ноябрындагы №205 Мыйзамы «1979-жылдын 23-июнунда Бонн шаарында кол коюлган Жапайы жаныбарлардын миграциялоочу түрлөрүн сактоо жөнүндө конвенцияга Кыргыз Республикасынын кошулуусу жөнүндө» <https://cbd.minjust.gov.kg/4-4951/edition/480669/ru>

Ишке ашыруу механизми: CMS рамкалык келишим катары иш алып барат, анын негизинде өзүнчө инструменттер өнүгөт. Миграциялоочу түрлөрдү сактоо алардын статусу белгилүү критерийлер боюнча начар деп эсептелген учурда ишке ашырылат. Конвенциянын тиркемелеринде жок болуп кетүү коркунучунда турган миграциялоочу түрлөрдүн тизмеси берилген (аларды аңчылыкка алуу тыюу салынат, илимий максаттар үчүн, жергиликтүү калктын муктаждыктары үчүн жана өзгөчө кырдаалдарда гана уруксат берилет), ошондой эле сактоо статусу начар болгон миграциялоочу түрлөрдүн тизмеси да бар.

Келишимдер ар түрдүү болушу мүмкүн: укуктук жактан милдеттүү келишимдер (түз мааниде «Соглашения») же азыраак формалдуу инструменттер, мисалы Өз ара түшүнүшүү тууралуу меморандумдар <http://www.cms.int/en/cms-instruments/mou>, Иш-аракеттер пландары же Түрлөр боюнча демилгелер <http://www.cms.int/en/cms-instruments/special-initiatives>, алар тиешелүү түрлөрдүн бүтүндөй миграциялык ареалын мүмкүн болушунча камтыйт. Түрлөрдү сактоонун муктаждыктарына жана белгилүү региондордун талаптарына ылайыкташкан инструменттерди иштеп чыгуу CMSтин уникалдуу мүмкүнчүлүгү болуп эсептелет. Конференция ар үч жылда бир жолу чогулат. 14-конференция 2024-жылдын февраль айында Самарканд шаарында өткөн.

CMS эки тиркемеден турат. Бул тиркемелерде Конвенция колдонулуучу миграциялоочу түрлөр тизмектелет. Конвенциянын тексти I-тиркеме жана II-тиркеме тизмесине киргизилген түрлөр боюнча Тараптардын негизги милдеттенмелерин аныктайт. Бул милдеттенмелер эки Тиркеме үчүн таптакыр ар башка, ал эми миграциялоочу түр зарылчылыкка жараша бир эле учурда эки Тиркемеге тең киргизилиши мүмкүн.

I-тиркеме – Жоголуп кетүү коркунучунда турган миграциялоочу түрлөр;
II-тиркеме – Келишимдердин негизинде сакталуучу миграциялоочу түрлөр.

https://www.cms.int/sites/default/files/uploads/revise-appendices_cop14_e.pdf

Келишим алкагындагы баяндамалар, илимий маалыматтар, колдонмолор

Кыргызстан Конвенциянын катышуучусу гана эмес, ошондой эле анын алкагындагы бир катар келишимдерге да кошулган:

- **Борбор Азиянын учуу жолу программасы**
- (CAF) <https://eurasianbustardalliance.org/ru/archives/6540>
- Миграциялоочу жырткыч канаттууларды коргоо боюнча өз ара түшүнүшүү жөнүндө меморандум (Memorandum, 2008) https://www.cms.int/raptors/sites/default/files/basic_page_documents/raptors-mou_without-annexes_r.pdf

Кол коюлган документтердин негизги максаты — Африка менен Евразиядагы миграциялоочу жырткыч канаттуулардын бардык популяциялары үчүн жагымдуу коргоо статусун камсыз кылуу же аны калыбына келтирүү.

Иш-аракеттер планында чечилиши керек болгон негизги милдеттер белгиленген, жырткыч канаттуулардын түрлөрүнүн категориялары аныкталган жана артыкчылыктуу аракеттер формулировкаланган.

- **Борбор Азиялык сүт эмүүчүлөр боюнча демилге**

https://www.cms.int/sites/default/files/publication/cami_newsletter_jan_2017_russian.pdf

Бул демилге Миграциялоочу түрлөр боюнча Конвенциянын алкагында түзүлгөн.

«Борбордук Азиядагы ири миграциялоочу сүт эмүүчүлөрдүн популяцияларынын абалына сызыктуу инфраструктуралык объекттердин таасирине байланыштуу көйгөйлөрдү чечүү боюнча колдонмо»

https://www.cms.int/sites/default/files/publication/cms-cami_pub_linear-infrastructure_wcs_russian.compressed.pdf

3.2. ХИМИЯЛЫК КОНВЕНЦИЯЛАР

The Basel, Rotterdam and Stockholm Conventions

Контекст

Химиялык коопсуздукту жөнгө салуунун азыркы эл аралык системасы адамдын саламаттыгына жана айлана-чөйрөгө зыяндуу таасир тийгизген коркунучтуу химиялык заттардын жана калдыктардын терс таасирин минималдаштырууга багытталган бир катар универсалдуу келишимдерге негизделген. Бул келишимдер коркунучтуу заттарды өндүрүү, аларды жүгүртүү, чек ара аркылуу ташуу жана жок кылуу боюнча глобалдык көзөмөл системасын түзүүдө эл аралык коомчулуктун аракеттерин чагылдырат, ошондой эле аларды туруктуу башкарууну камсыз кылат. Бул тармактагы негизги документтердин катарына Базель, Роттердам жана Стокгольм конвенциялары кирет, алар “химиялык үчилтик” деп аталат.

Биринчи документ – **Коркунучтуу калдыктарды чек ара аркылуу ташууну жана аларды жок кылууну көзөмөлдөө боюнча Базель конвенциясы** – өнүккөн өнөр жай өлкөлөрүнөн өнүгүп жаткан өлкөлөргө коркунучтуу калдыктардын мыйзамсыз ташылышын алдын алууга багытталган. Кыргызстан бул Конвенцияга 1996-жылы кошулуп, айлана-чөйрөгө жана калктын саламаттыгына коркунуч жараткан калдыктарды эсепке алуу, көзөмөлдөө жана коопсуз утилдештирүү чараларын көрүп келет.

Кийинки кадам – **Эл аралык соодадагы айрым коркунучтуу химиялык заттар жана пестициддер боюнча алдын ала негизделген макулдук процедурасы жөнүндө Роттердам конвенциясын** кабыл алуу болду. Бул документ коркунучтуу продукцияларды импорттоочу жана экспорттоочу өлкөлөр ортосунда милдеттүү түрдө маалымдоо жана макулдашуу механизмдин киргизет. Кыргызстан Роттердам конвенциясын 2000-жылы ратификациялаган.

Үчүнчүсү жана эң заманбап келишим – **Туруктуу органикалык булгоочу заттар жөнүндө Стокгольм конвенциясы (ТОБЗ)**, 2001-жылы кабыл алынып, 2004-жылы күчүнө кирген. Конвенция жогорку уулуулукка ээ, айлана-чөйрөдө узак убакыт сакталып, биологиялык организмдерде топтолууга жана алыскы аралыкка ташылууга жөндөмдүү заттарды жүгүртүүнү жөнгө салат. Кыргызстан Стокгольм конвенциясын 2006-жылы ратификациялаган.

Бул үч негизги Конвенцияны ратификациялоо менен Кыргыз Республикасы химиялык заттарды жана калдыктарды көзөмөлдөө, ошондой эле эл аралык стандарттарды улуттук укуктук базага интеграциялоо боюнча өзүнүн жоопкерчилигин тааныды. Бул Конвенциялардын жоболорун ишке ашыруу мамлекеттик органдардын, илимий мекемелердин, өнөр жай секторунун жана жарандык коом уюмдарынын активдүү өз ара аракеттенүүсүн талап кылат. Сектор аралык жана илимге негизделген ыкма гана химиялык коопсуздукту туруктуу башкарууну жана чек ара аралык коркунучтарды алдын алууну камсыз кыла алат.

3.2.1. КОРКУНУЧТУУ КАЛДЫКТАРДЫ ЧЕК АРА АРКЫЛУУ ТАШУУНУ ЖАНА АЛАРДЫ ЖОК КЫЛУУНУ КӨЗӨМӨЛДӨӨ ЖӨНҮНДӨ БАЗЕЛЬ КОНВЕНЦИЯСЫ

Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal

Коркунучтуу калдыктарды чек ара аркылуу ташууну жана аларды жок кылууну көзөмөлдөө жөнүндө Базель конвенциясы 1989-жылы кабыл алынып, 1992-жылы күчүнө кирген. Бул Конвенция коркунучтуу калдыктар жана башка түрдөгү калдыктар боюнча эң кеңири жана толук эл аралык келишим болуп саналат. Базель конвенциясынын максаты — коркунучтуу калдыктарды чек ара аркылуу ташуунун жана аларды башкаруунун олуттуу кесепеттеринен адамдын саламаттыгын жана планетаны коргоо.

Базель конвенциясы ага кошулган тараптарды коркунучтуу калдыктарды натыйжалуу жана экологиялык жактан коопсуз жок кылууну жана башкарууну камсыз кылууга милдеттендирет. Ал уулуу, жарылуучу, тез күйүүчү жана жугуштуу калдыктар сыяктуу көпчүлүк калдыктарды камтыйт.

Толук аталышы: *Коркунучтуу калдыктарды чек ара аркылуу ташууну жана аларды жок кылууну көзөмөлдөө жөнүндө Базель конвенциясы (Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal).*

Расмий баракча: <https://www.basel.int/>

Конвенциянын

расмий

тексти:

<https://www.basel.int/Portals/4/Basel%20Convention/docs/text/BaselConventionText-r.pdf>

Ратификация

жөнүндө

маалымат

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 1996-жылдын 18-январындагы № 304-І токтому <https://cbd.minjust.gov.kg/49979> жана Жогорку Кеңештин Эл өкүлдөр жыйынынын 1995-жылдын 30-ноябрындагы № 225-І токтому <https://cbd.minjust.gov.kg/17611/edition/297669/ru>

Конвенциянын максаты – кооптуу калдыктар жана башка калдыктар тармагындагы эл аралык сооданы жөнгө салуу, алардын пайда болушун жана чек ара аркылуу ташылышын минималдаштыруу жана экологиялык жактан коопсуз түрдө жок кылууну камсыз кылуу аркылуу адамдын ден соолугун жана айлана-чөйрөнү зыяндуу таасирлерден коргоо. Конвенция кооптуу калдыктардын чек ара аркылуу ташылышын азайтууга, аларды өнүгүп келе жаткан өлкөлөргө импорттоого жол бербөөгө жана калдыктарды алар пайда болгон жерде экологиялык коопсуз ыкмалар менен жок кылууга чакырат.

Конвенцияны

ишке

ашыруу

механизми

Ар бир Тарап ушул Конвенциянын Тарабы болгондон кийин алты ай ичинде өзүнүн улуттук мыйзамдарына ылайык же мындай калдыктарга жайылуучу чек ара аркылуу ташууга байланышкан талаптарга ылайык, I жана II тиркемелеринде көрсөтүлгөндөн башка калдыктарды кооптуу деп эсептеген же аныктаган болсо, Конвенциянын катчылыгын маалымдайт. Тараптар катчылыктан алынган маалыматты өздөрүнүн экспорттоочуларына жеткирүүгө милдеттүү.

Тараптар кооптуу же башка калдыктарды жок кылуу максатында импорттоого тыюу салуу укугун ишке ашырып жатып, өз чечимдери жөнүндө башка Тараптарды маалымдайт; Тараптар мындай калдыктарды импорттоого тыюу салган Тараптарга кооптуу жана башка калдыктарды экспорттоого тыюу салышат же уруксат беришпейт, эгерде алар бул тууралуу билдирүү алышкан болсо.

Тараптар социалдык, техникалык жана экономикалык аспектилерди эске алуу менен өз аймагында кооптуу жана башка калдыктардын өндүрүлүшүн минималдаштырууну камсыз кылууга, ошондой эле кооптуу жана башка калдыктарды экологиялык жактан негиздүү пайдалануу үчүн тиешелүү жок кылуу объектилеринин болушун камсыз кылууга милдеттүү, алар кайсы жерде жок кылынбасын. Бул объектилер мүмкүн болушунча өз аймагында жайгаштырылууга тийиш.

Баяндамалар, илимий маалыматтар, келишим алкагындагы колдонмолор

Өлкөлөрдүн профилдери

<https://www.basel.int/Countries/CountryProfiles/tabid/4498/Default.aspx>

Базель конвенциясынын милдеттенмелеринин бири, Конвенциянын 13-беренесине («Маалымат берүү») ылайык, ар бир календардык жылдын аягына чейин Конвенциянын аткарылышы боюнча Улуттук баяндаманы, ошондой эле мурунку календардык жылга

карата баяндаманы Тараптардын Конференциясы бекиткен бирдиктүү формага ылайык катчылыкка берүү болуп саналат. 2014-жылдан бери баяндама берилбей келет, себеби Базель конвенциясынын 1 жана 2-тиркемелерине ылайык калдыктардын көлөмү жөнүндө жетиштүү маалымат жок. “Химиялык коопсуздук”, Көз карандысыз Экологиялык Экспертиза <http://ghs.eco-expertise.org/ky-rgy-zstan/3/>

3.2.2 РОТТЕРДАМ КОНВЕНЦИЯСЫ ЭЛ АРАЛЫК СООДА ЖҮРҮШҮНДӨ АЙРЫМ КООПТУУ ХИМИЯЛЫК ЗАТТАР ЖАНА ПЕСТИЦИДДЕР БОЮНЧА АЛДЫН АЛА НЕГИЗДЕЛГЕН МАКУЛДУК ТАРТИБИ ЖӨНҮНДӨ

Rotterdam Convention on the prior informed consent procedure for certain hazardous chemicals and pesticides in international trade

Роттердам конвенциясы — бул өлкөлөргө уулуу химикаттар менен соода кылууда туура чечимдерди кабыл алууга жардам берүү үчүн түзүлгөн эл аралык макулдашуу. Ал мыйзам колдонулуучу химиялык заттардын тизмесин белгилейт жана химиялык затты экспорттоону каалаган өлкөлөрдөн ал затты импорттоого башка өлкө уруксат бергенин далилдөөнү талап кылат. Конвенция өнөр жай химикаттарына жана пестициддерге тиешелүү, алар Конвенцияга ылайык тизмеге киргизүү критерийлерине жооп берет. Химиялык заттар Конвенциянын III тиркемесине киргизилген болсо, алдын ала негизделген макулдук тартибине жатат.

Приложение III химиялык заттардын толук тизмесин бул шилтеме аркылуу көрө аласыз: <https://www.pic.int/TheConvention/Chemicals/AnnexIIIChemicals/tabid/1132/language/en-US/Default.aspx>

Толук аталышы: Эл аралык соодадагы айрым кооптуу химиялык заттар жана пестициддер боюнча алдын ала негизделген макулдук тартиби жөнүндө Роттердам конвенциясы (Rotterdam Convention on the prior informed consent procedure for certain hazardous chemicals and pesticides in international trade)

Расмий сайты:

<https://www.pic.int/>

Конвенциянын

расмий

тексти:

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/consent.pdf

Бул макулдашуу – химиялык заттарга байланыштуу коопсуздук боюнча биринчи эл аралык келишимдер системасы.

Ратификация

тууралуу

маалымат

Конвенцияны

ратификациялоо

жөнүндө

мыйзам

<https://cbd.minjust.gov.kg/17448/edition/297488/ru>

Конвенциянын негизги максаттары төмөнкүлөр болуп эсептелет:

Стороналардын жалпы жоопкерчилигин жана биргелешкен аракеттерин колдоо аркылуу айрым кооптуу химиялык заттар менен эл аралык соода жүргүзүүдө адамдын саламаттыгын жана айлана-чөйрөнү мүмкүн болуучу зыяндуу таасирлерден коргоо жана бул заттарды экологиялык жактан негиздүү пайдаланууга көмөктөшүү; алардын касиеттери жөнүндө маалымат алмашууну жеңилдетүү; импорт жана экспортко байланыштуу чечим кабыл алуу процессин улуттук деңгээлде ишке ашыруу боюнча жоболорду бекитүү жана бул чечимдерди Стороналар арасында жайылтуу.

Конвенцияны ишке ашыруу механизми

Максатка жетүү үчүн Стороналардын биргелешкен аракеттери талап кылынат, тактап айтканда, катышуучу мамлекеттер төмөнкүлөрдү камсыз кылышы керек:

- эл аралык соодада коркунучтуу химиялык заттар боюнча импорттоочу да, экспорттоочу да мамлекеттердин жалпы жоопкерчилиги бар экендиги;
- импорттоочу өлкөлөргө, айрыкча өнүгүп келе жаткан өлкөлөргө, алдын ала негизделген макулдук тартибине кирген импорттолгон химиялык заттар жөнүндө көбүрөөк маалымат берилүүсү;
- импорттоочу өлкөлөр ишенимдүү маалыматтын негизинде алдын ала негизделген макулдук тартибине кирген бул химиялык затты импорттоону каалайбы же анын импортун тыюуну чечүүгө мүмкүнчүлүк алышы;
- импорт маселелери боюнча чечимдер (алдын ала негизделген макулдук тартибине кирген химиялык заттарды импорттоого уруксат берүү же тыюу салуу) тууралуу бардык катышуучу мамлекеттер кабардар болушу.

Конвенция 30 беренеден турат, анда алдын ала негизделген макулдук тартиби сүрөттөлөт, жана 5 тиркемеден турат, анда кайсы химиялык заттар (өнөр жай химикаттары жана пестициддер) ушул тартипке кирери көрсөтүлгөн.

Роттердам конвенциясына киргизилген химиялык заттар — бул катышуучу Стороналар тарабынан тыюу салынган же катуу чектелген жана адамдын саламаттыгына жана айлана-чөйрөгө коркунуч жараткан өнөр жай химикаттары менен пестициддер.

Роттердам конвенциясына ылайык, анын алкагына кирген бардык химиялык заттар төмөнкү категорияларга бөлүнөт:

- пестицид;
- өзгөчө кооптуу пестициддик курам;
- өнөр жай химикаты.

Жалпы заттардын саны: 55 химиялык зат, анын ичинде 36 пестицид (алардын ичинен 3 өзгөчө кооптуу пестициддик формула), 18 өнөр жай химикаты жана эки категорияга тең таандык 1 химикат. [FAOHomepic.int+1IISD Earth Negotiations Bulletin+1](https://www.pic.int/theconvention/chemicals/annexiichemicals?utm_source=chatgpt.com)
https://www.pic.int/theconvention/chemicals/annexiichemicals?utm_source=chatgpt.com

СОР-12де (2025-жылдын май айы) расмий түрдө төмөнкү заттар кошулган:
Carbosulfan; Fenthion (формулары ULV ≥ 640 г активдүү зат/л)
[agencyiq.com+2pic.int+2pic.int+2](https://www.pic.int/theconvention/chemicals/annexiichemicals?utm_source=chatgpt.com)

Ошентип, СОР-12ден кийин заттардын саны 55ке жетти жана жаңы толуктоолор пайда болду, анын ичинде фитопротектор — **Carbosulfan** жана **Fenthion**, алар 2025-жылдан тартып Annex III тизмесине киргизилген.

Алдын ала негизделген макулдук тартибине катышкан ар бир мамлекет Конвенцияга ылайык административдик тапшырмаларды аткарууга жооптуу болгон компетенттүү мекемени дайындоого милдеттүү. Кээ бир өлкөлөр 2 же андан көп мекемелерди дайындаган (пестициддер үчүн өзүнчө жана өнөр жай химикаттары үчүн өзүнчө), башкалары болсо пестициддерге да, өнөр жай химикаттарына да жооп берген бир эле мекемени аныктаган.

ППКР «Жарандардын саламаттыгына жана айлана-чөйрөгө айрым кооптуу химиялык заттардын жана пестициддердин терс таасиринен коргоо чаралары жөнүндө» 2001-жылдын 27-июлу № 376.

ППКР 2011-жылдын 6-июну № 289 жогорудагы ППКРге өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө. <https://cbd.minjust.gov.kg/14329/edition/955542/ru>

ППКР 2011-жылдын 6-июну №289 — Колдонууга тыюу салынган химиялык заттардын тизмеси <https://cbd.minjust.gov.kg/7-18055/edition/1145356/ru>

Баяндама, илимий маалыматтар, келишим чөйрөсүндөгү колдонмолор

Кыргызстандын тараптан Конвенциянын Секретариатына төмөнкүлөр тапшырылган:

- өнөр жай химикаттарын жана пестициддерди колдонууга тыюу салуу боюнча 17 акыркы регламентациялык ППКР;
- өнөр жай химикаттары жана пестициддер боюнча 46 импорттук жооп (10-берене).

Импорт боюнча жооптор Конвенциянын расмий форматына ылайык даярдалган. Жооптор Секретариат тарабынан расмий кабыл алынып, Конвенциянын сайтына жайгаштырылган.

<http://ghs.eco-expertise.org/wp-content/uploads/2013/10/Rotterdamskaya-konventsia-noyabr-2017-god.pdf>

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2015–2017-жылдары эл аралык химиялык заттардын коркунучтуулугун классификациялоо жана маркировкалоо системасын Кыргыз Республикасында ишке киргизүү боюнча Программаны жана аны ишке ашыруу боюнча Иш-чаралар планын бекитүү жөнүндө <https://cbd.minjust.gov.kg/7-18055/edition/1145356/ru>

Пестициддер боюнча эл аралык аракеттер тармагы (PAN) өзгөчө кооптуу пестициддердин тизмесин даярдаган. <https://www.pan-germany.org/download/pic-russ.pdf>

Кыргызстанда айыл чарбасындагы уулануулар боюнча изилдөө жүргүзүлгөн (БИОМ, PAN UK, ФАОнун колдоосу менен), анда пестициддерди колдонгон дыйкандардын 46%ы ар кандай деңгээлде ден соолугуна терс таасир алып жаткандыгы аныкталган.

<https://www.fumigaciya.ru/sites/default/files/public/page/2011-09/15/osoboopasnyepesticidy.pdf>

Пестициддер маселелери боюнча материалдардын кеңири тизмесин «Көз карандысыз экологиялык экспертиза» коомдук уюмунун сайтынан алууга болот. <https://eco-expertise.org/>

3.2.3. СТОКГОЛЬМ КОНВЕНЦИЯСЫ ТУРУКТУУ ОРГАНИКАЛЫК БУЛАГАНДАР ЖӨНҮНДӨ

Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants (POPs)

Стокгольм конвенциясы «Туруктуу органикалык булгануучулар жөнүндө» 2001-жылдын 22-майында Швециянын Стокгольм шаарында ыйгарым укуктуу өкүлдөрдүн конференциясында кабыл алынган. Бул Конвенция 2004-жылдын 17-майында күчүнө кирген. Ал адамдын саламаттыгын жана планетаны атмосферада узак убакытка чейин сакталып, таралып, адамдар

жана жапайы жаныбарлар аркылуу дем алынып, кийин адамдын жана планетанын саламаттыгына олуттуу зыян тийгизген уулуу химиялык заттардан коргоого багытталган эл аралык келишим болуп эсептелет.

Бул олуттуу көйгөйгө жооп катары Стокгольм конвенциясы аны колдогон тараптардан СОЗдун атмосферага чыгарылышын жок кылуу же кыскартуу боюнча эффективдүү чараларды кабыл алууну талап кылган.

[Статья 1, расмий сайт](#): Келишимге ылайык, Конвенциянын негизги максаты — адамдын саламаттыгын жана планетаны СОЗдон коргоо.

Полное название: Стокгольмская конвенция о стойких органических загрязнителях (Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants (POPs))

Расмий **текст**
https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/pollutants.pdf

Расмий баракча <https://www.pops.int/>

Ратификация **тууралуу** **маалымат**
2006-жылдын 19-июлу №114 Мыйзам «Конвенцияны ратификациялоо жөнүндө»
<https://cbd.minjust.gov.kg/17725/edition/297816/ru>

Конвенциянын максаттары:

Рио-де-Жанейродо кабыл алынган айлана-чөйрө жана өнүгүү боюнча декларациянын 15-принципинде бекитилген сактык чараларынын принциптерин эске алуу менен, бул Конвенциянын максаты адамдын саламаттыгын жана айлана-чөйрөнү туруктуу органикалык булгануучулардан (СОЗ) коргоо болуп эсептелет.

Стокгольм конвенциясы СОЗдорду колдонууга чектөө коюуга, андан кийин алардын өндүрүшүн толугу менен токтотууга жана эмиссия булактарын жоюуга багытталган. Сактык чаралары Конвенциянын бардык аракеттеринин негизинде турат жана бекитилген.

СОЗдор уулуу касиеттерге ээ, бузулууга туруктуу, биологиялык түрдө топтолот жана аба, суу жана миграциялык балыктар, жаныбарлар менен канаттуулар аркылуу чек арадан өтүп ташылат. Экосистемаларда жана жаныбарлар менен адамдардын май ткандарында топтолуп, СОЗдор адамдын саламаттыгына жана айлана-чөйрөнүн абалына олуттуу терс кесепеттерди жаратат.

Учурда Конвенциянын жөнгө салуучу тизмесине 16 пестицид жана 10 өнөр жай химикаты киргизилген.

<https://mineconom.gov.kg/froala/uploads/file/2a0ee1791174c5625ad4dde9e2a20737c7a20d75.pdf> .

Конвенцияны ишке ашыруу механизмдери:
Стокгольм конвенциясы боюнча милдеттенмелерди аткаруунун негизги иш-чараларынын бири — СОЗ боюнча Улуттук аракеттер планын (мындан ары — УАП) иштеп чыгуу, жаңылоо жана аткаруу болуп саналат.

Учурда УАПтын негизги милдеттери төмөнкүлөр:

- эскирген пестициддерди колдонууну токтотуу жана кампадагы запастарды жоюу;
- 2025-жылга чейин ПХД/ПХБ камтыган жабдууларды эксплуатациялоону токтотуу;
- 2028-жылга чейин аларды экологиялык жактан коопсуз жок кылууну камсыз кылуу.

Калган СОЗдор боюнча милдет — алардын чыгарылышын минималдаштыруу, ал эми мүмкүн болгон учурда толугу менен жоюу.

Улуттук профилдер өлкөлөр боюнча
<https://www.pops.int/Countries/Reporting/NationalReports/tabid/3668/Default.aspx>

Баяндама, илимий маалыматтар, келишим чөйрөсүндөгү колдонмолор

- Кыргыз Республикасы тарабынан Стокгольм конвенциясынын полихлорланган дифенилдерге (ПХД) байланыштуу аткарылышы жөнүндө маалымат
https://ipen.org/sites/default/files/documents/iee_pcb_inventory_final_ru.pdf
- Кыргыз Республикасынын СОЗ боюнча биринчи Улуттук аракеттер планы 2006-жылдын 3-июлундагы № 371-р ПКР буйругу менен бекитилген.
<https://cbd.minjust.gov.kg/57-3884/edition/298655/ru>
- «Кыргыз Республикасына СОЗ боюнча Стокгольм конвенциясын аткаруу үчүн Улуттук аракеттер планын даярдоого көмөк көрсөтүү»
<https://eco-expertise.org/wp-content/uploads/2019/07/Book-CK-PXB.pdf>
- «Кыргызстанда айыл чарбасында колдонууга тыюу салынган жана жараксыз пестициддерди жок кылуу» https://eco-expertise.org/wp-content/uploads/2022/06/GEF-ID-5000-UP-v-KR_Optimized.pdf
- «Борбор Азия, Кавказ жана Түркия өлкөлөрүндөгү эскирген пестициддерди жана аларга байланышкан калдыктарды инвентаризациялоо»
<https://ecomap.kg/uploads/files/report.pdf>

3.3. ЭКОЛОГИЯЛЫК УКУКТАР, ЖАРАНДАРДЫН УКУКТАРЫН КОРГОО ЖАНА КООМЧУЛУКТУН КАТЫШУУСУ

Контекст

Заманбап эл аралык экологиялык укук нормалары акырындык менен айлана-чөйрөнү коргоого гана эмес, экологиялык контексттеги адам укуктарына да басым жасоодо. Бул жарандардын маалыматка жетүү, чечим кабыл алууга катышуу жана айлана-чөйрөгө байланышкан маселелер боюнча укуктук коргоого ээ болуу укуктарын таанууну билдирет. Бул принциптер адамдын экологиялык укуктары концепциясынын өзөгүн түзөт жана Орхус жана Эспо конвенциялары сыяктуу бир катар эл аралык макулдашууларда бекитилген.

Маалыматка жетүү, коомчулуктун чечим кабыл алуу процессине катышуусу жана айлана-чөйрөгө байланышкан маселелер боюнча адилет сотко жетүү жөнүндө Конвенция (Орхус конвенциясы, 1998-жыл) экологиялык демократиянын үч негизги «таянчы» деп жарыялайт. Ал мамлекеттердин төмөнкүлөрдү камсыз кылуу милдеттенмелерин белгилейт:

- жарандардын экологиялык маалыматка эркин жетүүсү;
- айлана-чөйрөгө таасир этүүчү чечимдерди кабыл алууга алардын толук кандуу катышуусу;
- экологиялык укуктар бузулган учурда сотко эффективдүү жетүү.

Кыргыз Республикасы Орхус конвенциясын 2001-жылы (КРнын 2001-жылдын 12-январындагы № 5 Мыйзамы) ратификациялап, экологиялык саясатта ачыктыкты жана коомчулуктун катышуусун камсыз кылууга милдеттенген.

Башка маанилүү документ — айлана-чөйрөгө тийгизген таасирди трансчек аралык контекстте баалоо жөнүндө Конвенция (Эспо конвенциясы, 1991-жыл), ал коңшу мамлекеттердин жана таасир эткен калктын чарбалык ишмердүүлүктүн айлана-чөйрөгө тийгизген таасирин баалоо процессинде маалымдалуу жана катышуу укуктарын бекитет. Конвенция жалпы табигый ресурстарды бөлүшкөн мамлекеттердин ортосундагы жаңжалдардын алдын алууга жана ишенимди бекемдөөгө өбөлгө түзөт. Кыргызстан аны да 2001-жылы (КРнын 2001-жылдын 12-январындагы № 6 Мыйзамы) ратификациялаган.

Кыргыз Республикасынын бул эл аралык келишимдерге кошулуусу өлкөнүн экологиялык ачыктык, туруктуу өнүгүү жана жарандардын укуктук корголушу боюнча эл аралык стандарттарды сактоого умтулуусун чагылдырат. Коомчулуктун катышуусу формалдуулук катары эмес, натыйжалуу жана адилеттүү экологиялык саясаттын зарыл элементи катары каралат.

3.3.1. ББЭК БУУНУН КОНВЕНЦИЯСЫ МААЛЫМАТКА ЖЕТҮҮ, КООМЧУЛУКТУН ЧЕЧИМ КАБЫЛ АЛУУ ПРОЦЕССИНЕ КАТЫШУУСУ ЖАНА АЙЛАНА- ЧӨЙРӨГӨ ТИЕШЕЛҮҮ МАСЕЛЕЛЕР БОЮНЧА АДИЛЕТ СОТКО ЖЕТҮҮ ЖӨНҮНДӨ

АЙЛАНА-ЧӨЙРӨ [ОРХУС КОНВЕНЦИЯСЫ]

Толук аталышы: БУУнун Европа Экономикалык Комиссиясынын Маалыматка жетүү, коомчулуктун чечим кабыл алуу процессине катышуусу жана айлана-чөйрөгө тиешелүү маселелер боюнча адилет сотко жетүү жөнүндө Конвенциясы (Орхус конвенциясы) (United Nations Economic Commission for Europe Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters)

Расмий баракча

[Introduction | UNECE - https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/introduction](https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/introduction)

Конвенциянын

расмий

тексти

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orhus.shtml

Ратификация тууралуу маалымат

Кыргыз Республикасынын «БУУнун Европа Экономикалык Комиссиясынын Маалыматка жетүү, коомчулуктун чечим кабыл алуу процессине катышуусу жана айлана-чөйрөгө тиешелүү маселелер боюнча адилет сотко жетүү жөнүндө Конвенциясына кошулуу тууралуу» Мыйзамы

<https://cbd.minjust.gov.kg/387/edition/282445/ru>

Негизги максат – адамдын ден соолугу жана жыргалчылыгы үчүн жагымдуу айлана-чөйрөгө болгон укугун, маалыматка жетүү укугун, чечим кабыл алуу процессине коомчулуктун катышуу укугун жана айлана-чөйрөгө тиешелүү маселелер боюнча адилет сотко жетүү укугун коргоону колдоо.

Орхус конвенциясы — экологиялык келишимдин жаңы түрү. Конвенция:

- экологиялык укуктарды жана адам укуктарын байланыштырган;
- бизде келечек муундар алдында милдеттер бар экенин тааныйт;
- туруктуу өнүгүү бардык кызыкдар тараптарды тартуу аркылуу гана ишке ашарын белгилейт;
- өкмөттүн жоопкерчилигин жана айлана-чөйрөнү коргоону байланыштырат;
- коомчулук менен мамлекеттик органдардын демократиялык контексттеги өз ара аракеттенүүсүнө көңүл бурат.

Конвенциянын предмети адамдар менен өкмөттөрдүн ортосундагы өз ара мамилелердин маңызына тиешелүү. Конвенция — бул айлана-чөйрөнү коргоо боюнча гана эмес, өкмөттөрдүн жоопкерчилиги, ачыктыгы жана ыкчамдыгы боюнча да макулдашуу. Ал коомдук укуктарды камсыздайт жана Стороналар менен мамлекеттик органдарга маалыматка жетүү, коомчулуктун катышуусу жана адилет сотко жетүү боюнча милдеттерди жүктөйт. Мындан тышкары, Орхус конвенциясы эл аралык макулдашууларды талкуулоого жана ишке ашырууга коомчулуктун катышуусунун жаңы процессин да калыптандырат.

Орхус конвенциясынын ишке ашыруу механизми эл аралык экологиялык укукта сейрек кездешүүчү механизмдердин бири болуп эсептелет, ал коомчулук өкүлдөрүнө белгилүү бир Сторонанын аткаруусу боюнча өз тынчсызданууларын түздөн-түз көз карандысыз эксперттер кеңешине — Аткаруу маселелери боюнча комитетке билдирүүгө мүмкүндүк берет. Комитет ишти маңызы боюнча карап, жыйынтыктарды бекитет жана эгер аткарылбоо аныкталса, сунуштарды Сөзөңдөшүү Сторонго же, Сторонанын макулдугу менен, түз тиешелүү Сторонага бере алат.

2022-жылы Орхус конвенциясынын Стороналардын жыйыны Орхус конвенциясынын алкагында айлана-чөйрө коргоочулары боюнча атайын баяндамачынын кызмат ордун негиздеген.
<https://unece.org/media/environment/Aarhus-Convention/press/368806>.

Атайын баяндамачынын ролу Орхус конвенциясында каралган укуктарын ишке ашырууга аракет кылганы үчүн жазалоого, куугунтуктоого же куугунтуктоо коркунучуна дуушар болгон ар кандай адамды коргоо боюнча чараларды көрүүдө турат.

Бул — айлана-чөйрө коргоочуларын коргоо үчүн атайын түзүлгөн биринчи эл аралык механизм болуп саналат жана ал мыйзамдуу милдеттүү түзүмдүн, БУУнун системасынын же башка өкмөттөр аралык түзүмдүн алкагында негизделген.
<https://unece.org/env/pp/aarhus-convention/special-rapporteur>

Конвенциянын алкагында «Булгоочу заттардын чыгарылышы жана жылышы боюнча реестр жөнүндө протокол» кабыл алынган, бирок Кыргызстан бул протоколдун катышуучусу эмес.
https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/27_13ar.pdf.

БАЯНДАМАЛАР, ИЛИМИЙ МААЛЫМАТТАР, КЕЛИШИМ ЧӨЙРӨСҮНДӨГҮ КОЛДОНМОЛОР

Кыргыз Республикасы алты улуттук баяндама тапшырган, алар менен төмөнкү сайттан таанышууга болот: <http://aarhus.kg/ru/natsionalnye-doklady>

Калкты кеңири кабардар кылуу максатында «Айлана-чөйрөнүн абалы боюнча Улуттук баяндамалар» чыгарылат. <http://aarhus.kg/ru/sostoyanie-okruzhayushhej-sredy-kr>

Конвенцияны ишке ашырууга көмөк көрсөтүү максатында Кыргызстанда Орхус борборлору түзүлгөн. <http://aarhus.kg/ru/>

Кыргызстандагы Орхус борборлорунун сайтынан Улуттук баяндамаларды жүктөп алууга болот: [Улуттук баяндамалар](#), жылдык отчетторду: [Жылдык отчеттор](#) жана башка пайдалуу маалыматтарды.

«Экологиялык маанилүү чечимдерди кабыл алууга катышуу боюнча колдонмонун жарыясы». <https://next.biom.kg/informatory/publications/5812cb34a6016dcc8ae57a70>

Экологиялык маалымат менен иштөө боюнча роликтер
<https://www.youtube.com/watch?v=rsQ4BQfT69c>

Жаштардын маанилүү чечимдерди кабыл алууга катышуусу <https://www.youtube.com/watch?v=W5BnnCg5aPs>

Плакат “Орхус Конвенциясы — экологиялык укуктарды коргоонун куралы”
<https://next.biom.kg/informatory/publications/5812cb34a6016dcc8ae57a5d>

3.3.2. ЧЕК АРАДАН ТЫШКАРКЫ КОНТЕКСТТЕ АЙЛАНА-ЧӨЙРӨГӨ ТИЙГИЗИЛГЕН ТААСИРДИ БААЛОО ЖӨНҮНДӨ КОНВЕНЦИЯ (КЫСКАЧА ЭСПО КОНВЕНЦИЯСЫ)

Толук

аталышы:

Чек арадан тышкаркы контекстте айлана-чөйрөгө тийгизилген таасирди баалоо жөнүндө Конвенция (кыскача Эспо Конвенциясы)

<https://unece.org/history-convention-and-its-protocol>

Конвенциянын

расмий

тексти

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/env_assessment.shtml

Ратификация жөнүндө маалымат

2001-жылдын 12-январындагы № 6 Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен Конвенция ратификацияланган <https://cbd.minjust.gov.kg/17002/edition/297095/ru>

Конвенциянын негизги максаттары:

- Айлана-чөйрөгө тийгизген таасирди баалоо боюнча, айрыкча чек арадан тышкаркы контекстте, эл аралык кызматташтыкты бекемдөө
- Алдын ала багытталган саясатты иштеп чыгуу
- Айлана-чөйрөгө олуттуу зыяндуу таасирлерди алдын алуу, жумшартуу жана көзөмөлдөө, өзгөчө чек арадан тышкаркы контекстте
- Чечим кабыл алуу процессинин алгачкы баскычтарында айлана-чөйрөлүк факторлорду эске алуу зарылдыгын таануу жана айлана-чөйрөгө тийгизген таасирди баалоо процедурасын колдонуу
- Чечим кабыл алуучуларга берилүүчү маалыматтын сапатын жогорулатуу, бул экологиялык чечимдерди кабыл алууда олуттуу зыяндуу таасирлерди, айрыкча чек арадан тышкаркы контекстте, минималдаштырууга шарт түзөт

Конвенцияны ишке ашыруу механизми

Конвенцияга ылайык, айлана-чөйрөгө тийгизген таасирди баалоо процедурасы (анын ичинде коомдук талкуулар) потенциалдуу коркунучтуу долбоорлор боюнча бир гана мамлекеттин ичинде эмес, таасир тийгизиши мүмкүн болгон коңшу өлкөлөрдө да жүргүзүлүшү зарыл. Бул баалоо пландаштыруу процессинин алгачкы баскычтарында жүргүзүлүшү керек. Коңшу мамлекеттерге таасир этүү коркунучу бар объекттердин тизмеси Конвенциянын 1-тиркемесинде көрсөтүлгөн.

Бүгүнкү күндө Конвенция 700дөн ашык жолу колдонулду. Алардын басымдуу бөлүгү электр станцияларын курууга байланышкан: атомдук, гидроэлектр станциялары, көмүр, газ жана шамал энергиясы боюнча станциялар. Ошондой эле чек арадан тышкаркы инфраструктура боюнча: авто жолдор, темир жолдор, электр берүү линиялары, түтүк өткөргүчтөр, пайдалуу казындыларды алуу, ири карьерлер жана жеринде иштетүү иштерин камтыйт.

Конвенциянын алкагында Стратегиялык экологиялык баалоо жөнүндө Протокол кабыл алынган

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/protocol_ecology.pdf,

Бирок Кыргызстан бул протоколдун тарабы эмес.

Келишимдин алкагындагы докладдар, илимий маалыматтар, колдонмолор Маалыматтык буклет

<https://www.osce.org/files/f/documents/5/1/488113.pdf>

БУУ ЕЭКтин чек арадан тышкаркы контекстте айлана-чөйрөгө тийгизген таасирди баалоо жөнүндө Конвенциясы. Иллюстрациялар менен тандалган тезистер.

ОБСЕнин жана Конвенциянын Секретариатынын колдоосу менен «Зой»

Экологиялык тармагы тарабынан даярдалган. [https://zoinet.org/wp-](https://zoinet.org/wp-content/uploads/2018/01/Espoo-cartoons-RU.pdf)

[content/uploads/2018/01/Espoo-cartoons-RU.pdf](https://zoinet.org/wp-content/uploads/2018/01/Espoo-cartoons-RU.pdf)

3.4. АБА ТАЗАЛЫГЫНА ЖАНА ОЗОН КАТМАРЫНА БАЙЛАНЫШКАН КОНВЕНЦИЯЛАР

КОНТЕКСТ:

Атмосфералык абанын булганышы жана озон катмарынын бузулушу – мамлекеттик чек араларды тааныбаган глобалдык экологиялык көйгөйлөр. Бул чакырыктарга жооп катары эл аралык коомчулук трансчек аралык булганууну алдын алуу жана жашоо үчүн маанилүү атмосфералык процесстерди сактоо максатында укуктук механизмдерди иштеп чыккан. Кыргыз Республикасы бул маселелердин маанилүүлүгүн таанып, ушул тармактагы бир катар негизги эл аралык келишимдерге кошулган.

Узак аралыктагы трансчек аралык аба булгануусу боюнча Конвенция (Женева, 1979-ж.) абанын миңдеген чакырымга чейин тараган булгануусун жөнгө салган алгачкы милдеттүү юридикалык документ болуп калды. Ал мамлекеттердин күкүрт газы жана азот оксиддери сыяктуу булгануучу заттардын чыгышын азайтуу боюнча кызматташтыгын карайт. Кыргызстан бул Конвенцияга 2000-жылы кошулган (КР мыйзамы 2000-ж. 14-январь № 11).

Озон катмарын коргоо боюнча Вена Конвенциясы (1985-ж.) жана Озон катмарын бузган заттар боюнча Монреаль протоколу (1987-ж.) озонду бузган заттардан (ОРВ), мисалы, хлорфторуглероддордон (ХФУ), этап-этабы менен баш тартуунун глобалдык режиминин негизин түзгөн. Кыргызстан бул эки документти тең 2000-жылы ратификациялаган (КР мыйзамы 2000-ж. 15-январь № 16).

Бул келишимдер озон катмарынын абалын турукташтырууда гана эмес, атмосфераны коргоо боюнча ийгиликтүү эл аралык кызматташтыктын үлгүсү катары да чоң рол ойношкон. Кыргызстан бул механизмдерге катышуу менен глобалдык экологиялык милдеттенмелерди аткарууга жана атмосферага зыяндуу таасирди азайтуучу туруктуу технологияларды киргизүүгө умтуларын көрсөтүп турат.

3.4.1. БУУ ЕЭКТИН УЗАК АРАЛЫКТАГЫ ТРАНСЧЕК АРАЛЫК АБА БУЛГАНУУСУ БОЮНЧА КОНВЕНЦИЯСЫ

Convention on Long-range Transboundary Air Pollution

Конвенциянын

расмий

тексти

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/transboundary.shtml

Конвенциянын

сайты

<https://unece.org/environmental-policy-1/air>

Ратификация

жөнүндө

маалымат

БУУ ЕЭКтин узак аралыктагы аба булгануусу боюнча Конвенциясына кошулуу

Конвенциянын максаты – адамды жана анын айланасын абанын булгануусунан коргоо, ошондой эле абанын булгануусун, анын ичинде узак аралыктагы трансчек аралык булганууну чектөөгө жана мүмкүн болушунча үзгүлтүксүз кыскартууга жана алдын алууга умтулуу.

Эл аралык келишим, ал эмиссияларды кыскартуу боюнча максаттуу көрсөткүчтөрдү белгилейт:

- Саясатты колдогон илим: Европада аба булгануусунун узак аралыкка таралышын мониторинг кылуу жана баалоо боюнча биргелешкен программа (ЕМЕП) жана Таасирлер боюнча жумушчу топ (РГВ)
- Тараптардын милдеттенмелерди аткаруусун мониторинг кылуу
- Потенциалды жогорулатуу жана маалымдуулукту арттыруу

Конвенциянын иштөө механизми

Конвенция өлкөлөргө төмөнкү милдеттерди жүктөйт:

- Ушул багытта улуттук жана эл аралык деңгээлде көрүлүп жаткан аракеттерди эске алуу менен абанын булганышына каршы саясат жана стратегияларды иштеп чыгуу.
- Маалымат алмашуу, консультациялар өткөрүү, илимий-изилдөө иштерин жана мониторинг жүргүзүү.
- Аба булгануусун жараткан өлкөлөр менен бул булгануудан таасир алып жаткан өлкөлөр ортосунда консультациялар жүргүзүү.
- Аба булгануусун азайтуу боюнча изилдөөлөрдү жана/же иштеп чыгууларды жүргүзүүдө, технологияларды алмашууда, биргелешкен мониторингде жана маалымат алмашууда өлкөлөр кызматташууга тийиш.

Конвенция 8 протоколду камтыйт, бирок биздин өлкө алардын бирине да кошула элек. 2020-жылы Брюсселде Европа жана Борбор Азия өлкөлөрүнүн айлана-чөйрө министрлеринин жолугушуусунда Казакстан менен Кыргызстандын өкмөттөрү Конвенциянын негизги протоколдорун ратификациялоо боюнча улуттук иш-аракеттер планын иштеп чыгуу чечимин жарыялашкан (WECOOP, 2020-ж.).

Протоколдор:

- **1985-ж. күкүрт чыгышын же анын трансчек аралык агымдарын кеминде 30% кыскартуу жөнүндө Протокол.** 1985-жылы кабыл алынып, 1987-жылы күчүнө кирген. Анын негизинде Европада күкүрт чыгышы олуттуу кыскарган.
- **1991-ж. учуучу органикалык кошулмалардын чыгышын же алардын трансчек аралык агымдарын чектөө жөнүндө Протокол.** 1991-жылы кабыл алынып, 1997-жылы күчүнө кирген. Максаты – жер үстүндөгү озондун пайда болушуна алып келген негизги аба булгануучулардын чыгышын чектөө.

- **1988-ж. азот кычкылдарынын чыгышын же алардын трансчек аралык агымдарын чектөө жөнүндө Протокол.** Өлкөлөрдү 1994-жылга чейин азот кычкылдарынын чыгышын 1987-жылдагы деңгээлден ашырбоого милдеттендирет. Ошондой эле критикалык жүктөрдү жана аларга байланыштуу максаттарды белгилейт.
- **1994-ж. күкүрт чыгышын мындан ары кыскартуу жөнүндө Протокол.** 1994-жылы кабыл алынып, 1998-жылы күчүнө кирген. Максаты – кычкылдануунун критикалык жүктөрүнө жетүү жана күкүрт чыгышын узак мөөнөттүү азайтуу.
- **1998-ж. оор металлдар боюнча Протокол.** 1998-жылы кабыл алынып, 2003-жылы күчүнө кирген. Максаты – адамдын ден соолугуна жана айлана-чөйрөгө зыяндуу коргошун, кадмий жана сымап чыгышын азайтуу.
- **1998-ж. туруктуу органикалык булгануучулар (ТОБ) боюнча Протокол.** 1998-жылы кабыл алынып, 2003-жылы күчүнө кирген. Кээ бир ТОБдордун өндүрүшүн жана колдонулушун дароо тыюу салат, башкаларына болсо белгиленген мөөнөттө токтотуу же олуттуу чектөө киргизет.
- **1999-ж. кычкылданууга, эвтрофикацияга жана жер үстүндөгү озонго каршы күрөш боюнча Протокол.** 1999-жылы кабыл алынып, 2005-жылы күчүнө кирген. Ал күкүрт, азот кычкылдары, учуучу органикалык кошулмалар жана аммиак боюнча эмиссиялык чектөөлөрдү белгилейт. Ошондой эле ар бир булактан чыккан чыгыштарга чектөө киргизет.
- **1984-ж. ЕМЕПти (Европада аба булгануусун узак аралыкка байкоо жана баалоо боюнча биргелешкен программа) каржылоону камсыз кылуу боюнча Протокол.** 1984-жылы кабыл алынып, 1988-жылы күчүнө кирген. Өлкөлөр ЕМЕП борборлорун кармоо чыгымдарын биргеликте каржылоого милдеттендирилген.

Келишимдин алкагындагы докладдар, илимий маалыматтар, колдонмолор
Бишкектеги абанын сапатын талдоо: PM_{2,5} булактарынын бөлүштүрүлүшү жана эмиссияларды кыскартуу чаралары, 2023-жылдын сентябры

<https://documents1.worldbank.org/curated/en/099110123211026149/pdf/P1708700eb70970c709c3a0059cc89ef642.pdf>

Бишкектеги абанын сапаты: эмиссия булактарын баалоо жана абанын сапатын башкарууга көмөктөшүү үчүн жол картасы, 2022-жылдын октябры

<https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-10/%D0%9A%D0%B0%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%B2%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D1%83%D1%85%D0%B0%20%D0%B2%20%D0%91%D0%B8%D1%88%D0%BA%D0%B5%D0%BA%D0%B5 RU%203.pdf>

БУУ ЕЭК Секретариаты Конвенциянын алкагында даярдалган материалдардын негизинде иштеп чыккан онлайн-курс

<https://unccelearn.org/course/view.php?id=152&page=overview>

Онлайн-курс: Узак аралыктагы трансчек аралык аба булгануусу боюнча Конвенцияга ылайык эмиссиялар жөнүндө маалыматтарды кантип берүү керек

<https://unccelearn.org/course/view.php?id=167&page=overview&lang=ru>

1979-жылдагы Узак аралыктагы трансчек аралык аба булгануусу боюнча Конвенция жана анын протоколдору боюнча жаңыртылган справочник https://unece.org/sites/default/files/2021-06/ECE_EB.AIR_131_Ru.pdf

3.4.2. Озон катмарын коргоо боюнча Вена Конвенциясы

Конвенциянын расмий тексти

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/ozone.shtml

Конвенциянын

<https://ozone.unep.org/treaties/vienna-convention>

баракчасы

Конвенциянын

<https://ozone.unep.org/ru>

секретариаты

Ратификация

жөнүндө

маалымат

Озон катмарын бузган заттар боюнча Монреаль протоколун ратификациялоо жөнүндө Мыйзам, 2000-жылдын 15-январы, № 16 <https://cbd.minjust.gov.kg/17570/edition/297624/ru>

Монреаль протоколуна түзөтүүгө кошулуу жөнүндө Мыйзам, Тараптардын тогузунчу жыйынында кабыл алынган <https://cbd.minjust.gov.kg/17208/edition/297290/ru>

Конвенциянын максаты – адамдын ишмердүүлүгүнүн натыйжасында озон катмарынын абалы өзгөрүшүнөн коргоо боюнча чараларды өлкөлөрдүн биргеликте ишке ашыруусу. Бул чаралар эл аралык кызматташтыкты жана эл аралык деңгээлде аракеттерди талап кылат жана тиешелүү илимий-техникалык негиздерге таянышы керек.

Озон катмары жана анын абалынын өзгөрүшүнүн мүмкүн болгон терс кесепеттери тууралуу кошумча илимий маалыматтарды алуу үчүн биргелешкен изилдөөлөрдү жана системалуу байкоолорду жүргүзүү каралган.

Конвенция өлкөлөргө төмөнкү милдеттерди жүктөйт:

- Адамдын ишмердүүлүгүнүн натыйжасында озон катмарынын абалын өзгөртүп же өзгөртүүгө жөндөмдүү жагымсыз кесепеттерден адамдын саламаттыгын жана айлана-чөйрөнү коргоо үчүн тиешелүү чараларды көрүү.

- Илимий изилдөөлөр жана биргелешкен байкоолор боюнча кызматташтыкты жүзөгө ашыруу.
- Озон катмарына тийгизген коркунучтарды азайтуучу технологиялар менен алмашуу.
- Маалымат алмашуу.

Протоколдор,

келишимдер

1987-жылдын 16-сентябрындагы озон катмарын бузган заттар боюнча Монреаль протоколу

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/montreal_prot.shtml,

Баракча <https://ozone.unep.org/>

Монреаль протоколу озон катмарын коргоо боюнча Вена конвенциясынын (Вена конвенциясы) алкагында кабыл алынган.

Протокол озон катмарын коргоо үчүн озонду бузган заттардын өндүрүшүн жана импортун токтотуу, алардын атмосферадагы концентрациясын азайтуу максатында иштелип чыккан.

Монреаль протоколу айлана-чөйрөнү коргоо боюнча эң ийгиликтүү келишим катары эсептелет. Ал озон катмарын бузган заттарды этап-этабы менен колдонбоого өтүү боюнча милдеттүү графикти белгилеген. Бул график илимий түшүнүктөрдүн жана технологиялык прогресстин негизинде үзгүлтүксүз кайра каралып турат, жана колдонбой калуу мөөнөттөрү тездетилип турат.

Протокол өнүккөн жана өнүгүп келе жаткан өлкөлөр үчүн бардык негизги озонду бузган заттарга, анын ичинде хлорфторуглероддорго (ХФУ), галогендерге жана азыраак зыяндуу өткөөлчү химиялык заттарга, мисалы, гидрохлорфторуглероддорго (ГХФУ), этап-этабы менен баш тартуу боюнча милдеттүү талаптарды орнотот.

Протокол 240тан ашык өнөр жай секторлорунда миңдеген колдонмолордон 96 озонду бузган химиялык затты жоюуга багытталган.

Келишимдин алкагындагы докладдар, илимий маалыматтар, колдонмолор

Эл аралык келишимдерге ылайык, Кыргыз Республикасынын министрликтери жана ведомстволору, ишканалары, мекемелери жана уюмдары озон катмарына зыяндуу таасир тийгизген химиялык заттарды керектөөнү кыскартууга жана келечекте толук токтотууга милдеттүү. «Атмосфералык абаны коргоо жөнүндө» Мыйзам

<https://cbd.minjust.gov.kg/216/edition/725239/ru>

2000-жылдын 6-сентябрындагы № 552 Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому менен озон катмарын бузган заттарды жана аларды камтыган продукцияларды импорттоону жана экспорттоону мамлекеттик жөнгө салуу жөнүндөгү Жобо бекитилген.

Кыргызстан 2015-жылдын 29-майындагы Евразия экономикалык союзунун мүчө мамлекеттеринин өз ара соодасын жүзөгө ашырууда озон катмарын бузган заттарды эсепке алуу жана аларды камтыган продукцияларды ташуу жөнүндө Келишимдин тарабы болуп саналат.

<https://cbd.minjust.gov.kg/12875/edition/923186/ru>

Өлкөлөрдүн

профилдери

<https://www.wipo.int/directory/en/>

Кыргызстандын

баракчасы

https://www.wipo.int/meetings/en/statements_country.jsp?country_code=KG

Монреаль протоколунун алкагында

Кыргызстандын профили

<https://ozone.unep.org/countries/profile/kgz>

Гидрохлорфторуглероддорду (ГХФУ) камтыган же аларга көз каранды продукцияны жана жабдууларды керексиз импорттоодон сактануу (Чечим XXVII/8)

<https://ozone.unep.org/countries/additional-reported-information/unwanted-imports>

Озон катмарын коргоо боюнча Вена конвенциясынын колдонмосу chrome-

extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ozone.unep.org/sites/default/files/2019-09/VC_Handbook_2006_Russian.pdf

Кыргызстандагы Озон борбору <http://ozonecenter.kg/>

3.4.3. Дүйнөлүк маданий жана жаратылыш мурастарын коргоо жөнүндө Конвенция (ЮНЕСКО)

Контекст: Дүйнөлүк маданий жана жаратылыш мурастарын коргоо жөнүндө Конвенция 1972-жылдын 16-ноябрында Париж шаарында өткөн ЮНЕСКОнун Башкы конференциясынын 17-сессиясында кабыл алынган. Бул документ маданий да, жаратылыш мурастарын да коргоо маселелерин бириктирген алгачкы эл аралык укуктук инструмент болуп калды жана алардын ажырагыс байланышын, бүткүл адамзат үчүн өзгөчө маанисин тааныды.

Конвенциянын расмий тексти

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/heritage.shtml

Расмий сайт

1988-жылдын 9-мартындагы № 8595-ХІ СССР Жогорку Советинин Президиумунун
Указы менен ратификацияланган

Ратификация жөнүндө маалымат

[Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Эл өкүлдөр жыйынынын токтому](#)
Кыргыз Республикасынын Дүйнөлүк маданий жана жаратылыш мурастарын
коргоо жөнүндө Конвенцияга кошулуусу тууралуу, 1995-жылдын 10-июну, № П 98-
1

Негизги максат: Адамзат үчүн өзгөчө универсалдык баалуулукка ээ болгон
маданий жана жаратылыш мурастарын коргоо жана сактоо. Маданий жана
жаратылыш объекттерин коргоо маселелеринде эл аралык кызматташтыкты
колдоо.

Ишке ашыруу механизми: Конвенцияга кол койгон мамлекеттер өз аймагындагы
маданий жана жаратылыш мурастарын аныктоого, коргоого жана сактоого
милдеттүү. Бул механизм ЮНЕСКОнун дүйнөлүк мурастар тизмесине киргизилген
объекттерди эл аралык программалар жана каржылоо аркылуу ишке ашырылат.

[Дүйнөлүк мурастар комитети](#) Дүйнөлүк мурастар жөнүндө Конвенцияны ишке
ашырууга жооп берет, Дүйнөлүк мурастар фондун пайдаланууну аныктайт жана
мамлекеттерден түшкөн сурамдардын негизинде каржылык жардам көрсөтөт. Ал
объектти Дүйнөлүк мурастар тизмесине киргизүү маселесинде чечүүчү укукка ээ.

[Дүйнөлүк мурас боюнча маалымдамалык материалдар сериясы](#)

[Дүйнөлүк мурастар тизмесине объекттерди киргизүү үчүн номинацияларды
даярдоо. Бул маалыматтык колдонмонун максаты – мамлекеттерге Дүйнөлүк
мурастар объекттеринин сапаттуу номинацияларын даярдоого жардам берүү.](#)

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ӨКМӨТҮНҮН ТОКТОМУ

Кыргыз Республикасынын материалдык эмес маданий мурастын
элементтерин классификациялоо жөнүндө Жобону жана Кыргыз
Республикасынын материалдык эмес маданий мурастын элементтеринин
Улуттук тизмесин бекитүү тууралуу, 2015-жылдын 5-августу, № 557

Келишимдин алкагындагы докладдар, илимий маалыматтар, колдонмолор

Кыргыз Республикасынын тарых жана маданият эстеликтеринин
[МАМЛЕКЕТТИК ТИЗМЕСИ](#) (республикалык маанидеги), 2002-жылдын 20-
августундагы № 568 Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому менен
бекитилген.

Кыргыз Республикасынын тарыхый-маданий мурастарын коргоо жана
пайдалануу боюнча [Концепция](#) (2015–2020-жылдарга)

Тарыхый-маданий мурастын объекттерин каттоо, коргоо, реставрациялоо жана пайдалануу жөнүндө [Жобо](#)

Дүйнөлүк мурастарды коргоо жөнүндө Конвенцияны ишке ашыруу боюнча колдонмо. Бул басылмада Конвенцияны ишке ашыруу боюнча колдонмонун эң актуалдуу версиясы (2021-ж.) орус тилиндеги котормосу менен берилген. Колдонмодо 290 параграф жана 15 тиркеме камтылган. Орус басылмасында туруктуу өнүгүү, маданий ландшафттар, таасирди баалоо боюнча жаңыртылган нормалар киргизилген.

RDF [электрондук китепканасы](#) туруктуу өнүгүүнүн ар кыл тармактарын камтыган публикацияларды, отчетторду жана окуу колдонмолорун камтыйт: салттуу билимдер, айыл чарба, экосистемалар, климаттын өзгөрүшү, жер реформалары, аялуу топторду колдоо.

Айлана-чөйрөнү коргоо боюнча эл аралык программалар жана механизмдер

БУУнун Айлана-чөйрө боюнча программасы (UNEP): Экологиялык аракеттерди координациялоо жана өлкөлөргө экологиялык саясатты ишке ашырууда колдоо көрсөтүү менен алектенген негизги программа. [Официальный сайт UNEP](#)

БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча рамкалык конвенциясы (UNFCCC): Климаттын өзгөрүшүн алдын алуу максатында парник газдарынын концентрациясын турукташтырууга багытталган. [Официальный сайт UNFCCC](#)

Глобалдык экологиялык фонд (GEF): Климаттын өзгөрүшү жана биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо сыяктуу айлана-чөйрө көйгөйлөрүн чечүүгө багытталган долбоорлорду каржылайт. [Официальный сайт GEF](#)

Климаттын өзгөрүшү боюнча Өкмөттөр аралык эксперттер тобу (IPCC): Климаттын өзгөрүшү жана анын кесепеттери боюнча илимий баалоолорду камсыз кылат. [Официальный сайт IPCC](#)

БУУнун Чөлдөшүүгө каршы күрөшүү программасы (UNCCD): Чөлдөшүүгө жана жерлердин деградациясына каршы күрөш.. [Официальный сайт UNCCD](#)

Туруктуу шаарлар боюнча программа (Sustainable Cities Programme): Шаарларды туруктуу өнүктүрүүгө айлана-чөйрөнү коргоого өзгөчө басым жасоо менен көмөктөшөт. [Официальный сайт SCP](#)

Биорегионалдык пландаштыруу боюнча эл аралык коалиция (Global Environment Outlook, GEO): Айлана-чөйрөнүн абалына регионалдык жана глобалдык деңгээлде талдоо жүргүзөт. [Официальный сайт GEO](#)

АЙЛАНА-ЧӨЙРӨНҮ КОРГОО МАСЕЛЕЛЕРИ БОЮНЧА КОШУМЧА МАТЕРИАЛДАР

Кыргыз Республикасынын айлана-чөйрөнү коргоо тармагындагы эл аралык милдеттенмелери <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/bischkek/06611.pdf>

БУУнун Экосистемаларды калыбына келтирүү боюнча он жылдыгы: Максат – бардык континенттерде жана ар бир океанда экосистемалардын деградациясын алдын алуу, токтотуу жана тескери багытка буруу. Бул демилге жакырчылыкты жоюуга, климаттын өзгөрүшүнө каршы күрөшүүгө жана массалык жок болуунун алдын алууга жардам берет. Анын ийгилиги ар бир адамдын катышуусуна гана көз каранды. <https://www.decadeonrestoration.org/>

ГЛОБАЛДЫК ЭКОЛОГИЯЛЫК КОНВЕНЦИЯЛАР: КЫРГЫЗСТАНДЫН МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ

<https://www.undp.org/ru/kyrgyzstan/publications/globalnye-ekologicheskie-konvencii-vozmozhnosti-kyrgyzstana>

Бул иш ГЭФ/ПРООНдун «Глобалдык экологиялык конвенцияларды аткаруу боюнча улуттук мүмкүнчүлүктөрдү баалоо» (NCSA-Kyrgyzstan) долбоорунун биринчи фазасын ишке ашыруунун жыйынтыгы болуп саналат.

Иштин негизги максаты – климаттын өзгөрүшү, биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо жана чөлдөшүүгө каршы күрөшүү тармактарында Рио-де-Жанейродо кабыл алынган үч экологиялык конвенцияны ишке ашыруу үчүн зарыл болгон потенциалды жогорулатуу боюнча улуттук приоритеттерди жана муктаждыктарды аныктоо жана талдоо.

Борбор Азиядагы эл аралык экологиялык конвенцияларды аткаруу боюнча обзор

Бул обзор Борбор Азия өлкөлөрүнүн глобалдык экологиялык саясат жана эл аралык экологиялык укук процессине катышуусу боюнча жалпы маалымат берүү үчүн иштелип чыккан. Обзордо эл аралык экологиялык укук жана Борбор Азия өлкөлөрүнүн анын өнүгүүсүнө катышуусу тууралуу кыскача маалымат, Борбор Азиядагы негизги эл аралык айлана-чөйрөнү коргоо келишимдеринин (МПС) ратификация статусу жана айрым МПСке өлкөлөрдүн катышуусу боюнча анализ берилген: БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча рамкалык конвенциясы (БУУ КӨРК), БУУнун Чөлдөшүүгө каршы күрөшүү боюнча конвенциясы (БУУ КЧКК) жана Биологиялык ар түрдүүлүк жөнүндө конвенция (БАК)

Глобалдык коомчулуктун бир бөлүгү катары Кыргызстан бул демилгелерди ички жана глобалдык чакырыктарды жеңүү, адам укуктарын чыңдоо, гендердик теңчиликти камсыз кылуу жана айлана-чөйрөнү коргоо үчүн маанилүү инструмент катары көрөт.

[Кыргыз Республикасынын айлана-чөйрөнүн абалы боюнча Улуттук доклады \(ecoreportkg.info\)](http://ecoreportkg.info) – айлана-чөйрөнүн абалын жана анын өзгөрүү тенденцияларын баалоого мүмкүнчүлүк берген экологиялык көрсөткүчтөргө негизделген негизги маалыматтык продукт болуп саналат.

Айлана-чөйрөнү коргоо боюнча натыйжалуу иш жүргүзүү үчүн айлана-чөйрөнүн абалы боюнча объективдүү жана заманбап аналитикалык маалыматтарга ээ болуу маанилүү. Бул маалыматтар мамлекеттик органдар үчүн да, кеңири коомчулук үчүн да жеткиликтүү болушу керек.

Айлана-чөйрөнүн абалы боюнча улуттук докладдарды үзгүлтүксүз даярдоо процесси экологиялык маалыматтарды жыйноону өркүндөтүүгө, экологиялык отчеттуулукту мындан ары жакшыртууга, экологиялык статистикалык маалыматтардын жана көрсөткүчтөрдүн башка өлкөлөр менен салыштырмалуулугун жогорулатууга, ошондой эле табиятты коргоо чаралары боюнча маанилүү чечимдерди негиздүү жана натыйжалуу кабыл алууга өбөлгө түзөт. **2015–2018-жыл**

Кыргыз Республикасынын мыйзам алдындагы актылардын долбоорлоруна укуктук, укук коргоо, гендердик, экологиялык жана коррупцияга каршы экспертизаларды өткөрүү тартиби жөнүндө Инструкция. Бул Инструкция мыйзам алдындагы актылардын долбоорлоруна укуктук, укук коргоо, гендердик, экологиялык жана коррупцияга каршы экспертизаларды өткөрүү тартибин белгилейт. Экспертизанын максаты – мыйзам алдындагы актылардын сапатын жогорулатуу жана аларды укуктук колдонуу практикасына натыйжалуу киргизүү. <http://minjust.gov.kg/ru/content/1193>

Биотикалык жөнгө салуу теориясы жана климаттын туруксуздугу көйгөйлөрү. Адамдын жашоосуна ылайыктуу айлана-чөйрө жаратылыштын, адам тарабынан бузулбаган тирүү организмдердин экологиялык коомдоштуктары (биотасы) тарабынан түзүлүп, оптималдуу абалда туруктуу кармалып турат. Табигый биота айлана-чөйрөнүн өзүнүн бузулуу босогосун ашпаган бардык өзгөрүүлөрүн компенсациялай алат. www.bioticregulation.ru

БУУнун Өнүктүрүү программасы (ПРООН) 2020-жыл үчүн «Жаңы чек ара: адамзаттын өнүгүүсү жана антропоцен» аттуу 30-юбилейлик Адамдын өнүгүүсү жөнүндө Докладдын жарыялаган.

Анда айтылгандай, COVID-19 пандемиясы дүйнө туш болгон заманбап кризис болуп эсептелет, бирок адамдар табиятка болгон кысымын жана таасирин азайтпаса, бул акыркысы болбойт. Докладга жаңы, эксперименталдык Адамзат өнүгүүсүнүн индекси киргизилген, аны түзүүдө көмүр кычкыл газынын чыгыш көлөмү жана өлкөлөрдүн жалпы ресурстарды керектөөсү эсепке алынган. https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr2020overviewrussianpdf_1.pdf

ОЭСРдин жашыл өсүү индикаторлору төрт негизги максаттын айланасында топтолгон: аз көмүрөктүү, ресурстарды үнөмдүү экономикага өтүү, табигый ресурстардын базасын сактоо, адамдардын жашоо сапатын жогорулатуу, ошондой эле жашыл өсүш берген экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү пайдалануу жана ылайыктуу саясаттык чараларды киргизүү.

Алты негизги индикатор жашыл өсүштүн негизги түзүмдөрүн тең салмактуу чагылдырууга кызмат кылат: көмүртек жана материалдык продуктивдүүлүк, айлана-чөйрөнүн муктаждыктарын эске алуу менен көп өлчөмдүү өндүрүмдүүлүк, табигый ресурстардын индекси, жер пайдалануу жана өсүмдүктөрдүн жамынтыгындагы өзгөрүүлөр, ошондой эле абанын булгануусунун калктын ден соолугуна тийгизген таасири.

Кыргызстанда бул индикаторлор улуттук реалдуулукка ылайыкташтырылган.

[SD_indicator_ru.pdf \(undp.org\)](#)

Гендердик теңчилик бир катар өлкөлөрдө олуттуу прогресске жетишилгенине карабастан, алиге чейин татаал маселе бойдон калууда. Аялдар жана кыздар билимге, ресурстарга, саясий жана экономикалык мүмкүнчүлүктөргө жетүүдө дагы эле тоскоолдуктарга туш болушат. Гендердик зомбулуктун жайылышы, өзгөчө кризистик шарттарда, шашылыш жана координацияланган чаралардын зарылдыгын баса белгилейт.

Бул көйгөйлөр климаттын өзгөрүшү сыяктуу экологиялык жана социалдык чакырыктардын таасиринен дагы да тереңдеп жатат, ал айрыкча өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдөгү аялдарга күчтүү таасир этүүдө. Бул маселелерди чечүүдөгү маанилүү кадамдардын бири — Пекин иш-аракеттер платформасы сыяктуу эл аралык программаларды ишке ашыруу болуп саналат.

<https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2015/01/beijing-declaration>.

Региондук жана жергиликтүү деңгээлде туруктуу өнүгүү стратегиясын кантип иштеп чыгуу керек.

Бул сунуштар стратегиялык пландарды иштеп чыгууга жооптуу болгон жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жетекчилерине жана кызматкерлерине, ошондой эле коомдук талкууга жана туруктуу өнүгүү маселелерин жергиликтүү күн тартиптерде илгерилетүүгө катышкан эксперттерге жана жарандык коом уюмдарына арналган.

[https://s3.eu-central-](https://s3.eu-central-1.amazonaws.com/biom/work/pub/howto_develop_strategy_for_susdev.pdf)

[1.amazonaws.com/biom/work/pub/howto_develop_strategy_for_susdev.pdf](https://s3.eu-central-1.amazonaws.com/biom/work/pub/howto_develop_strategy_for_susdev.pdf)

Рим клубунун 2018-жылдагы доклады «COME ON! Капитализм, алысты көрбөөчүлүк, калк жана планетанын кыйрашына алып келүү».

Бул документ биздин доордун эң маанилүү документтеринин бири болуп эсептелүүгө тийиш, анткени ал Жер планетасындагы кубулуштар боюнча глобалдык түшүнүктү чагылдырат.

<https://spkurdyumov.ru/economy/doklad-rimskogo-kluba-2018come-on-kapitalizm-blizorokost-naselenie-i-razrushenie-planety/>